

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Přírodovědecká fakulta
Katedra geografie

Bc. Tereza HŘEBŘINOVÁ

**Prostorové aspekty osidlování pohraničí České
republiky v letech 1946 a 1947**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Miloslav Šerý, Ph.D.
Olomouc 2021

Bibliografický záznam

Autor (osobní číslo): Bc. Tereza Hřebřinová (R18830)
Studijní obor: Regionální geografie

Název práce: Prostorové aspekty osídlování České republiky v letech 1946 a 1947
Title of thesis: Spatial aspects of a resettlement of the Czech borderland in 1946-1947

Vedoucí práce: Mgr. Miloslav Šerý, Ph.D.
Rozsah práce: **86 str.**

Abstrakt: Diplomová práce rekonstruuje a analyzuje prostorové aspekty poválečné migrace z vnitrozemí do pohraničních regionů České republiky, konkrétně území bývalých Sudet v letech 1946 a 1947. Analýza probíhá na základě výpočtů, tabulek a mapových výstupů. Podkladem pro vypracování se staly Soupisy obyvatelstva v Československu z let 1946 a 1947, které jsou jediným známým zdrojem obsahujícím relevantní informace v požadovaném rozsahu. Práce by měla sloužit k lepšímu pochopení narušení socioekonomické kontinuity vývoje území a doplnit historicko-geografický výzkum na republikové úrovni.

Klíčová slova: Osídlování, Pohraničí, Československo, Prostorová analýza

Abstract: Thesis analyses spatial aspect of migration after World War II. It includes specifically the Borderlands and its infamous resettlement in years 1946 and 1947. Analysis was made based on calculations, tables and maps. The base of this thesis is „Soupisy obyvatelstva v Československu z let 1946 a 1947“ which is the only relevant publicly accessible source of information about these movements. This thesis should provide the base for better understanding the post-World War II era. This thesis is a part of historical-geographical research specialised on interruption of the socio-cultural continuity in borderland regions.

Keywords: Resettlement, Borderland, Czechoslovakia, Spatial analysis

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce Mgr. Miloslavu Šerému, PhD. za trpělivost, cenné rady a vůbec veškerý čas, který věnoval čtení a konzultacím této práce.

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a na základě literatury a pramenů uvedených v Seznamu použité literatury.

V Olomouci dne 29.4.2021

.....

Bc. Tereza Hřebřinová

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Akademický rok: 2018/2019

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Tereza HŘEBŘINOVÁ**
Osobní číslo: **R18830**
Studijní program: **N1301 Geografie**
Studijní obor: **Regionální geografie**
Téma práce: **Prostorové aspekty osidlování pohraničí České republiky v letech 1946 a 1947**
Zadávající katedra: **Katedra geografie**

Zásady pro vypracování

Cílem diplomové práce je s využitím Soupisů obyvatelstva v Československu z let 1946 a 1947 rekonstruovat poválečné migrace do pohraničních regionů České republiky. Soupisy budou nejprve charakterizovány, včetně uvedení příčin, důvodů a důsledků jejich vzniku. V analytické části práce budou zhodnoceny prostorové aspekty migračních toků mezi vnitrozemím a pohraničím s využitím mapových výstupů.

Rozsah pracovní zprávy: **20 000 – 24 000 slov**
Rozsah grafických prací: **Podle potřeb zadání**
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

ČAPKA, F., L. SLEZÁK a J. VACULÍK (2005): Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce. Vyd. 1. Brno: Akademické nakladatelství CERM. 359 s., [4] s. obr. příl. ISBN 80-7204-419-2
GERLACH, D. (2010): Beyond Expulsion: The Emergence of „Unwanted Elements“ in the Postwar Czech Borderlands, 1945-1950. SAGE Publications, 2010, 24(2), 269-293
KASTNER, Q. K. B. (1996): Osídlování českého pohraničí od května 1945: historická analýza doplněná kvalitativní sociologickou sondou. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Working Papers. ISBN 80-85950-19-7
ROGERSON, P. (2010): Statistical methods for geography: a student's guide. 3rd ed. Los Angeles, Calif.: Sage, xvi, 348 s. ISBN 978-1-84860-003-4
Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946-1947. Praha: SÚS 1951. 38, 561 s.
SPURNÝ, M. (2011): Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí: 1945-1960. Praha: Antikomplex, 373 s. ISBN 978-80-904421-3-9
WIEDEMANN, A. (2016): „Pojď s námi budovat pohraničí!“. osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-1952. Přeložil Petr DVOŘÁČEK. Praha: Obzor (Prostor). ISBN 978-80-7260-337-4

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Miloslav Šerý, Ph.D.**
Katedra geografie

Datum zadání diplomové práce: 29. listopadu 2018
Termín odevzdání diplomové práce: 10. dubna 2020

L.S.

doc. RNDr. Martin Kubala, Ph.D.
děkan

prof. RNDr. Marián Halás, Ph.D.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 29. listopadu 2018

Obsah

Úvod.....	10
1. Rešerše literatury.....	13
1.1 Poválečné procesy v literatuře	13
1.2 Soupisy v literatuře	17
2. Historicko-geografický kontext a charakteristika Soupisů obyvatelstva v letech 1946 a 1947	20
2.1 Vymezení zájmového území.....	20
2.1.1 Terminologické vymezení Českého pohraničí.....	20
2.1.2 Geografické vymezení Pohraničí	21
2.2 Dobový historicko-geografický kontext.....	25
2.2.1 Organizace zpětného osídlování pohraničí	27
2.2.2 Politický kontext	29
2.2.3 Národnostní struktura obyvatelstva směřujícího do Pohraničí.....	31
2.2.4 Osídlování pohraničí a institucionalizace regionu	33
2.2.5 Nová regionální identita a její vliv na aktuální stav Pohraničí.....	35
2.3 Soupis obyvatelstva v Československu.....	36
3. Metodologie a metody diplomové práce.....	39
3.1 Metodologická východiska	39
3.2 Data.....	40
3.2.1 Data ze Soupisů obyvatelstva v roce 1947.....	40
3.2.2 Prostorová vektorová data.....	42
3.3 Konkrétní metody analýzy dat	43
4. Prostorové aspekty zpětného osídlení Pohraničí mezi lety 1945 a 1947	47
4.1 Pohraniční okresy podle množství nových osídlenců	47
4.1.1 Okresy podle situace v cílové oblasti.....	51
4.1.2 Vzdálenost okresů Pohraničí od zdrojových okresů	55
4.2 Identifikace okresů původu nových osídlenců.....	61

4.2.1 Migrace v rámci jednoho okresu.....	61
4.2.2 Okresy s nejvyšším podílem obyvatelstva na zpětném osídlení	64
4.2.3 Významné směry osídlení Pohraničí.....	66
4.3 Okresy Pohraničí podle míry interrupce kontinuity sociokulturního vývoje	68
5. Diskuse.....	76
Závěr	78
Summary	81
Seznam literatury	82
Dekrety a vládní nařízení	86

Úvod

Poválečné období je ve střední Evropě spojováno s mnoha migračními proudy, jejichž počátek pravděpodobně nastal již před oficiálním datem ukončení druhé světové války 8. května 1945 (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Na území poválečného mnohonárodnostního Československa se pozornost upírala především k řešení dvou vzájemně provázaných a z mnoha odborných hledisek významných migračních toků. Prvním, a také upřednostňovaným, z nich bylo nucené vysídlení německy hovořící populace z pohraničí (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Téma vysídlování je dodnes z politického i občanského hlediska velmi kontroverzním a budí emoce i po tolika letech od jeho ukončení.

Vysídlení velké části obyvatelstva, které v rámci celého státního území tvořilo menšinu, zatímco v oblasti pohraničních obcí Českých zemí zpravidla tvořilo většinu, znamenalo velkou ránu pro kontinuitu hospodářského, ekonomického i sociálního vývoje (Vaishar et al. 2017). Vysídlení obyvatelé zanechali v pohraničí mnoho movitých i nemovitých statků, přitahujících pozornost obyvatel z vnitrozemí, který za podpory prozatímní československé vlády začal zpětně osídlovat částečně vybydlené pohraničí (toto téma je dále v práci podrobněji diskutováno) a tím přispěl k nejzásadnějšímu zásahu do zmíněné kontinuity vývoje nově se formujícího státu.

Dnes se regiony v pohraničních oblastech náležících k území „bývalých Sudet“ řadí mezi periferní oblasti, nejen z hlediska polohy, ale i dalších socio-ekonomických jevů. Tato skutečnost bývá připisována k téměř kompletní poválečné obměně obyvatelstva (Vaishar et al. 2017). Označení „bývalé Sudety“ může být v úvodu matoucí, problematika označení a vymezení zájmového území je podrobněji diskutována v kapitole 2. Pro tuto chvíli se jeví použitý termín jako vhodný pouze pro uvedení práce.

V souvislosti se zpětným osídlováním pohraničí se nabízí velké množství výzkumných otázek, na které se zaměřili již geografové, jejichž výzkum se týkal poválečného období. Dosavadní geografický výzkum na toto téma je možné rozdělit do tří kategorií. První z nich je případ lokálního zaměření, na předem vybrané a definované regiony, případně města, např. Kastner (1996) nebo Nedomová (1995). Druhým zaměřením jsou práce orientované na vývoj pohraničí (oblasti v této práci dosud zmiňované jako „bývalé Sudety“), který vedl k současným socio-ekonomickým strukturálním problémům, např. Vaishar (2017). Třetí kategorie úzce souvisí a překrývá se s druhou, nicméně je důležité popsat i tento výzkum zaměřený na regionální identitu obyvatelstva, která úzce souvisí s problematikou narušení socio-historické kontinuity. V této souvislosti se autoři zaměřují na povědomí obyvatel o průběhu hranic historických regionů na základě mentálních map, např. Šerý, Šimáček (2013), nebo se zaměřují na význam a vliv regionální identity ve vztahu ke krajině, např. Chromý, Semian, Kučera (2014).

Mimo geografické prostředí je možné uvažovat čtvrtou kategorii výzkumu, která se tématem poválečných migrací zabývá, a to historický výzkum, který je na téma zpětného osídlování, co se týče poznatků, takřka vyčerpaný.

Většina geograficky zaměřených prací, které se tímto tématem zabývají, pracují s daty, které jsou standartně k dispozici, např. na stránkách statistického úřadu, statistických publikací, případně převzaté z předchozích studií, nicméně samostatně stojící historicko-geografická analýza na základě Soupisů sčítání obyvatelstva z roku 1947 (ČSÚ 1951), která by se zabývala celým územím pohraničí doposud sepsána nebyla, nebo v době psaní této práce není autorce známa. Stejným způsobem doposud nebyla zhodnocena míra narušení sociálně historické kontinuity způsobená migračními proudy v poválečném období a identifikovány regiony (okresy), které byly narušeny nejvíce nebo naopak nejméně. Zmínky o Soupisech se nacházejí v historických i geografických pracích, z těch historických s nimi pracuje např. Čapka, Slezák, Vaculík (2005), Kučera (1987, 1994) nebo Srb (1983).

Tato práce s ohledem na uvedené kategorie dosavadního výzkumu spadá do všech uvedených. Svou definicí se řadí mezi práce orientující se na území, v tomto případě nikoliv na vybrané lokality v rámci pohraničí, ale orientující se na proces zpětného osídlení celého pohraničí. Dále by měla přispět do současného poznání socio-kulturního prostředí soudobého pohraničí a zároveň obsahuje informace k míře narušení socio-historické kontinuity vývoje. Důležité je také zmínit, že zatímco historické práce vzniklé na stejné téma pojí oba procesy, tzn. odsun německy hovořícího obyvatelstva i zpětné osídlování, tato práce se zaměřuje pouze na zpětné osídlení a odsun řeší pouze okrajově v teoretické části. Zaměření na jednu dílčí část procesu je nutná z důvodu omezeného rozsahu práce, nicméně bez zmínky o odsunu ji není možné napsat z důvodu nedělitelnosti těchto dvou událostí. Na rozdíl od dalších zmíněných prací (Šerý, Šimáček 2013 a Chromý, Semian, Kučera 2014) se nezabývá hledáním hranic nebo vlivem na krajinu.

Cílem práce je zodpovědět analyzovat míru narušení socio-historické kontinuity pohraničí na základě položených výzkumných otázek. Ačkoliv existuje velké množství historických knih i článků, které se tímto obdobím zabývají, komplexní historicko-geografická analýza, která by umožnila geograficky proniknout do prostorového chování poválečných dosídlenců, stále chybí. Dalším z cílů této práce je tento výzkum doplnit a případně dodat nové podněty k dalšímu výzkumu.

Výzkumné otázky byly položeny s ohledem na základě hlavního cíle této práce, který je doplnění výzkumu současného a mají následující znění:

1. Které okresy byly pro nové osídlence nejatraktivnější?
2. Z jakých částí Českých zemí pochází největší počet nových osídlenců?
3. Které oblasti utrpěly největší míru interrupce socio-kulturní kontinuity vývoje?

Jak již bylo zmíněno, k práci byl využit Soupis obyvatelstva uskutečněný v roce 1947 (dále uváděné jako Soupisy). Díky Soupisům je možné zrekonstruovat poválečný pohyb obyvatel od května 1945 do května 1947, což z něj dělá jedinečný a zároveň dosud geografy minimálně využívaný zdroj informací pro výzkum týkající se transformace pohraničí po skončení druhé světové války. Období let 1945–1947 řadí autoři mnoha publikací, např. „ mezi roky, kdy docházelo na území pohraničních oblastí („bývalých Sudet“) k největším a nejrozsáhlejším proměnám.

1. Rešerše literatury

Ačkoliv jsou odsun německy hovořící populace a zpětné osídlování pohraničí dva provázané a podmiňující se jevy, autoři věnující se této tématice se ve svých dílech zaměřují více na jeden z uvedených směrů. Vzhledem ke komplikovanosti a komplexnosti těchto jevů a jejich náročnosti na popsání, zvláště z celorepublikového hlediska, je to více než pochopitelné. Tím se při svém vzniku řídila i tato práce – je zaměřena pouze na zpětné osídlování pohraničí, konkrétně na analýzu dat z nepříliš využívaných Soupisů. V této kapitole jsou uvedeny veškeré literární zdroje, ze kterých tato práce čerpá. Z důvodu toho, že se jedná o poměrně omezené téma, se údaje v uvedených titulech často opakovaly, zvláště v případě popisu historických událostí, které ani z principu měnit nelze.

1.1 Poválečné procesy v literatuře

Tato kapitola se věnuje obsahu vybrané literatury týkající se poválečných procesů, tedy odsunu i zpětnému osídlování, z pohledu tuzemských i zahraničních autorů. Na toto téma byla vytvořena řada publikací i článků autorů různých zaměření, od historických, historicko-geografických, kulturně-geografických, politických i sociologických, která hodnotí poválečné procesy z perspektiv svých oborů. Pro komplexní pojetí tohoto tématu se ukázalo jako vhodné studium ze všech zmíněných perspektiv za účelem získání uceleného pohledu na poválečné období, tedy nejen na procesy samotné, ale i na události, kterými byly provázeny (např. politický vývoj).

Největší množství knih o tomto období pochází od autorů zaměřujících se na historii, např. Čapka, Slezák, Vaculík (2005), které analyzuje všechny fáze zpětného osídlování a tím podává komplexní přehled o jeho průběhu a výsledcích. Zmíněné dílo je prezentováno jako historické, má i svůj geografický rozměr v podobě výčtu okresů seřazených podle míry emigrace obyvatelstva a směrů osídlení (případně vysídlení). Autoři rozdělili zpětné osídlení do tří částí. Čapkova kapitola se zabývá zemědělským osídlováním, Slezák pak navazuje hodnocením nezemědělského osídlování a Vaculík charakterizuje podmínky reemigrantů, kteří jsou nedílnou částí dosídlovací struktury obyvatelstva (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Každá část knihy obsahuje statistický přehled obyvatel, kteří odcházeli z vnitrozemských okresů do pohraničí. Autoři zde analyzovali počet odešlých ve vztahu k reálnému počtu obyvatel v okrese. Na základě této analýzy určovali, z jakých vnitrozemských okresů byl největší zájem o ty v pohraničí. Tato kniha byla použita jako základ k této práci. Ta se od knihy odlišuje podrobnější studií migračních proudů, nicméně nedává do poměru odešlé obyvatelstvo k jeho reálnému zastoupení. Kniha dále analyzuje počty obyvatel, kteří v pohraničí setrvali na stálo. I k těmto údajům obsahuje data. V této práci je kniha využita pro diskusi výsledků.

Čapka je také autorem jedné z kapitol v knize Zudové-Leškové (2015), kde se ve svém příspěvku vyjadřuje k osídlení pohraničí s podobným rázem jako ve své knize z roku 2005. Nyní se však stručně vyjadřuje jak k zemědělskému, tak k nezemědělskému osídlování i reemigrantům. Ve stejné knize se nachází také příspěvek od Noskové (Nosková, in Zudová-Lešková 2015). Nosková (Nosková, in Zudová-Lešková 2015) ve svém příspěvku hodnotí poválečnou situaci v Československu, kterou dává do souvislosti s poválečným Lotyšskem. Hodnotí společné a rozdílné charaktery zmíněných událostí. Pro tuto práci přínosnější je zmínka o nových typech regionů vzniklých v pohraničí. Dělí je do čtyř kategorií na základě míry přerušování kontinuity na základě úplnosti/neúplnosti výměny obyvatelstva, přítomných minorit a zrušení Česko-Moravské hranice. Čapka (Čapka in Zudová-Lešková 2015) se ve článku také zabývá politikou, ne však v takové míře, větší důraz zde klade na zpětné osídlování. Politice se více věnuje v knize z roku 2005.

Dalším dílem zabývajícím se problematikou poválečného vývoje pohraničí je kniha Spurného (2011). Spurný (2011) zde analyzuje vývoj v pohraničí z pohledu menšin a hodnotí nástup komunistické strany k moci. Podobně jako u Čapka, Slezáka, Vaculíka (2005) se jedná o historické dílo, vnáší však do problematiky rozdílný pohled, zejména co se týče etnicity a sociálního cítění osob. Daleko podrobněji se zabývá sociálními, kulturními a etnickými problémy v nově se formující pohraniční společnosti a vlivu politických událostí. Na rozdíl od Čapka, Slezáka a Vaculíka se autor v tomto díle soustředí i na problematiku Němců a jejich odsunu. V obou knihách dochází k hodnocení vztahů starousedlíků a přistěhovalců. Spurný (2011) tuto problematiku hodnotí více z pohledu menšin, zatímco Čapek, Slezák, Vaculík (2005) se soustředí na číselnou analýzu zpětného osídlování. Kniha Spurného (2011) neobsahuje statistické hodnocení jako Čapka, Slezák, Vaculík (2005), kromě hodnocení výsledků v této práci slouží hlavně k vypracování teoretické části.

Z hlediska problémů mezi těmito dvěma mísicemi se složkami populace zmíněné téma se ve své knize zabývá Wiedemann (2016), kde hodnotí osídlování od jeho počátků společně se socioekonomickou proměnou pohraničních oblastí. Rozšiřuje dílo Spurného (2011) a nabízí nové pohledy na sociální struktury pohraničí. Wiedemann (2016) řeší pohraniční oblasti mimo jiné z hlediska budování identity, což rozšiřuje historické poznatky Čapka, Slezáka a Vaculíka (2005) a Spurného (2011) a přináší pohled korelující s novou regionální geografii. Budování nové regionální identity jako důležitý aspekt zpětného osídlování uvádí také Glassheim (2006). Oba autoři poukazují na skutečnost, že si tehdejší vláda uvědomovala souvislost mezi identifikací s územím a pravděpodobností trvalého setrvání nových osídlenců v pohraničí (Glassheim 2006, Wiedemann 2016). Wiedemann (2016) dále jako jednu z výzkumných otázek ve svém díle řeší důvod odchodu obyvatel z vnitrozemí do pohraničí. Dochází k závěru, že pro osídlence z

vnitrozemí se jednalo převážně o snadné nabytí majetku a zlepšení sociálního statusu. K podobnému závěru dochází i např. Čapka, Slezák, Vaculík (2005).

K hlubšímu porozumění tehdejší situace, průběhu osídlování, mentality obyvatelstva a osob majících osídlování na starost a tím i lepší interpretaci výsledků, bylo nutné pochopit i tehdejší politickou situaci. Té se ve svých publikacích věnují Čapka, Slezák, Vaculík (2005), Spurný (2011) a Wiedemann (2016), jejichž hodnocení rozšiřují politicky zaměření autoři, např. Macek (1950), Bílek a Lupták (2014), kteří zkoumají roli tehdejší politické situace ve vztahu k poválečné situaci, tedy mimo jiné i k vysídlování a zpětnému osídlování pohraničí. Článek Macka (1950) je dobového charakteru a kriticky hodnotí mocenský nárůst komunistické strany, včetně její velké angažovanosti v řízení a v důsledku toho vlivu na osídlování pohraničních okresů. Bílek a Lupták (2014) hodnotí poválečný politický režim jako „hybridní“, tedy ne zcela demokratický, ani zcela nedemokratický.

Pro ucelenější pohled se jevílo jako vhodné vyhledávat i zahraniční díla řešící tematiku poválečného československého pohraničí. Už v předchozím odstavci už bylo zmíněno Wiedemannovo (2016) dílo, dalším zahraničním příspěvkem k problematice Československého pohraničí jsou díla Gerlacha (2010, 2017). Gerlach (2010) ve svém článku hodnotí vývoj nově se tvořící společnosti v pohraničí. Nově příchozí charakterizuje jako „nechtěné prvky“ (Gerlach 2010) v pohraničí a v závěru hovoří o problematice „etnických čistek“ (Gerlach 2010), ke kterým docházelo na základě nařízení vlády. V článku zdůrazňuje problematiku Židovských reemigrantů do pohraničí. Pro potřeby tyto práce díla Gerlacha (2010, 2017) rozšiřují znalosti získané z děl Wiedemanna (2016, 2010), Čapka, Slezáka a Vaculíka (2005), Staňka (2014) a dalších zmíněných autorů. Více než k diskusi výsledků jsou tyto poznatky uvedeny v teoretické části. Wiedemann (2010) se tématům odsunu a osídlování věnoval již dříve v článku z roku 2010, kde komplexně hodnotí odsun Němců společně se zpětným osídlováním a repatriací. Zmiňuje zde snad veškeré skupiny obyvatelstva migrující v té době v pohraničí. Ve své knize se tomuto fenoménu věnuje hlouběji, navíc zde přidává ekonomický rozměr, čímž se odlišuje ode všech dosud zmíněných zahraničních děl.

Ve výčtu použité literatury není možné opomenout Adriana von Arburga (2011), který tematice poválečného pohraničí věnoval celou knižní sérii, která je orientována na odsun německy hovořícího obyvatelstva, v jeho II. svazku je kapitola věnována i zpětnému osídlování. Jelikož tyto dva fenomény jsou nedělitelné, i v knihách týkajících se jednoho tématu jsou často zmínky o tématu druhém. Arburg se zpětnému osídlování věnoval i dříve ve svém článku (Arburg 2003). Tento článek je věnován, podobně jako knihy, více odsunu, avšak zmiňuje i osídlování, včetně vlivu osídlovací politiky. Na první pohled by se mohlo zdát, že si je tento článek podobný s Gerlachovým (2010), ale zatímco Gerlach (2010) řeší menšiny z více sociologického hlediska,

Arburg (2003) se zabývá politikou. Oba dva články ale řeší celou populační dynamiku, včetně repatriantů.

V úvodu této práce byla nastíněna díla od českých regionálně-geografických autorů, konkrétně Šerý, Šimáček (2013) a Chromý, Semian, Kučera (2014). Dále byla zmíněna starší díla autorů Kastnera (1996) a Nedomové (1995). Každý z autorů se ve svých příspěvcích věnuje poválečnému období z jiné perspektivy, všechny příspěvky mají jeden hlavní společný znak, který spočívá v zájmu o analýzu důsledků vysídlení a zpětného osídlení. První zmíněný článek od autorů Šerý, Šimáček (2013) se zabývá vlivem přerušení socio-historické kontinuity vývoje ve dvou regionech na percepci historické hranice dělící Moravu a Čechy. Studované regiony jsou Jesenicko, kde je uvažována vyšší míra narušení kontinuity než ve druhém regionu, Valašskokloboucko. Autoři na základě analýzy dotazníků a mentálních map respondentů pocházejících z obou regionů docházejí k závěru, ve kterém prokazují vliv délky socio-historické kontinuity vývoje na vnímání hranice. Lidé v regionu s dlouhodobým socio-historickou kontinuitou vývoje (Valašskokloboucko) vykazovali vyšší míru znalosti hraniční linie, než obyvatelé regionu, kde bylo původní obyvatelstvo téměř zcela nahrazeno při zpětném osídlování pohraničí (Jesenicko).

Důsledky „budování“ pohraničí se Chromý zabývá v příspěvku (Dokoupil, Havlíček, Jeřábek a kol. 2004), kde hodnotí důležitost historického vývoje pohraničních oblastí v dalším strategickém plánování, podobně jako v příspěvku Chromý, Semian, Kučera (2014), ve kterém jsou poválečné procesy uvažovány v kontextu se vztahem obyvatel ke krajině. Článek pojednává o regionální identitě obyvatel Českého ráje, na jehož příkladu autoři demonstrují důležitost budování regionální identity za účelem ochrany přírody. Zdůrazňují důležitost vztahu osob k regionu. Chromý (in Dokoupil, Havlíček, Jeřábek a kol. 2004) zdůrazňuje důležitost poznání vývoje regionu pro úplné pochopení jeho aktuálního stavu. Tato argumentace byla stěžejní pro vznik této práce – dosud geograficky komplexně nevyužité informace ze Sčítání by mohly napomoci dalším výzkumům a dalšímu pochopení procesů, které se v pohraničí odehrávaly i v dalších etapách vývoje, což je dalším argumentem z příspěvku Chromého (in Dokoupil, Havlíček, Jeřábek a kol. 2004), kde poukazuje na důležitost zkoumání území v různých časových etapách. Tuto nutnost zdůrazňuje ve svém článku Chromý ve svém dřívějším článku, ve kterém hodnotí historicko-geografickou rekonstrukci pohraničních oblastí jako za obor, který je v „badatelských počátcích“ (Chromý 2000, str. 66).

Do výčtu českých regionálně-geografických prací lze zařadit i Kastnera (1996), který se zabývá zpětného osídlování regionů Litoměřicka a Úštěcka. Autor ve své publikaci čerpá data ze Soupisů, z toho důvodu je jeho dílo podrobněji uvedeno v následující kapitole. Zde je důležité zmínit jeho geografický přínos. Kromě obsáhlých regionálních charakteristik Kastner (1996) rozděluje pohraničí českých zemí na „vnitřní“ a „vnější“, o čemž hovoří také Wiedemann (2016),

který se v rámci diskuse o vymezení pohraničí odkazuje právě na Kastnera (1996). Rozdělení pohraničí na „vnitřní“ a „vnější“ Kastner ještě rozpracoval ve své další knize (Kastner 1999). Tento poznatek byl využit v teoretické části této práce, konkrétně při vymezení a charakteristice zájmového území. Odkazy na vnější a vnitřní Pohraničí byly použity také ve výsledkové části práce.

1.2 Soupisy v literatuře

Jak již bylo zmíněno v úvodu této práce i v rešerši, Soupisy nejsou příliš častým využívaným zdrojem informací, co se týče historicko-geografické charakteristiky poválečného vývoje v tehdejším Československém pohraničí. I přes tuto skutečnost lze dohledat práce, které jejich data využívají, převážně však při regionálních studiích. Takovým příkladem je práce Šerý, Nedomová (2018), ve kterém autoři využívají data ze Soupisů pro analýzu migrací mezi okresy Jeseník a Lanškroun. Na základě dat ze Soupisů autoři vytvořili mapové výstupy, na jejichž základě bylo možné vyčíst skutečnost, že ačkoliv jsou si okresy Jeseník a Lanškroun blízké geografickou polohou, každý z regionů byl dosídlen obyvatelstvem pocházející majoritně z jiné geografické oblasti. U Jeseníku převažovali obyvatelé z regionu jižní a střední Moravy, zatímco u Lanškrounu přichází obyvatelé pocházeli z východních Čech (Šerý, Klementová 2018). Na tento aspekt, tedy na prostorové aspekty osídlování pohraničí, je zaměřena i tato práce, ačkoliv v menším geografickém měřítku.

Zmínky o provádění Soupisů je možné nalézt ve většině výše zmíněných titulech. V některých z nich, např. Čapka, Slezák, Vaculík (2005), kde autoři s daty pracovali a jejich výstupem byly hlavně tabulky a mapové výstupy. Ostatní autoři Soupisy zmiňují jako jednu z významných poválečných událostí a při svých popisech a pracích s daty nejčastěji vychází z Kučery (1987), méně potom ze Sekery (1948). Sekera (1948) charakterizuje Soupisy od počátku jejich vzniku, přes tvorbu jejich obsahu až po praktické provedení realizace. Článek vzniknul na základě osobní zkušenosti Sekery, protože byl členem autorského kolektivu, který stojí za celým procesem vzniku Soupisů. V příspěvku jsou uvedeny veškeré ukazatele použité při sčítání, včetně přesné definice a zdůvodnění každého z nich. Dále příspěvek obsahuje detailní popis realizace a proces zvolení konečného data provedení – 22. května 1947. Sekera (1948) uvádí také problémy, se kterými se autoři potýkali při vzniku Soupisů, nejčastěji zmiňovanými jsou nedostatek času, financí a pracovních sil. I přes tuto skutečnost však hodnotí výsledek velmi pozitivně, a to tím způsobem, že se i přes nedostatek zmiňovaných komodit podařilo získat jedinečný zdroj informací o pohybu obyvatelstva v poválečných letech (Sekera 1948). Sekerův příspěvek (1948) je velmi přínosným zdrojem informací pro vznik této práce, neboť obsahuje informace nutné pro splnění zadání této práce – tedy uvedení příčin vzniku, průběhu a důsledků Soupisů. Pozitivně se

o Soutisech vyjadřuje Kučera (1987), který ve svém příspěvku hodnotí Soutisy v kontextu ostatních provedených Sčítání po válce. Přínos článku spočívá v dalším srovnáním s oficiálními cenzy konanými na našem území, zvláště s tím v roce 1951. O Soutisech nepojednává do stejného detailu jako Sekera (1948). Ve svém hodnocení zmiňuje 2 tabulky jako data s trvalou platností, konkrétně se jedná o tabulky 27 a 28, ze kterých vychází i tato práce. Konkrétně tvrzení, že „Data obou těchto tabulek jsou jedinými zdroji informací, o první fázi dosídlování českých zemí, a to jak z jiných okresů, tak ze Slovenska, ...“ (Demografická ročenka 1987, str. 211) potvrzuje tvrzení o jedinečnosti Soutisů jako zdroje informací uváděná dříve v této práci.

Starším dílem je již v předchozí podkapitole zmíněná regionální studie Kastnera (1996), které je dosud nejvýraznější dílo o osídlování z 90. let. Ve své knize Kastner (1996) charakterizuje poválečné procesy na příkladu regionů Ústěcka a Litoměřicka. U obou regionů hodnotí průběh na základě číselných dat, které čerpá z archivů a ze Soutisů. Ve své práci analyzuje okresy, ze kterých pocházelo největší množství nových osídlenců směřujících do sledovaných regionů (Ústěcko a Litoměřicko). Kastner (1996) využívá stejnou metodiku pro interpretaci získaných dat jako Čapka, Slezák, Vaculík (2005), kteří vztahují počet migrujících obyvatel z okresu k celkovému počtu trvalého obyvatelstva pro daný okres v roce 1930. Podobného charakteru je i tato práce, ve které je jedním hlavních cílů analýza nejsilnějších směrů zpětného osídlení a určení okresů, ze kterých nejvíce přicházeli novoosídlenci do pohraničí. Datové výstupy Kastnera (1996) i Čapky, Slezáka a Vaculíka (2005) jsou v této práci využity k diskusi výsledků a pro podporu argumentace zvolených metodických postupů.

Informace o provedení Soutisů lze nalézt i na stránkách Českého statistického úřadu (ČSÚ 2020a), včetně některých vybraných dat. Na jejich stránkách se nachází bibliografický seznam dalších dílčích statistických výstupů. Je nutné zmínit skutečnost, že samotné Soutisy (ČSÚ 1951) jsou obsáhlým zdrojem informací o vzniku a procesu uskutečňování a zpracování sčítání, včetně popisu metod, výstupních dat a právních rámců. Tyto informace obsahuje úvod, po kterém následují systematická třídění a tabulková část. V závěru zmíněné předmluvy se nachází kapitola s výčtem publikací, ve kterých byla data a analýzy ze Sčítání zveřejněny, případně které publikovány nebyly. V početném seznamu analýz převažují témata týkající se povolání, případně věkové struktury obyvatelstva. Na základě tohoto se lze domnívat, že analýzy využívající tabulky obsahující informace o migraci obyvatelstva byly využity až později. Údaje uvedené v úvodu Soutisů (ČSÚ 1951) obsahují téměř totožné informace jako článek Sekery (1947). Oba zdroje informací však poskytují jiný pohled na Soutisy a je žádoucí je oba zohlednit jako relevantní zdroje informací při psaní teoretické části.

Jedním z novějších příspěvků týkajících se Sčítání samotného je článek Berrové (2008), která ve svém článku shrnuje informace již poskytnuté Sekerou (1948), Kučerou (1987) a Soutisy (1951). Zde je nutné poznamenat, že oba články, zvláště Sekerova autentická a vyčerpávající

charakteristika, v kombinaci se Soupisy podávaly natolik vyčerpávající informace, že by bylo pro autory věnující se tomuto tématu velmi obtížné přicházet s novými poznatky.

I přes malé množství prací zaměřených na práci s daty ze Soupisů z pohledu historicko-geografického lze nalézt práce autorů z jiných oborů, kteří se těmto datům věnovali, např. Maňák (1967), který ve svém článku využívá data ze soupisů k analýze vývoje české inteligence v poválečném období. Využívá data týkající se zaměstnanosti v jednotlivých sektorech povolání. Ačkoliv nepracuje s migračními daty, je jeho dílo příkladem dalšího využití dat ze Soupisů při rekonstrukci struktury obyvatelstva. Dalším příkladem využití dat je článek Nedomové (1995), která ve svém článku hodnotí poválečný vývoj Teplíc a Českého Krumlova. V článku hovoří o „identifikaci obyvatel s místem bydliště“ (Nedomová 1995), z definice vyplývá, ačkoliv to v článku přímo uvedené není, že se zabývá důsledky narušení socio-historického vývoje. Data ze Soupisů využívá v teoretické části, k objasnění směrů, odkud pováleční dosídlenci přicházeli, analyticky s daty nijak dále nepracuje. Ačkoliv jsou oba autoři sociologové, jejich publikace by se dala považovat za geografická z důvodu jejich zaměření na definovaný prostor v čase.

Dalšími autory mimo geografické prostředí, kteří s daty pracovali jsou Srb a Andrlé (1989). V ročence sestavované pro ministerstvo výstavby a stavebnictví ČR sestavili analýzu populačního vývoje pohraničí na základě dat ze Soupisů. Docházejí zde k velmi obecným závěrům, nicméně využitelným v této práci k vytvoření teoretického rámce a následného hodnocení výsledků.

Pro potřeby této práce by byly vhodnější historicko-geografické výzkumy. Za tímto účelem byly prohledávány stránky Centra pro výzkum v kulturní a historické geografii (KUHIG), které však nepřineslo žádané výsledky. Předmětem hledání byla analýza regionálního, případně lokálního charakteru, která by využívala data ze Soupisů pro svoje potřeby. Žádná taková práce nebyla autorkou této práce, v době jejího vzniku (r. 2020) dohledána. Tato skutečnost nutně neznamená, že taková práce neexistuje. Obtížnost jejího dohledání mimo jiné značí o malém množství takovýchto prací, se kterým může souviset prozatím nedostatečné využití dat ze Soupisů v historicko-geografickém výzkumu pohraničních oblastí.

2. Historicko-geografický kontext a charakteristika Soupisů obyvatelstva v letech 1946 a 1947

Pro další práci s daty, která povede k zodpovězení výzkumných otázek, je důležité vymezit zájmové území, představit ve zkratce dobové kontexty a charakterizovat materiál, se kterým je zde pracováno (v tomto případě Soupisy obyvatelstva v Československu 1946 a 1947). Tato kapitola vychází z literatury představené v 1. kapitole a snaží se podat věrný dobový obraz okolností vzniku Soupisů, včetně jejich prostorového zařazení.

2.1 Vymezení zájmového území

V úvodu již bylo zmíněno, jakého území se práce bude týkat, pro další potřeby této práce, včetně interpretace výsledků, je nezbytné si jej podrobněji charakterizovat, geograficky vymezit a pojmenovat. Vymezení oblasti a její pojmenování jsou možná dva nejkritičtější body, které je nutné uvést na začátku práce, nejen z důvodu lepší orientace v textu. Kritické jsou z toho důvodu, že obě zmíněné vlastnosti území prošly od konce války podobně dynamickým vývojem jako samotná oblast. Stručně shrnuto, prošla několika druhy úprav hraniční linie, v závislosti na změnách administrativního členění, a několika druhů pojmenování a vnímání těchto pojmenování, v závislosti na politických náladách.

2.1.1 Terminologické vymezení Českého pohraničí

Správnost termínu pro pojmenování zkoumané oblasti by mohlo být předmětem samostatně stojící diskuse, která stojí nad rámcem této práce, bez alespoň krátké zmínky by však byla nečitelná. Hlavním problémem při hledání způsobu nazývání této oblasti je její historický a politický vývoj, který dilema při výběru vhodného termínu posouvá úvahy mimo čistě jazykovou úroveň (Spurný 2011).

Termín „pohraničí“, který se k této oblasti váže, je geograficky nepřesný vzhledem k její geografické poloze. Ačkoliv oblast zasahuje do většiny pohraničních obcí a okresů, tento termín může evokovat představu, že se jedná o celý pás přiléhající k hranici s okolními státy, tedy i o oblasti, které nutně nepodléhaly zabrání Německou Říší v roce 1939 nebo podíl Německého obyvatelstva procentuálně nepřevyšoval podíl Československého obyvatelstva. Dalším problematický aspekt názvu „pohraničí“ pochází z jeho samotné geografické definice, ve které jsou uvažovány oblasti přilehlé k hraniční linii, tvořící souvislý pás (Wiedemann 2016, Kastner 1996). Pohraničí vymezené v této práci zasahuje i do oblastí, které by podle jeho definice už byly vnímány jako vnitrozemí.

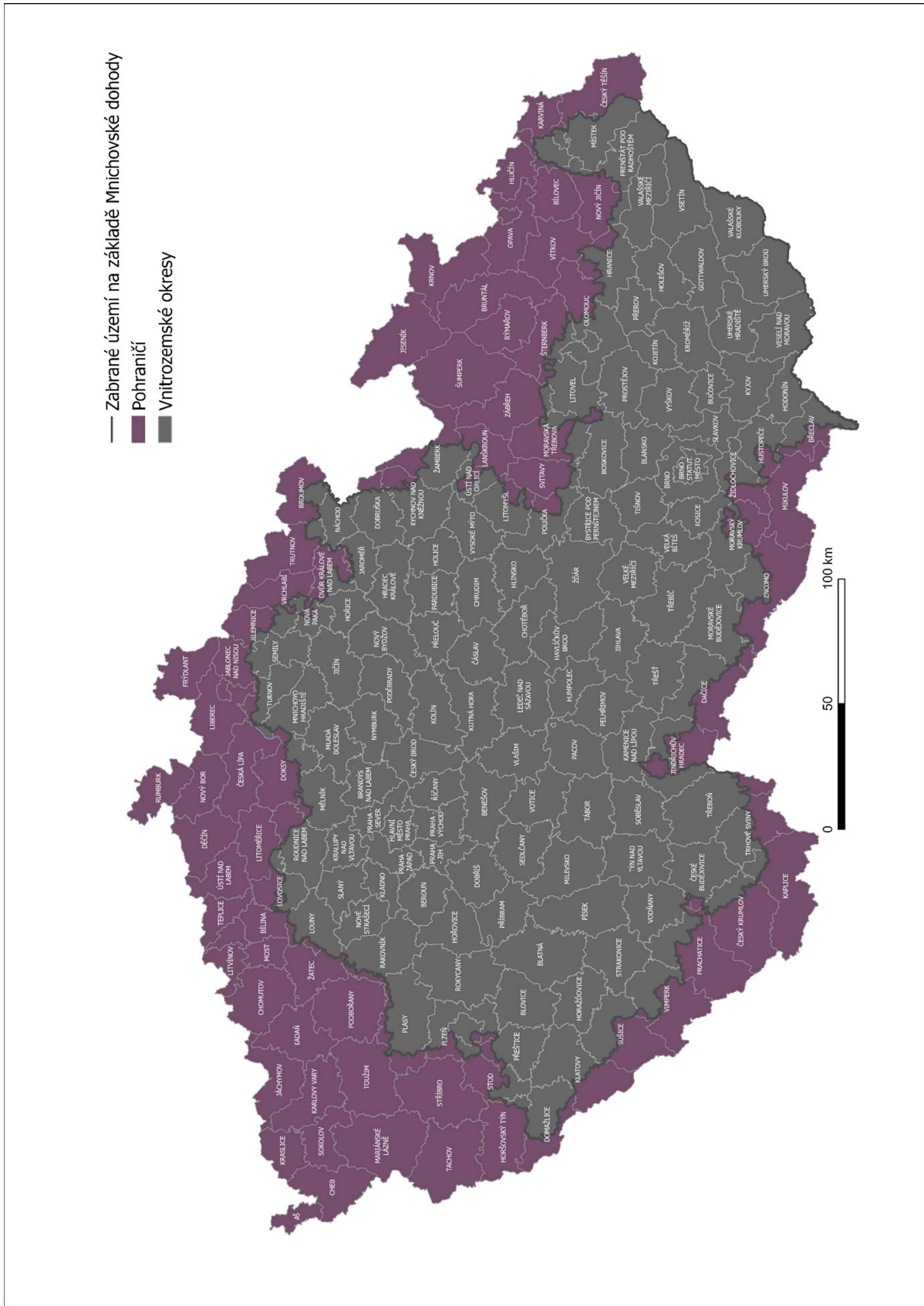
Dalším názvem uváděným v souvislosti s danou oblastí jsou „Sudety“ nebo „oblast bývalých Sudet“, které odkazuje na historické pojmenování oblasti. Zde se setkáváme s několika problematickými skutečnostmi. První z nich je negativní zabarvení slova „Sudety“, které nastalo v souvislosti zabráním území Německou říší během druhé světové války a pod názvem Sudetská župa neboli Sudetenland připojena k Říši (Wiedemann 2016). Dále potom události, které jí doprovázely po skončení války, včetně následných migrací. Druhou je ta skutečnost, že se označení „Sudetská oblast“ používá ve fyzické geografii pro označení geomorfologické oblasti, která zahrnuje pohraniční pohoří na české straně od Lužických hor, přes Krkonoše a Jeseníky až po Oderské vrchy (Kastner 1996).

Název oblasti je problematický i vzhledem k jejímu vymezení. Oblast, která byla zabráná Německou říší v roce 1939, je odlišná od té, kterou jako „Sudety“ nebo „pohraničí“ vnímáme dnes. Tato skutečnost nastala na základě několika změn administrativního uspořádání Česka. Právě s hranicí Říšského záboru je v této práci dále pracováno.

Na základě výše uvedených skutečností bude k této oblasti dále referováno jako k „Pohraničí“, ačkoliv nejsou splněny geografické předpoklady pro toto označení. Zde by se dalo argumentovat skutečností, že v této práci je analyzováno území, které bylo obýváno německy hovořícím obyvatelstvem, sudetskými Němci, proto by se označení Sudety zdálo jako vhodnější. Rozhodnuto bylo na základě neutrálního zabarvení tohoto slova a zároveň lépe uchopitelného významu, než je historicky a významově měněné slovo „Sudety“. Ke stejnému využití slova „Pohraničí“ jako k referované oblasti dochází i v dílech Wiedemanna (2016) a Kastnera (1994).

2.1.2 Geografické vymezení Pohraničí

V předchozí podkapitole již byla zmíněna problematika Pohraničí ve vztahu k názvu a geografické poloze. Jak již bylo uvedeno, nejedná se o souvislý pás podél hranic. Přesné vymezení zájmové oblasti se nachází na obr. 1., na kterém je vymezeno území podstoupené Německé Říši na základě Mnichovské dohody z roku 1939. Jedná se o prostor, který byl až do začátku druhé světové války obýván převážně německy hovořícím obyvatelstvem. Na obr. 1 můžeme pozorovat onu zmíněnou problematiku pojmenování oblasti. K přerušení souvislého pásu dochází v okresech Náchod při hranici s Polskem, Domažlice při hranici s Německem a Třeboň při hranici s Rakouskem (Wiedemann 2016, Obr. 1). Výrazné přerušení pásu se nachází při hranici se Slovenskem, která v době záboru oblasti neexistovala. Kastner (1996) dělí zmíněné území na „vnější“ a „vnitřní“ pohraničí, z čehož vymezená oblast na obr. 1 odpovídá pohraničí „vnějšímu“. „Vnitřní“ pohraničí je podle Kast-

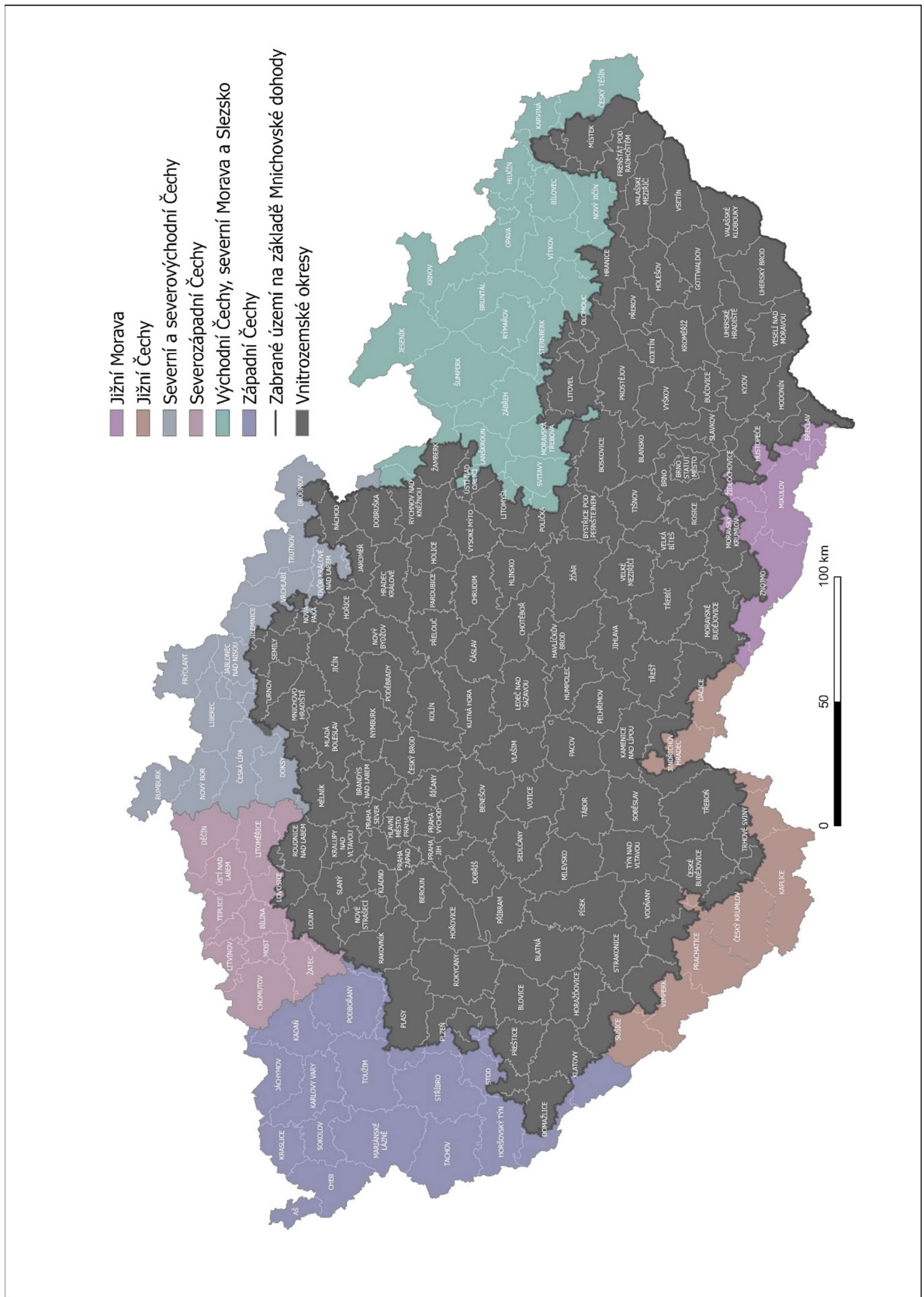

Obr. 1: Vymezení zájmové oblasti
 Zdroj: ČSÚ (1951); vlastní zpracování

nera (1996) tvořeno okresy, které ke sledované oblasti bezprostředně přiléhají a do kterých se před započítáním války uchýlovali především obyvatelé Československé národnosti (Kastner 1996).

Vymezení oblasti nekoresponduje s hranicemi politických okresů, které jsou na obr. 1 platné k 1.2.1949. Na základě neskladebnosti hranice zasahuje hlouběji do vnitrozemských okresů. Většinu z nich pokrývá pouze menší část, např. Louny, Rakovník, Mělník nebo pohraniční Domažlice. Do některých zasahuje poměrově větší část, prostor tedy tvoří větší část okresu, ale nepokrývá okres jako celek, např. Sušice, Vimperk, Prachatice nebo Moravské Budějovice. Geografickou zajímavostí vzhledem k nekontinuitě hraničního prostoru je exkláva v okrese Litovel. Všechny zmíněné okresy ať už pokryté z větší či menší části vymezenou oblastí, jsou ve výsledcích práce zahrnuty. Důvodem je jejich odpovídající vymezení v Soupisech (ČSÚ 1951).

Uvedené vymezení, včetně administrativního uspořádání uvedené na obr.1 nejlépe koresponduje s daty v Soupisech obyvatelstva z roku 1947. S tímto rozdělením pracuje Srb a Andrlé (1989) při vypracování statistik o demografickém vývoji v Pohraničí, ve kterém jsou také Soupisy zdrojem dat. Pro přehlednější interpretaci výsledků bude sloužit rozdělení Pohraničních okresů do šesti částí v závislosti na příslušnosti do regionu. Toto rozdělení se nachází na obr. 2.

Obr. 2: Rozdělení okresů do regionů
 Zdroj: Šrb, Andrie (1989); vlastní zpracování

2.2 Dobový historicko-geografický kontext

Období po roce 1945 bylo z hlediska přesunů obyvatelstva velmi dynamickým. Za spouštěcí element výměny obyvatelstva může být považován prezidentský dekret o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. Konkrétně se jedná o dekret 5/1945 Sb. 19. května 1945 (Dekret č. 5/1945 Sb.). Ten byl rozšířen dekretem 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa (Dekret č. 12/1945 Sb.). Na základě těchto dvou dekretů byl odebrán majetek všem nepohodlným osobám. Tato skutečnost vedla k uvolnění velkého množství movitého i nemovitého majetku. Ačkoliv byly dekrety o konfiskaci vystaveny a schváleny prozatímně ustanovenou Československou vládou, neexistoval úřední mechanismus, který by na přerozdělování zabaveného majetku a zabírání vysídlených budov dohlížel. Tyto dekrety také zkomplikovaly návrat reemigrantů, konkrétně židovského původu v létě 1945 zpět do vlasti. Jejich majetek byl během války zabaven Němci, stal se tedy předmětem zabavení a následné konfiskace na základě těchto dekretů (Gerlach 2010). O měsíc později je přijat další dekret vztahující se k řešení pohraniční problematiky č.27/1945 Sb. ze 17. července 1945 o jednotném řízení vnitřního osídlení (Dekret č. 27/1945 Sb). Je prvním, který legislativně podchycuje probíhající osídlování (Spurný 2014). Tímto zákonem byly ustanoveny osídlovací úřady se sídlem v Praze a Bratislavě. Vnitřní osídlování, tedy to, které analyzuje tato práce, je zde definováno v § 1 se zněním:

„Vnitřním osídlením se rozumí soubor všech opatření, kterými se podle zvláštních předpisů o tom vydaných má dosáhnouti navrácení všech oblastí Československé republiky původnímu slovenskému živlu.“ (Dekret č. 27/1945 Sb.)

Z uvedené definice je patrné, že celá akce zpětného osídlení bude prováděna s národnostním podtextem. Cílem osídlovací akce bylo mimo jiné přivést do pohraničí slovenské obyvatelstvo z vnitrozemí, které by se volného majetku ujalo a zároveň vybudovat komunitu slovenského původu v blízkosti hranic s Německem a Rakouskem pro případ návratu „nepohodlných“ německých obyvatel. (Wiedemann 2016). Spurný (2011) argumentuje, že cílem osídlení sice bylo doplnit chybějící pracovní síly v pohraničí. Dle Spurného (2011) poznatků měl zůstat neosídlený pás podél hranic, zvláště na Šumavě, v Českém lese a jihozápadním pohraničí z důvodu zachování strategické hranice.

Doposud uváděné osídlování i vysídlování probíhalo v prvotní fázi nekoordinovaně. Do Pohraničí přicházeli tzv. národní správci za účelem zabránit co nejlukrativnějším pracovních pozic v případě průmyslu a hospodářských pozemků v případě zemědělského osídlování (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Tehdejší vládní strany měly velký zájem na vypracování plánu celé akce.

Spontánnost celého procesu donutila vládu jednat pod tlakem a situaci řešit operativně. Přednost mělo vysídlování obyvatelstva a tedy „zbavování se nevhodných obyvatel“ i přes skutečnost, že plán na zpětné osídlení pohraničí byl představen už v Košicích při jednání o vládním programu v roce 1944 (Wiedemann 2016, Čapka, Slezák, Vaculík, 2005, Spurný 2011). V létě roku 1945 byla ustanovena osídlovací komise, v jejímž čele spočinul Miroslav Kreysa ze strany KSČ. Zde je nutné zmínit, že ačkoliv je (byla) tato událost vykládána tím způsobem, že osídlování bylo v gesci samotné KSČ, skutečností ale zůstává podíl celé vlády na politice zpětného osídlování (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Více informací je uvedeno v podkapitole 2.2.2.

Po zestátnění a konfiskaci majetku je o měsíc později vydán prezidentský dekret č. 33/1945 Sb. s účinností od 10. srpna 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské (Dekret č. 33/1945 Sb.) a tím umožnil dočasné československé vládě volnou manipulaci s těmito osobami. Tento dekret vchází v platnost až po Postupimské konferenci konané do 2. srpna 1945, kde došlo k dočasnému zastavení transportu německy hovořícího obyvatelstva z důvodu nutnosti zajištění nezbytných podmínek na území, kam měli být odejiti a zajistit dostatek času pro přípravu. První transporty byly plánovány na leden/únor roku 1946 (Staněk 1991).

V pohraničí již od konce války, tzn. před nabytím platnosti všech zmíněných dekretů, probíhá tzv. divoký odsun německy hovořící populace z pohraničí (Staněk 1991). Tato událost poznamenala oblasti v podobě zanechání ladem budov, včetně hospodářských stavení a půdy vhodné k hospodaření. Opuštěné budovy přilákaly první osídlence, kteří přicházeli za účelem zlepšení si sociálního statusu a životní úrovně. Mezi nimi se do pohraničí dostávají i „zlatokopové“, kteří po vyrabování prázdných budov pravděpodobně odcházejí zpátky. O těchto osobách a jejich pohybu nebyly nalezeny žádné číselné záznamy, pouze se odhaduje, že tyto osoby přišly účelově zbohatnout a dlouhodobě setrvávat v nestabilním pohraničí se pro ně nezdálo příliš výhodné. Toto období se i z hlediska osídlování označuje jako „fáze divokého osídlování“ (Arburg 2010, Staněk 2011; Gerlach 2010, Čapka, Slezák, Vaculík, 2005).

Zde je nutné poznamenat, že ačkoliv první osídlenci přicházejí společně s oznámením konce války, v pohraničí setrávají německy hovořící obyvatelé, ať už z důvodu nutnosti potřeby kvalifikovaných pracovních sil v průmyslu, nebo jednoduše proto, že „nemají kam jít“. Pro tuto dobu je typické zvyšování násilí a množství výskytu kriminality v pohraničí. Odsun probíhá nekoordinovaně, podobně organicky probíhá osídlování (Čapka, Slezák, Vaculík, 2005). Společnost v pohraničí se příchodem českého obyvatelstva začala homogenizovat etnicky, zvyklostmi a kulturně však značně heterogenizuje sociálně. Noví osídlenci přicházeli do odlišného a nepřátelského území, kterému kulturně nerozuměli a které kulturně nerozumělo jim (Gerlach 2010, Spurný 2011). Gerlach (2010) poukazuje na skutečnost, že nejen cizinci přicházející nebo žijící v pohraničí byli cizím a nežádoucím prvkem při budování nového

pohraničí s žádoucí homogenizovanou společností. Některé nepřátelské akty byly mířeny i na příchozí obyvatelstvo z českého vnitrozemí, které přicházelo ze sociálně slabších lokalit.

2.2.1 Organizace zpětného osídlování pohraničí

Zpětné osídlování lze z hlediska jeho charakteru mezi lety 1945–1947 rozdělit do tří fází. Po roce 1947 nebylo zcela ukončeno, podle některých zdrojů (např. Wiedemann 2016, Srb a Andrle 1989) pokračovalo až do roku 1953. V roce 1947 mělo skončit hromadné osídlování, v následujících letech dál probíhalo neorganizované doosídlování (Srb a Andrle 1989). Průběh osídlování lze nastínit na základě etap zemědělského osídlování Čapka, Slezáka a Vaculíka (2005) následovně:

První etapu zařazují do období mezi dubnem a říjnem 1945, kdy dochází ke konfiskaci majetku na základě výše uvedeného dekretu č. 33/1945 institucemi národní správy. Do pohraničí přichází největší počty nových osídlenců, neorganizovaně, kteří obsazují nejbohatší usedlosti s největší plošnou rozlohou pozemku. Druhá etapa začíná v říjnu 1945 a pokračuje do léta 1946. Vyznačuje se organizovaným, centrálně řízeným osídlováním pohraničí na základě dekretů. Závěrečnou označují etapu od léta 1946 do podzimu 1947, kdy dochází k obsazení pozůstalých usedlostí, včetně těch v nepřítli z ekonomického hlediska lákavých lokalitách. Zároveň převládá zpětná migrace do vnitrozemí nad příchody do pohraničí (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Dala by se zde zařadit i čtvrtá fáze, která pokračuje až do roku 1953, ve které převládají příchody reemigrantů (Srb, Andrle 1989).

Demonstrace průběhu osídlování na základě části týkající se zemědělství je zde uváděna z důvodu preference zemědělství před průmyslem z důvodu zajištění potravin pro výživu obyvatelstva. Nezemědělská fáze osídlování probíhala v podobné časové ose s tím rozdílem, že začínala později (déle trvalo vypracování vládní strategie) a končila dříve, v listopadu 1946 (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Ačkoliv je přesné ukončení etap osídlování předmětem diskuse (Čapka, Slezák, Vaculík 2005), rokem 1947 bývá ohraničena vrcholná fáze osídlování (Srb, Andrle 1989).

Organizovaně probíhá zpětné osídlení ode dne 9. října 1945, kdy vstupuje v platnost plán na zemědělské osídlení. Ten obsahuje informace, do jakých míst by se měli osídlenci přesouvat, aby jim byly na místě určenému k osídlení zajištěny stejné nebo alespoň podobné geografické podmínky při pracích v zemědělství jako v oblastech, ze kterých sami pocházejí. Cílem tohoto opatření bylo zabránit náhodnému přesouvání osob. Tento plán se věnuje i nutnosti provádět osídlování ve větších skupinách osob, které na cílovém místě vytvoří základ společnosti a budou se tak lépe asimilovat (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Tímto krokem dle Čapka, Slezáka a

Vaculík (2005) končí etapa náhodných odchodů do pohraničí a z osídlování se stává centrálně řízená akce za účasti vlády.

Velký zlom v systému doosídlování nastává na jaře 1946, kdy odsun německy hovořícího obyvatelstva probíhá organizovaně a ve velkých počtech. Ke stejnému trendu dochází i při zpětném osídlování. Ačkoliv do Pohraničí směřuje větší počet osob, nehlásí se jich takové množství, aby byly pokryty ztráty v průmyslu a zemědělství. Dalším z problémů, kterým musela poválečná vláda čelit, byli šmelináři, kteří přicházeli do pohraničí účelově zbohatnout, se zemědělstvím však neměli žádné zkušenosti. Pod hrozbou malé úrody vzniká akce „Pomoc Slovenska českým zemím při zemědělských pracích“, ve které bylo přiděleno na práce do pohraničí maďarské obyvatelstvo ze Slovenska (Čapka, Slezák, Vaculík, 2005) i přes skutečnost, že Slovensko se též potýkalo s nedostatkem pracovních sil. Mezi obyvatelstvem přiděleným do českého pohraničí v létě 1946 přichází Romové ze Slovenska, kteří se ihned se stávají podezřelými z obchodů s Němci a tím pádem odsuzování jinými osídlenci i státními úředníky (Gerlach 2010).

Na jaře 1946, rok po skončení války, stále trvají a zároveň se navyšují počty odsunutých Němců, do pohraničí přichází prospěcháři a sociálně slabé obyvatelstvo z českých zemí a dále Romské a maďarské obyvatelstvo z jižního Slovenska. V pohraničí se nacházejí také židé, kterých majetek byl před druhou světovou válkou zabrán Němci. Jelikož byla většina židovského obyvatelstva německé národnosti, jejich majetek jim byl podruhé zabrán Čechy na základě dekretu 5/1945 Sb. Zde je nutné zmínit i repatrianty a reemigranty navracející se do pohraničí z dalších zemí východní Evropy po obdržení povolení pro návrat do vlasti (Gerlach 2010). Ačkoliv je většina příchozích Slovanská, tedy etnický homogenní skupina, už z tohoto výčtu je vidět, že sociálně jsou novoosídlenci značně sociálně heterogenní, přicházející z jiných životních podmínek a sociálních vrstev a zároveň si každý přináší vlastní kulturní prvky. Zde je nutné poznamenat, že kromě příchozích v pohraničí stále setrvává i německé obyvatelstvo, které nebylo možné odsunout z důvodu jejich nezbytnosti práce v průmyslu, k čemuž vedl nedostatek zájemců o dělnické profese z řad československých občanů (Čapka, Slezák, Vaculík, 2005). Dále je téma etnické, národnostní a jiné příslušnosti příchozího obyvatelstva rozvedeno v následující podkapitole.

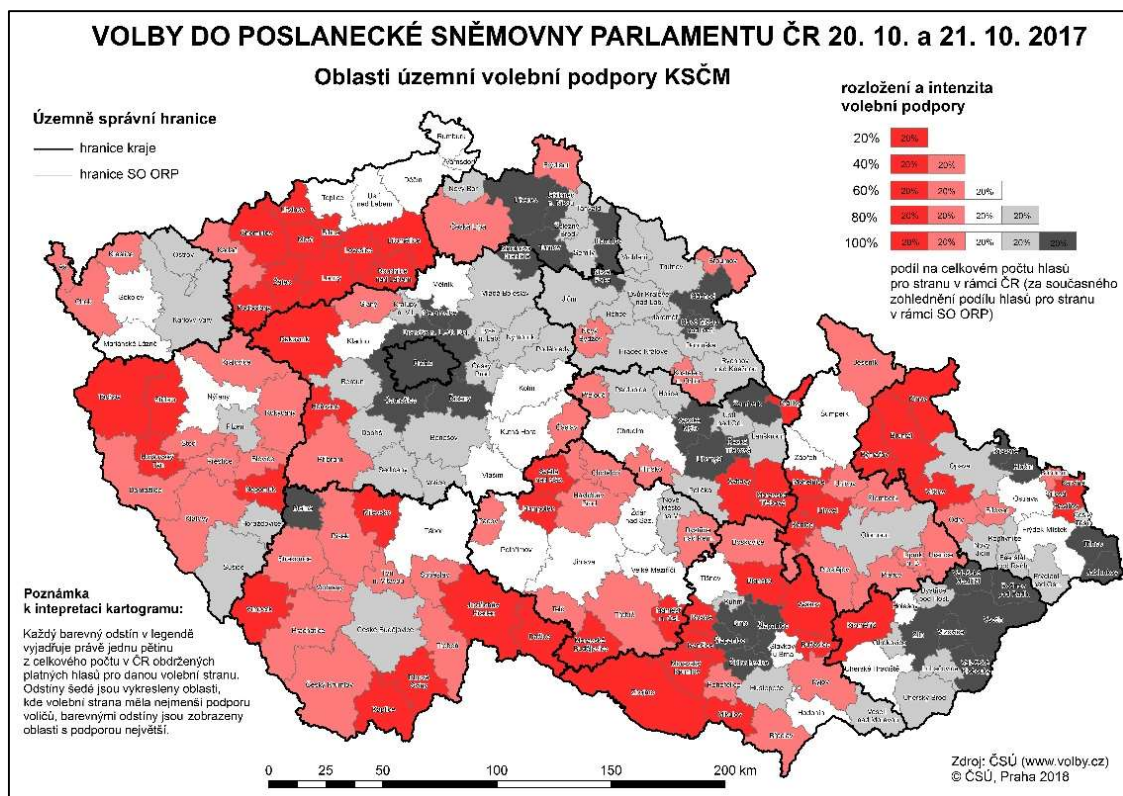
2.2.2 Politický kontext

I v předchozích odstavcích se hovořilo o české prozatímní vládě, byl by tedy vhodný komentář o politické situaci v poválečné době, která byla nedílnou součástí veškerých přesunů obyvatelstva, které oficiálně sama vláda řídila.

Převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948 je pravděpodobně veřejnosti nejznámější politickou událostí po roce 1945. Této skutečnosti však předcházela mnohaletý vývoj se svými kořeny zapuštěnými i před koncem války a velký vliv měl i na poválečné období, hlavně na politiku zpětného osídlování pohraničí. Pro pochopení celé poválečné éry a důležitost jejího přesahu do dnešní doby je nutné pochopit i politickou podstatu událostí, jejichž nedílnou součástí (jak se později ukázalo) byly do jisté míry i Soupisy.

Plán na zacházení s obyvatelstvem v Pohraničí vypracovaly oba exily, londýnský i moskevský. Zatímco ten Londýnský se zaměřoval na vysídlení německy hovořícího obyvatelstva z území Československa, ten Moskevský, v čele s aktivními členy KSČ, začínal rozpracovávat plán i následného osídlení pohraničí. V souvislosti s tímto měla Komunistická strana Československa (KSČ) náskok před ostatními poválečnými vládnoucími stranami. Při KSČ vznikly rovnou dvě instituce odpovědné za zpětné osídlení, a to Osídlovací úřad (OÚ) v čele s Miroslavem Kreysou a Osídlovací komise (OK) v čele se Steinerem (Arburg 2011, Čapka, Slezák, Vaculík 2005, Wiedemann 2016). Zatímco OÚ byl zodpovědný za vypracování strategií osídlení, úkolem OK byla organizace akcí KSČ v pohraničí, kde měli nejvyšší představitelé možnost propagovat komunistickou agendu. Také v ostatních vládnoucích stranách byly ustanoveny úřady, které měly za úkol pracovat na osídlení, např. Česká strana národně sociální (ČSNS) ustanovila Hraničářskou komisi, která prosazovala prostorové vymezení pásu osídlení slovanským obyvatelstvem 25 km od hranic. V tomto pásu by se nesměl usídlit nikdo nespolehlivý. Dalším příkladem je Sekretariát pro pohraniční otázky, který vzniknul České straně sociálně demokratické (ČSSD). Poslední stranou, která mohla do řešení otázky pohraničí přispět vlastními návrhy, byla Československá strana lidová (ČSL), která žádnou významnou činnost v tomto ohledu nevyvinula (Arburg 2011).

Ač byla výsledná nařízení týkající se dynamiky pohraničí konsenzuální v případě obou stran, zásluhy za „úspěšnou“ politiku dosídlení bývá připisována komunistické straně, jelikož se v jejím sestavení, a hlavně realizaci, viditelněji angažovala (Spurný 2011). Zda se již tehdy jednalo o agitaci a snahu o mocenské postavení, je předmětem debaty než ověřeným faktem. Tím však zůstává, že lidé, kterým bylo schváleno přesídlení v pohraničí a dále přiřazeno pracovní povolení, tuto skutečnost vnímali spíše jako zásluhu KSČ než ostatních vládnoucích stran. Příčinou byla propagace možnosti odejít do pohraničí jako zásluha KSČ v tisku, čímž došlo ke zneužití důvěry osídlenců. Politika KSČ vedla k uklidnění situace v pohraničí, které se do roku 1948 stalo ještě více heterogenním z hlediska sociálních struktur (Spurný 2011, Wiedemann 2016). Jako jedno z

Obr. 3: Oblasti územní volební podpory KSČM při volbě do Poslanecké sněmovny v r. 2017
 Zdroj: ČSÚ 2018, volby.cz

pojitkem byla důvěra ve stranu, která se v očích přistěhovalců nejvíc zasadila o rychlé zlepšení jejich životních podmínek. Tato skutečnost byla jednou z příčin vysoké podpory KSČ v pohraničí a bylo součástí jejich převzetí moci v únoru 1948. Zde je nutné poznamenat, že volební úspěch KSČ v pohraničí nebyla jediná příčina jejich zvolení, jejich angažovanost při řízení procesu osídlování však na této skutečnosti měla vysoký podíl (Spurný 2011, Glassheim 2019). V důsledku toho byla v pohraničí i ve vnitrozemí vybudována silná voličská základna KSČ, která, zvláště v severozápadních Čechách a na severní Moravě přetrvává dodnes (Obr. 3).

2.2.3. Národnostní struktura obyvatelstva směřujícího do Pohraničí

V předchozí podkapitole již bylo naznačena rozmanitost etnik, národností a dalších skupin obyvatelstva vyskytujících se v Pohraničí. Cílem této podkapitoly je představit tyto skupiny detailněji a uvést alespoň v základním rámci jejich hierarchii pro doplnění celkového obrazu o dění v Pohraničí.

Od května roku 1945, kdy se začaly razantně umocňovat migrační proudy osob se zde již vyskytovaly rozličné skupiny obyvatelstva, každá s jinou mocenskou pozicí a jiným vztahem k ostatním skupinám. Jako hlavní nepřítel jsou zde jednoznačně viděni Němci setrvávající v Pohraničí a kterékoliv osoby nabízející Německy hovořícím obyvatelům jakoukoliv pomoc. Nenávisť je podporovaná přítomností osvoboditelské Sovětské Rudé armády, následované armádou ČSR a revolučními gardami. Nelze opomenout zasahující síly SNB. Tyto vojenské síly administrativně podporované národními výbory obsadily v tomto období v Pohraničí nejvyšší mocensky hierarchické posty (Glassheim 2019, Arburg 2011).

Během léta 1945 v Pohraničí přibývá Slovanské obyvatelstvo z důvodu organizace zemědělského osídlování, nezemědělské osídlování začíná až během podzimu (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Slovanští obyvatelé nejsou jen migranti přicházející z vnitrozemí, ale také reemigranti a repatrianti navracející se z ciziny. Někteří z těchto obyvatel přicházejí z původně německy hovořících oblastí. Tato skutečnost způsobuje negativní vnímání těchto osob ostatními příchozími. Ačkoliv jsou tyto osoby slovanského původu, hovoří německy. Zároveň se vrací lidé z koncentračních táborů a jiných vězeňských zařízení (Spurný 2011). Příkladem příslušníků obou těchto skupin jsou německy hovořící Židé, kteří se do Pohraničí vraceli většinou z koncentračních táborů. Přidávají se tak ke stále setrvávajícímu Německy hovořícímu obyvatelstvu a jsou podobně negativně vnímáni z důvodu používání němčiny jako hlavního dorozumívacího jazyka. Obě skupiny jsou na podobné úrovni i co se týče vlastnictví majetku, se Židovským majetkem bylo po válce nakládáno stejným způsobem jako s Německým – tedy zkonfiskováno, ačkoliv již bylo zkonfiskováno dříve Němci na základě náboženského vyznání německých Židů. Ke všem dosud uvedeným problémům se správou Pohraničí se tedy přidává i antisemitismus, a to ze strany úřadů i běžného obyvatelstva, kteří se židovským obyvatelstvem jednají naprosto stejně jako s německým (Gerlach 2010).

V zimě na přelomu let 1945 a 1946 se dávají do pohybu první organizované transporty, v nichž se nacházejí kromě Němců prohlášených za zrádce také osoby německé národnosti s prokázanou legitimací antifasisty. Tito lidé byli v některých případech kmenoví příslušníci KSČ, která si nemohla dovolit ztratit těžce nabytou přízeň československého obyvatelstva přicházejícího do pohraničí za vidinou lepších zítřků (Spurný 2011).

Během roku 1946 do Pohraničí ke všem zmíněným skupinám přibývají navíc slovenští Maďaři z jižního Slovenska. Tito obyvatelé byli nedobrovolně přesunuti do Pohraničí k doplnění stavu pracovních sil, které ubývaly z důvodu odsunutí Němců. Z důvodu uvažování o Němcích a Maďarech jako o zrádcích, byli tito obyvatelé využíváni jako levná pracovní síla (Spurný 2011, Glassheim 2019, Wiedemann 2016). Jediným rozdílem byla skutečnost, že u německého obyvatelstva převažoval vládní tlak na jejich odsun, v případě Maďarského byly hledány způsoby, jak toto obyvatelstvo v Pohraničí udržet za účelem obnovení hospodářství. Dalším důvodem pro ponechání maďarského obyvatelstva v Československu bylo napadnutí plánovaného odsunu Maďarů ze Slovenska ze strany Spojenců (Wiedemann 2016). U obou těchto etnicit převládala tendence je z politických důvodů „rozptylovat“. Zatímco německé obyvatelstvo bylo za tímto účelem přesouváno na práce do vnitrozemí, maďarské naopak do Českého Pohraničí. Slovo „rozptyl“ je používáno s ohledem na dobový slovník, ve kterém se jedná za oficiální označení těchto akcí (Spurný 2011, Arburg 2011, Gerlach 2010).

Příchod reemigrantů byl do druhé poloviny roku 1946 neorganizovaný, občanství bylo udělováno na základě dohod se zahraničními státy, ze kterých repatrianti přicházeli. V roce 1947 byli dokonce upřednostňováni před ostatními příchozími. Reemigranti a repatrianti přicházeli hlavně ze zemí, které byly s Československem historicky spjaty, např. přicházeli ze zemí bývalého Rakousko-Uherska (Rakousko, Maďarsko, Jugoslávie), ze sousedních států (Německo, Polsko, Slovensko). Významná skupina osob přišla z Rumunska, Podkarpatské Rusi a Volyně (Wiedemann 2016). Bezprostředně po válce do Českého pohraničí přicházeli hlavně repatrianti z Rakouska, Německa a Francie. Ostatní obyvatelé, např. z Rumunska a Volyně Češi, kteří tvořili největší skupinu, se do Pohraničí dostali až ke konci roku 1947, nejsou tedy započítáni do Soupisu (Wiedemann 2016, Spurný 2011).

Rok 1947 přinesl do Pohraničí další napětí, které nastalo z důvodu pozastavení transportů do americké okupační zóny v Německu. Okupující síly odmítaly přijmout další odsunuté z důvodu neschopnosti zóny zajistit všem příchozím rovné životní podmínky (např. Arburg 2011). Americké mocnosti ani po vyjednávání nepovolily, stvrdila se tím obava obyvatel hlásící se k Československé národnosti, která se týkala dalšího soužití s Němci (Spurný 2011). Pro uvolnění vzniklého napětí se vláda rozhodla pro další rozptyl Němců a přiřadit je na zemědělské práce do vnitrozemí, jak již bylo výše zmíněno v souvislostech s maďarským obyvatelstvem. Mimo rozptyl probíhalo udělování legitimací specialisty, už od roku 1946, kdy němečtí obyvatelé byli nuceni setrvat v Pohraničí z důvodu nezbytnosti jejich přítomnosti v továrnách, které vyžadovali přítomnost specialisty, kterým příchozí obyvatelé nebo přímo národní správci nedisponovali (Wiedemann 2016, Spurný 2011).

Dynamika změn přístupu k obyvatelstvu v Pohraničí se dále vyvíjela, nicméně s ohledem na časové rozpětí této práce není nutné ve výčtu změn dále pokračovat. V Soupisu provedeném v

květnu 1947 nebyla sbírána data o národnosti, nicméně byla sbírána data o veškerém přítomném obyvatelstvu (Sekera 1948). Většina obyvatel, příslušníků výše zmíněných etnických skupin, národností a jiných, v Pohraničí během sběru dat přítomna byla.

Ne všichni nově příchozí obyvatelé v Pohraničí nezůstali, v některých pramenech se udává, že již v roce 1946 začaly postupně převládat odchody nad příchody, a to především z důvodu nedostatečných kompetencí při vykonávání zemědělské činnosti (Čapka, Slezák, Vaculík 2005), případně ze zklamání z reálné podoby Pohraničí (Spurný 2011). Na základě uvedeného lze konstatovat skutečnost, že většina odchodů začala až v období vzniku Soupisů nebo bezprostředně po nich.

2.2.4 Osídlování pohraničí a institucionalizace regionu

Regionální identita ve smyslu vazby k prostoru jako důležitá součást nových historicko-geografických výzkumů byla popsána Passim v roce 1986. V České republice Chromým (2003). Důležitost identifikace s žitým prostorem si uvědomovali i autoři konceptu zpětného osídlení pohraničí. Kombinace osob s různým kulturním pozadím vedla k utvoření velmi heterogenizované skupiny s napjatými vztahy (Spurný 2011). Za žádoucí proto zmocnění osídlovací politiky považovali přesuny celých rodin, případně skupin osob ze stejných obcí. Cílem bylo vytvořit z těchto skupin zdravá komunitní jádra, k nimž by se přidávali další noví obyvatelé. V poválečné době se jednalo o prázdné místo, které bylo potřeba znovu institucionalizovat a změnit jeho obraz i symboliku v národním vědomí (Wiedemann 2016, Glasheim 2019).

Podle Paasiho (1986) procházejí regiony procesem institucionalizace při svém vzniku. Ta se sestává ze čtyř provázaných kroků, z čehož prvním (a) je stanovení tvaru území, druhý (b) vytvoření symboliky, třetí (c) rozvoj institucí, čtvrtý (d) zřízení regionu jako části regionálního systému a regionálního vědomí. Ve stručnosti nyní bude představen každý z kroků ve vztahu k událostem odehrávajících se po válce v Českém Pohraničí. Cílem této podkapitoly je uvedení souvislosti narušení sociokulturní diskontinuity vývoje a uvést do kontextu její rozsah a příčiny, které k tomuto jevu vedly.

a) Stanovení tvaru území je krok, ve kterém je potřeba stanovit hranice regionu na úrovni prostorové a sociální. Takto je region ohraničen zároveň v rámci územního členění, a i v sociálním vnímání obyvatel, kteří se k regionu hlásí a kteří mají tento region zakořeněn ve svém vědomí (Paasi 1986).

V případě Pohraničí nebylo určení hranic jednoduchým procesem. Již v této práci bylo diskutováno vyhraničení zájmové oblasti. Zde je ovšem nutné poznamenat, že už získání tvaru území bylo problematické, a to z důvodu vymezení regionu na základě nuceného vysídlení

původních německy hovořících obyvatel, kteří v regionu Pohraničí z dlouhodobého hlediska tvořili majoritu. Tento tvar se následně několikrát administrativně změnil, jak uvádí např. Srb a Andrlé (1989) nebo Kastner (1996).

b) V kroku vytvoření symboliky se odráží regionální vědomí obyvatel uvnitř i vně regionu. Jelikož je symbol podstatný pro prezentaci regionu, jeho odlišení od ostatních, propagaci jedinečnosti, záleží na komunikaci mezi obyvatelstvem a institucemi ustavujícími region. Při výběru symbolu je dbáno na historii, tradice, významné kulturní nebo přírodní památky a jejich odraz ve vnímání obyvatel (Paasi 1986).

Symboliku regionu jako pojítka pro vytvoření regionálního vědomí nezanedbávaly ani dosídlovací organizace (převážně v dikci KSČ). Pohraničí bylo novým zájemcům propagováno jako nový začátek a lepší budoucnost. Cílem snahy bylo osídlit Pohraničí nejen „slovanským živlem“, ale především „spolehlivým živlem“ (Wiedemann 2016). Do Pohraničí přicházeli obyvatelé z různého kulturního prostředí, různými tradicemi, různou znalostí regionální historie, a především s velmi různým vztahem ke krajině, ve které měli začít budovat nový život a lidem, kteří zde budovali život před nimi (např. Gerlach 2010, Spurný 2011). Vědomí si této velké rozdílnosti, přicházejí orgány činné v dosídlovacím řízení s několika koncepty vytvoření symboliky a regionálního vědomí v přichozích obyvatelích. Nejvýraznějším z nich je pojmenování osob trvale se usídlujících v Pohraničí jako „Hraničáři“ (Wiedemann 2016) a odkazování se k těmto osobám v mnoha proslovech, novinách a letácích jako národním hrdinům, kteří strážili hranice před negativně vnímaným sousedním německým a rakouským obyvatelstvem. Dalším příkladem symboliky byly nově budované socialistické struktury, např. tovární budovy s kouřícími komíny jako symboly pokroku (Glassheim 2019). S tímto se pojí sílí negativní vnímání původní název této oblasti (Sudety). Budování této symboliky nebo regionální značky zkomplikovala skutečnost stěhování převážně chudého obyvatelstva z dělnických vrstev, kteří těžili ze svého nového postavení (Čapka, Slezák, Vaculík 2005, Spurný 2011, Glassheim 2019).

c) Regionální instituce jsou důležitým aspektem dalšího rozvoje regionu, stejně tak jako jeho stavební pilíře (Paasi 1986). Jedinou státní funkční institucí byly osídlovací úřady, vše ostatní muselo být teprve ustanoveno. Jelikož se do konce války využívala v pohraničí ke komunikaci němčina, a to jak na úřadech, tak ve vzdělávacích institucích, bylo nutné zbudovat české školy a prosadit češtinu ve veškeré úřední infrastruktuře. Dalším krokem v institucionalizaci regionu tedy bylo nahrazení německého jazyka českým, např. výměna vývěsních štítů původně psaných v němčině za české apod (Glassheim 2019, Wiedemann 2016).

d) Poslední krok zařazení regionu do regionálního systému je vyvrcholení procesu utváření regionu jako jednotky v administrativní struktuře. V této fázi by měl mít region stanovené hranice, symboly a instituce zároveň fyzické a v povědomí obyvatel. Jelikož je utváření regionu kontinuální proces, může trvat dlouhou dobu, než tato fáze nastane (Paasi 1986).

Pohraničí se v této fázi vyskytovalo a stále vyskytuje, ale ne zcela. V roce 1949 při plánování nového státního uspořádání byly Sudety (zde ve smyslu Pohraničí) sloučeny s vnitrozemskými okresy a tím se z administrativního hlediska „zahladily“ výsledky nerovnoměrného rozvoje (Srb, Andrlé 1989). Fáze zpětného osídlování byla propagována jako úspěšná a dokončená, v důsledku toho panovalo přesvědčení, že se o upadající sociální i ekonomickou situaci v Pohraničí novoosídlenci postarají sami. Hranice byla přesunuta a v administrativním smyslu zrušena (Srb, Andrlé 1989).

Na základě výše uvedeného lze konstatovat skutečnost, že Pohraničí nikdy celým procesem institucionalizace neprošlo. Z důvodu přerušení tohoto procesu přiřazením „neinstitutionalizovaného“ regionu ke zbytku republiky, došlo k silnému narušení sociokulturního vývoje. V důsledku výše uvedených skutečností směřovalo původně organicky, poté organizovaně a následně znovu organicky utvářené Pohraničí k negativně se ubírajícímu dalšímu sociokulturnímu a socioekonomickému vývoji.

2.2.5 Nová regionální identita a její vliv na aktuální stav Pohraničí

Původně Německé vnímání krajiny Českého pohraničí, označováno v některých dílech jako „Heimat“ (Gerlach 2010, Glassheim 2019), je možné řadit do kategorie šetrných přístupů ke krajině z důvodu silného citového provázání. Tyto přístupy byly v jistém smyslu vyhnány společně s Německým obyvatelstvem při restrukturalizaci pohraničí a změny z kapitalistického přístupu na socialistický. Modernita v Pohraničí byla velmi vítána a považována za pokrokovou. Společně s příchodem nového obyvatelstva, které do Pohraničí přicházelo především z materialistických důvodů, Glassheim (2019) datuje počátek sociálního i environmentálního úpadku. Nově budovaná identita se měla lišit v co největší možné míře od té Německé, které začaly být připisovány negativní konotace zasahující až k Bitvě na Bílé Hoře r. 1620 (Spurný 2011, Wiedemann 2016, Glassheim 2019), kde bylo německému obyvatelstvu připisována příprava na tzv. germanizaci. Odpovědí na tyto, z českého úhlu pohledu, nikdy nekončící represe, se stala „odgermanizace“ (Glassheim 2019) všeho, včetně identity vázané k Pohraničí. Tyto procesy by se odehrály organicky bez nutnosti zásahu KSČ. Tato politická strana viděla v budování identity v Pohraničí potenciál. Z tohoto důvodu se události v Pohraničí neobešly bez vlivů Osídlovacího úřadu, který v Pohraničí pořádal akce za účelem sjednocení společnosti

(Glassheim 2019, Wiedemann 2016). Byly vytvořeny takové osídlovací podmínky, které bezprostředně vedly k vytvoření identity podle představ této politické strany. Ty se týkaly především způsobu přerozdělování majetku, které mělo proběhnout co nejrychleji co největšímu množství ekonomicky silným jedincům za účelem rychlého znovuvybudování ekonomiky (Glassheim 2019).

Glassheim (2019) tyto skutečnosti hodnotí na příkladu proměny severočeské krajiny v okolí obcí Mostu a Litvínov. Vykorenění osob s jinými než čistě materialistickým smýšlením podle Glassheima (2019) vedlo ke stavu severočeské krajiny, ve které byly vytěženy velké kusy země, byla celá znehodnocena a města byla ponechána ladem (Glassheim 2019). Do určité míry ke znehodnocení krajiny mohli přispět i nezkušení zemědělci, kteří v Pohraničních geografických podmínkách, které nemusely přesně odpovídat podmínkám z jejich původního bydliště, vysazovali plodiny, které znali. Tyto plodiny mohly mít jiné nároky na půdu (Čapka, Slezák, Vaculík 2005, Glassheim 2019).

Přístupy k vypracování strategických plánů za účelem rovnoměrného rozvoje počítají s regionální identitou jako s jednou z jeho důležitých součástí (Chromý, Semian, Kučera 2014). Právě stav vztahu současného obyvatelstva v krajině je součástí nových výzkumů těchto regionů, které v průběhu let ztratily svou původní identitu, která byla nahrazena v následujících letech novou, uměle vytvořenou (Chromý, Kučera, Kučerová 2009).

Na základě výše uvedeného lze uvažovat vysoký podíl poválečné výměny obyvatelstva a jeho nedostatečný vztah k regionu jako jednu z příčin špatného environmentálního stavu v pohraničí a jeho zvýšenou míru výskytu právě v těchto oblastech. Tím je myšlena skutečnost materialistického vlivu KSČ a jejího centrálního zasahování do státní správy byla rozprostřena po celé republice, nicméně právě zásah do budování nové regionální identity posunul sympatie nových osídlenců k vládnoucí straně.

Na téma environmentálního stavu krajiny ve vztahu k budující se regionální identitě by byla potřeba diskuse, která přesahuje rámec této práce. Tato podkapitola se tématu věnuje z důvodu uvedení co možná největší možné míry dílčích aspektů poválečných událostí, které jimi byli přímo a nepřímo ovlivňovány.

2.3 Soupis obyvatelstva v Československu

Celým názvem Soupis obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947 (v práci označované jako Soupisy) vznikaly postupně a nezávazně na sobě v obou částech Československa. Nejprve v roce 1946 proběhl ve slovenské části Československa Súpis civilného obyvatelstva 4. října pod vedením plánovacího a statistického úřadu v Bratislavě, za účelem

získání informací o aktuálním stavu na trhu práce. Organizace „Súpisu“ se na Slovensku konala bez přičinění České strany (Kučera 1987). Za účelem sjednocení výsledků byl Slovenský „Súpis“ přepočítán tak, aby byly výsledky aktuální ke 22. květnu 1947, tedy termínu konání Soupisu v Českých zemích (Sekera 1948). Soupisy na České i Slovenské straně se však v důsledku nejednotné organizace liší v mnoha ohledech, např. sledovanými ukazateli a obyvatelstvem, které bylo sčítáno. Sledované ukazatele se liší v důsledku rozdílnosti účelů, pro které byla získávána data. Cílové obyvatelstvo, které bylo sčítáno na Slovensku bylo stanoveno na přítomné civilní, v Českých zemích bylo sčítáno veškeré přítomné obyvatelstvo (Kučera 1987).

Pro probíhající odsun Němců a organizaci zpětného osídlování, které měl při plánování prioritní postavení, se v Českých zemích v prosinci 1946 konalo Sčítání domů a bytů, které mělo pomoci osídlovacím strategiím příslušných úřadů zabývajících se situací v pohraničí. Tato data sice obsahovala informace o majetkových poměrech, nepodávala ale žádnou informaci o struktuře obyvatelstva, což se ukázalo jako nepraktické při nutnosti výpočtu výše národního důchodového pojištění. Sekera (1948) toto proběhlé sčítání hodnotí z hlediska realizace i sesbíraných dat velmi negativně – špatná spolupráce místních národních výborů, časté personální změny v jejich vedení vedly ke zpožděnému dodání výsledků, případně k jejich úplnému ztracení. Jak ale uvádí Sekera (1948) organizátoři Soupisů měli alespoň možnost se poučit z chyb a nedostatků pozorovaných při realizaci tohoto sčítání.

Z důvodu možnosti získat data k vypracování potřebné analýzy až v roce 1951 při řádném cenzu, byl Statistickým úřadem narychlo naplánován Soupis obyvatelstva s hraničním termínem v roce 1947. Poválečná dynamická situace si z pohledu statistiky žádala dřívější sčítání, než na kdy bylo ustanoveno konání řádného cenzu, ukotveného v zákoně 1927, ve kterém byl stanoven desetiletý rozestup mezi jednotlivými sčítáními. Poslední census byl proveden v roce 1930 a počítalo se s provedením dalšího v roce 1940, od čehož se z důvodu radikálních změn poměrů na našem území ustoupilo (Sekera 1948, Kučera 1987).

Vznik Soupisů byl doprovázen řadou kompromisů, které musely být přijaty z důvodů např. velmi omezeného rozpočtu a nedostatku pracovních sil. Jedním z nich byl termín sčítání, který byl stanoven na jarní období po svátcích. V tomto období byl předpokládán minimální pohyb obyvatel z hlediska návštěv příbuzných (předpoklad byl takový, že většina příbuzenských návštěv proběhne o svátcích) a zároveň se shodoval s termínem vydáváním potravinových lístků. Ideálnější z pohledu konečné fáze organizace, tedy vyhodnocování a publikování výsledků, by byl termín v zimních měsících, ten však nebyl možný z důvodu probíhajícího sčítání domů a bytů (Sekera 1948).

Soupisy se od klasického cenzu liší nejen provedením, ale i obsahem a zjišťovanými daty. Navíc nemohou sloužit k mezinárodním srovnáním. Hlavním cílem bylo zjistit složení obyvatelstva

podle pohlaví, věku a povolání. Za účelem zachování právní legitimacy procesu získávání dat, bylo nutné upustit od otázek týkajících se národnosti a náboženství. Po upuštění od těchto otázek se nejednalo právně o klasický cenzus, bylo tedy možné nazývat tuto akci „Soupisem“. Dále bylo nutné akci omezit geograficky, tzn. neplatila pro celé území, nebyla stanovena komise a za akci zodpovídal statistický úřad. Důvodem těchto opatření byla skutečnost, že by k oficiálnímu cenzu bylo nutné novelizovat výše zmíněný zákon, po jejich přijetí stačila k provedení soupisu pouze vyhláška (Sekera 1948).

Doplňující otázky byly cíleny na poměry v domácnostech. Podstatnou z hlediska novodobého zpracování dat se stává konceptuálně vybočující otázka na místo pobytu 1. května 1945. Sekera (1948) uvádí, že cílem této otázky bylo „... získat již z tohoto soupisu údaje tak dalece definitivní, že nebude třeba se otázkou zabývat při sčítání v roce 1950.“ (Sekera 1948, str. 18). Jedním z uvedených hlavních cílů sčítání v roce 1950 bylo i zjištění o poválečném pohybu osob, včetně reemigrantů mimo území ČR (Kučera 1987). Zjišťoval se rok přistěhování do obce, odkud a u reemigrantů i předchozí země pobytu (ČSÚ 2020b). Tato skutečnost nicméně nijak nezastiňuje údaje z roku 1947, vezmeme-li v úvahu události, na jejichž pozadí se soupisy uskutečňovaly. Jelikož krátké období mezi lety 1945–1950 bylo velmi dynamické z hlediska migrací obyvatelstva, stále probíhal odsun Němců, po roce 1947 i jejich rozptyl do vnitrozemí, a v mnoha případech se novoosídlenci z pohraničí po neúspěchu v podnikání odcházeli jinam (viz podkapitola 2.2). Pro historickou úplnost je podstatné znát rozmístění obyvatelstva i v roce 1947, které se mohlo podstatně lišit od toho v roce 1950. Ač se tedy zcela nenaplnilo přání Sekery (1948) a na otázku pohybu obyvatelstva došlo i v roce 1950, není tím nijak snížena důležitost, aktuálnost a výpovědní hodnota soupisů z roku 1947. V poválečném období se jedná o jediný zdroj informací o vnitrozemském pohybu obyvatelstva.

3. Metodologie a metody diplomové práce

Pro zodpovězení výzkumných otázek, bylo nutné použít relevantní zdroje dat, zvolených na základě dále uvedených metodologických východisek, které si klade za cíl tato kapitola charakterizovat. Byly použity dva druhy zdroje dat, a to v předchozích kapitolách zmiňované Soupisy, dále vektorové vrstvy okresů a hranice pohraničí, se kterými se pracovalo v prostředí ArcMap, ArcGIS Pro a QGIS. Vzhledem k různému původu vstupních dat bylo potřeba realizovat množství úprav, které vedly ke kompatibilitě dat a umožnily s nimi dále pracovat. Tato kapitola je rozdělena do tří hlavních částí, ve které jsou postupně představena hlavní metodologická východiska, data a konkrétní metody analýzy dat. V prostřední a poslední podkapitole je blíže charakterizována problematika zmíněné kompatibility dat a kroky, které byly podstoupeny k jejímu docílení. Největší výzvou této práce bylo vhodně zvolit metodu zobrazení prostorových dat, jelikož se jedná o velké množství informací, které musely být co nejčitelněji vizualizovány a úměrně zvolené vizualizaci upravit data.

3.1 Metodologická východiska

Socio-kulturní kontinuita vývoje je velmi komplexní fenomén, který sleduje vývoj demografických ukazatelů v určitém území v čase. I zde platí, že minulé stavy ovlivňují ty přítomné – vztaheno k socio-historické kontinuitě obecně platí, že čím historicky starší a sociálně zakořeněnější region, tím z pohledu sociálního vývoje stabilnější (např. Šerý, Šimáček 2013). Přerušением socio-historické kontinuity, např. migracemi v rozsahu téměř kompletní struktury obyvatelstva jako v případě poválečných dob, se vztahy obyvatelstva vzhledem ke krajině mění a mají nezanedbatelný vliv na další sociálně kulturní vývoj dotčené krajiny. V případě Pohraničí toto narušení vedlo k horším environmentálním i demografickým ukazatelům v rámci Česka (např. Vaishar et. al. 2017, Glassheim 2019).

Ke zjištění, ve kterých regionech v rámci území Pohraničí došlo k narušení kontinuity a určit míru tohoto narušení, se tato práce snaží dojít na základě prostorové analýzy ukazatelů zvolených a blíže charakterizovaných v následujících podkapitolách, tedy agregovaných dat a kombinací s komparativním přístupem, který byl využit např. Kastnerem (1996, 1999), Čapkou, Slezákem, Vaculíkem (2005) nebo Nedomovou (1995), kteří ve svých zmíněných pracích využívali komparaci dat k doplnění analýzy historických migrací do jimi charakterizovaných území. Výsledkem kombinace těchto dvou metod by měl být přehled okresů, ve kterých došlo k největší míře narušení socio-kulturní kontinuity.

3.2 Data

Data použitá v této práci jsou dvojího typu. První jsou již zmíněné Soutisy. Na základě historicko-geografického zaměření této práce bylo nutné využívat i data, která by umožnila zobrazit analyzované ukazatele v prostoru. Za tyto byly použity vektorové vrstvy soudních okresů platné k 1.2.1949, přesná hranice území okupovaného Německou říší a silniční síť z roku 1920. Tato podkapitola je členěna do dvou dalších, které hlouběji charakterizují oba dva druhy použitých dat, včetně jejich aplikace při zodpovídání výzkumných otázek.

3.2.1 Data ze Soutisů obyvatelstva v roce 1947

Ze všech informací obsažených v Soutisech byly pro tuto práci relevantní celkem tři tabulky. Tabulka č.1: *Rozloha, počet domů, bytů, domácností; obyvatelstvo 1930, 1946/1947 (muži, ženy), jeho přírůstek (úbytek) a hustota 1930, 1946/1947 (ČSÚ 1951)*, jejíž část týkající se přírůstku obyvatelstva a hustoty zalidnění byla zvolena pro výpočet indexu změny a indexu změny hustoty zalidnění.

Tabulka č. 27: *Obyvatelstvo v t. zv. pohraničí x charakteristické věkové skupiny; starší 2 let X místo pobytu 1. V. 1945 (ČSÚ 1951)* pro stanovení počtu osob, které by se daly považovat za starousedlíky, jelikož jejich místo bydliště bylo v době oficiálního trvání války i po skončení hlavních osídlovacích akcí totožné.

Tabulka č. 28: *Obyvatelstvo v t. zv. pohraničí starší 2 let přistěhovalé z vnitrozemí českých zemí X správní okres pobytu 1. V. 1945 (ČSÚ 1951)*, která obsahuje data týkající se změny místa pobytu. Kromě směru migračních toků a jejich intenzity byla využita pro výpočet osobokilometrů (vzdálenosti, kterou při osídlování museli lidé stěhující se do pohraničí urazit) a pro stanovení počtu regionů participujících na zpětném osídlení. Veškeré zmíněné metody budou podrobně popsány v následující podkapitole.

Poválečná doba, jak již bylo popsáno v předchozích kapitolách, byla velice dynamická, nejen co se týče pohybu obyvatel, ale i v uspořádání administrativního členění. I přesto, že termín „pohraničí“ ve smyslu toho, jaké soudní okresy do něj spadají, se Soutisy v jednotlivých tabulkách rozcházejí, co se týče obsažených okresů. Tato skutečnost je způsobena tím, že Soutisy byly prováděny do administrativní úrovně obcí. Jak zmiňuje např. Kastner (1996) jedná se o zdroj informací, ze kterého lze zrekonstruovat poměrně přesný obraz území, které bylo tehdy klasifikováno jako pohraniční oblasti (Kastner 1996). I přes poměrně přesné stanovení obcí spadajících do vymezeného Pohraničí je zde možné nalézt množství nesouvislostí. Konkrétním příkladem je okres Kamenice nad Lipou, která se nachází v tabulce 28, v tabulce 27 ani v tabulce

l se žádná data nevyskytují. V tabulce 27 se dále nenachází žádná data o Českém Těšíně a Karviné i přesto, že podle oficiálního vymezení do pohraničí patří.

Administrativní změny byly nejvíce znatelné při snaze o přidružení Soupisů k prostorovým datům. Ačkoliv Soupisy vznikly na základě podkladů územního členění z předválečné doby, roku 1937, vyhodnocovány a zpracovávány byly v souladu s územním členěním platnému k 1.2. 1949 (Srb, Andrlé 1989). 18. ledna 1949 vešlo v platnost *Vládní nařízení o územní organizaci okresů v českých zemích* (Nařízení vlády č. 3/1949 Sb.) upravující hranice některých soudních okresů, přesouvání správních středisek do jiných měst a v důsledku toho rušení stávajících SO a ustanovení politických okresů (PO). Nesrovnalosti mezi okresy zpracovávanými v Soupisech a jejich reálnými správními středisky, do jejichž okresu tyto spadaly jsou uvedeny v Tab.1.

Tab. 1: Rozdílné okresy uvedené v Soupisech obyvatel v Československu 1946/1947 a ve Vládním nařízení z roku 1949

Okres vedený v Soupisech	Správní středisko od 1.2.1949
Jílové	Praha
Kralovice	Plasy
Nové Město nad Metují	Dobruška
Nové Město na Moravě	Žďár nad Sázavou

Zdroj: ČSÚ 1951, Vláda ČSR 1949

V Soupisech se nevyskytují žádná data k politickým okresům Bystřice pod Pernštejnem, Velká Bíteš, Rosice, Slavkov, Soběslav, Votice, Dobříš, Valašské Klobouky, Veselí nad Moravou Kyjov, Hlinsko, Holice, Přelouč, Horažďovice, Blovice, které vznikly nově na základě uvedeného vládního nařízení v roce 1949. Tedy v roce 1937 tyto okresy neexistovaly, byly součástí jiných soudních okresů, ze kterých se v roce 1949 vyčlenily. V mapových podkladech se nacházejí, problém nastává u dostupných dat, která i přes informace o jejich přepočítání ze SO 1937 na PO 1949 se za zmíněné nové PO se v Soupisech nenachází. Ani jeden z uvedených PO se nenachází v území v předchozích kapitolách definovaném jako „pohraničí“, proto je možné o nich územně uvažovat jako o „zdrojových“ okresech.

K neskladebnosti dat ze Soupisů se ve svém díle vyjadřoval např. Kučera (1987), který poukazuje na nezachování přesnosti dat. V této práci byl problém s neskladebností vyřešen přidružením dat ze SO uvedených v Soupisech ke správním střediskům platným v mapových podkladech, tedy těch, které vešly v platnost 1.2.1949 na základě Vládního nařízení (Tab.1).

Další problematickou oblastí byla data o osobách, které z nějakého důvodu neuvedly přesné místo bydliště, případně se navracely z koncentračních táborů a z věznic v Čechách a na Moravě. Tyto osoby jsou započítány do ukazatelů týkajících se příchozího obyvatelstva do příslušných SO (indexy změny a diverzita, viz kap. 3.3), nicméně v mapových výstupech zobrazující toky osob použity nebyly z důvodu nemožnosti určení původního SO. Pro úplnost sdělení jsou počty těchto osob uvedeny v Tab.2.

Tab. 2: Osoby pocházející z Českých zemí bez zařazení do okresu

Uvedené místo pobytu v r.1945	Počet osob
Čechy bez bližšího označení	3 947
Morava a Slezsko bez bližšího označení	1 569
Věznice a koncentrační tábory na Moravě a ve Slezsku	243
Věznice a koncentrační tábory v Čechách	2 094
Celkem	7 853

Zdroj: ČSÚ 1951

3.2.2 Prostorová vektorová data

Vstupními prostorovými daty byly vektorové vrstvy politických okresů a jejich center platných od 1.2.1949, hranice bývalých Sudet vymezených na základě území podstoupeného Německé říši Mnichovskou dohodou a silniční síť z roku 1920. Vektorová data byla propojena s daty ze Soupisů, což vytvořilo kompletní databázi pro tuto práci. Data byla dále zpracovávána v programech QGIS, ArcMap a ArcGIS Pro.

Prvním krokem bylo vymezení pohraničního prostoru v polygonové vrstvě. Tento krok umožnil další zobrazování a posloužil pro lepší orientaci při práci s daty. Jelikož se jedná o velmi členité území nepravidelně protínající hranice polygonů jednotlivých okresů, nástroj *Clip* nebylo možné použít. Bylo nutné proto stáhnout toolkit *Split Polys with Polyline* (Spatial Techniques 2020), který toto umožňoval. Výsledkem byl pás bývalých Sudet, který byl neskladebný s okresy aktuálními k roku 1949. Jelikož Soupisy s tímto administrativním členěním pracují, včetně malých částí okresů, byl výsledný pás takto ponechán bez dalších úprav.

Při dalším zpracování dat bylo nutné myslet na konečnou vizualizaci, která by nejlépe vystihovala dynamiku poválečných migrací, tzn. obsáhla by co největší množství relevantních informací, a zároveň zůstala dobře čitelná. Kartogramy a kartodiagramy se v tomto případě jevily těžkopádně už z toho důvodu, že by vzniklo velké množství dílčích map, které by popisovaly situaci pro jednotlivé okresy, ale nebylo by možné z nich dost dobře vyčíst obecněji platící pravidla. Tuto metodu při svém zobrazování použil např. Kastner (1996) nebo Čapka, Slezák,

Vaculík (2005). Vhodné jsou pro tvorbu interaktivních map, nebo pro zobrazení dílčích tematických celků, jako v této práci např. nejvíce osídlované okresy.

Jinou používanou metodou je bodová metoda, kde každý bod reprezentuje předem stanovený počet obyvatel přicházejících z okresu. Při tomto zpracování by nastal podobný problém jako u kartogramů při snaze o vyjádření větší míry informací v jedné mapě. Metodu by bylo vhodnější použít jako např. Šerý, Klementová (2018) při analýze dvou okresů.

Pokud se plošné ani bodové zobrazení nejeví jako vhodné, zbývá už jen zobrazení liniové. Možné by bylo využití silniční sítě jako zobrazovacího média. Ačkoliv by tento způsob byl velmi elegantní a přehledný, nastal by při jeho využití stejný problém jako u výše uvedených metod. Navíc by toto zobrazení mohlo budit dojem, že se obyvatelstvo pohybovalo zároveň a po stejných trasách. Z používaných vizualizačních metod používaných v kartografii zbývá stuhová metoda, kterou je možné zobrazit migrační proudy z většího množství okresů zároveň a tím lépe vyhodnotit převládající trendy, z tohoto důvodu byla zvolena jako nejvhodnější. Výsledné „stuhy“ by měly ukázat oblasti s vyšší mírou migračních proudů (Voženílek a kol. 2011). Při hustější koncentraci je možné upravit průhlednost jednotlivých vrstev a tím zvýšit čitelnost výsledné mapy.

Data ze soupisů byla digitalizována a pro potřeby dalších prostorových analýz byly přiřazeny souřadnice „hlavní“ obce (ve významu administrativního centra) daného okresu každému z nich tím způsobem, aby každý z bodů obsahoval informaci, z jakého bodu se kam jaký počet obyvatel pohyboval. Informace a souřadnice byly bodům přiřazeny v Excelu, který byl následně vložen do programu ArcGIS Pro. Ze souřadnic byly vytvořeny body, které obsahovaly všechny informace důležité pro další analýzy. Tyto body se dále staly základem pro vytvoření mapy migračních proudů.

Linie spojující body byly vygenerovány v programu ArcGIS Pro pomocí nástroje *XY to line*. Tímto způsobem vzniklo přes 8 000 linií vzájemně propojující body. Následně byly všechny tyto linie vyneseny do mapy. Zvýrazněny byly migrační toky, v rámci kterých migrovalo větší množství osob. Odstupňování podle počtu osob je dvojího typu – tloušťkou čáry a barvou. Tyto metody byly kombinovány na základě skutečnosti výskytu většího množství linií, odlišná barevnost proto zajistila jasné zvýraznění. Odlišná tloušťka zvýrazňuje počet osob migrující v rámci toku.

3.3 Konkrétní metody analýzy dat

Pro zodpovězení třetí a z pohledu této práce nejpodstatnější výzkumné otázky, která má za cíl klasifikovat regiony s největší mírou interrupce kontinuity, bylo potřeba zkonstruovat syntetickou mapu, která by v sobě kombinovala relevantní informace o přítomném i příchozím

obyvatelstvu do pohraničí. Za ukazatele byly vybrány a) indexy změny a indexy změny hustoty zalidnění, b) počet okresů participujících na dosídlení jednoho okresu v pohraničí c) podíl počtu obyvatel, kteří sílili v téže obci i před rokem 1945, d) výpočet vzdálenosti absolvovanou jednotlivými osobami za účelem dosídlení (tzv. osobokilometry) a e) diverzita přicházejících osob. Všechny ukazatele byly následně standardizovány přepočtem na z-skóry: od vypočtené hodnoty pro daný okres je odečten průměr ze všech hodnot a vztaženo ke směrodatné odchylce. Výsledná hodnota ukazuje vzdálenost od průměru statistického souboru. Kladné hodnoty znamenají nadprůměr, záporné podprůměr (Hunter, Hamilton 2006). Na základě této myšlenky byly pojmenovávány kategorie okresů. Výsledná mapa je součtem z-skóre všech zmíněných ukazatelů.

a) Index změny a index změny hustoty zalidnění

Na výpočty indexů změny byla použita data z tabulky 1 v Soupisech (kap. 3.1). Způsobem výpočtu byl bazický index vypočítaný pro jednotlivé okresy z údajů mezi lety 1930 a 1947. Interpretace tohoto kroku je taková, že čím větší pokles mezi dvěma sledovanými lety nastal, tím méně úspěšné bylo zpětné osídlení okresu a z toho plynoucí vyšší míra narušení kontinuity. Z tabulky 27 byl vypočítán podíl obyvatelstva, který v tom samém okrese žil před rokem 1945. Účelem tohoto výpočtu bylo stanovit počet tzv. starousedlíků. Čím tyto osoby tvořily větší podíl na aktuální populaci, tedy čím více osob žilo v tom samém okrese před i po válce, tím více by se dal okres považovat za stabilní z hlediska narušení kontinuity.

b) Počet participujících okresů

Tento ukazatel udává, jaké množství okresů z vnitrozemí se podílelo na dosídlení jednoho okresu v pohraničí. Předpoklad, který vedl k využití tohoto ukazatele je takový, že čím více okresů se na zpětném osídlení podílelo, tím více byl narušen socio-historický vývoj daného okresu. Kromě tvorby syntetické mapy byl využit pro zodpovězení 3. výzkumné otázky.

Výpočty vychází z tabulky 28 v Soupisech (kap. 3.2). Do výpočtu byly zařazeny pouze okresy s nenulovou hodnotou. I v případě tohoto ukazatele bylo kalkulováno s osobami, které neměly jasně určené místo předešlého bydliště (osoby vracející se z věznic, koncentračních táborů nebo bez bližšího označení, tab. 2). I přes skutečnost, že u těchto osob není známo předešlé místo bydliště, přispívaly také k budující se heterogenní sociální struktuře v pohraničí.

c) Obyvatelé trvale žijící v Pohraničí

K trvale žijícím obyvatelům je v této práci referováno jako ke „starousedlíkům“. Jedná se o osoby, které v rámci Soupisů uvedli stejné místo bydliště v roce 1945 a v roce 1947 (ČSÚ 1951). Tyto osoby jsou započítány z důvodu přispění k diverzifikaci obyvatelstva. Ve většině případů se mohlo jednat o osoby německé národnosti, případně o osoby, které s těmito osobami byly v nějakém dlouhodobém sousedském, případně rodinném vztahu. V obecné rovině lze konstatovat, že čím více osob v okrese Pohraničí zůstalo, tím menší byla chuť z pohledu novoosídlenců tyto okresy osídlit. Skutečnost, že tyto osoby v Pohraničí zůstávaly snižovala pravděpodobnost úspěšného zabránění usedlosti a vybudování nového života. Samotní Němci mohli v nově přichozích obyvatelích vyvolat strach a agresi, což vedlo k nevoli a ke špatným vztahům v Pohraničí (např. Spurný 2011).

d) Osobokilometry

Osobokilometry byly vypočítány jako součin kilometrů a počtu osob. Nepočítalo se s časovou jednotkou vzhledem ke skutečnosti, že se pravděpodobně málokdo přepravoval vlastním automobilem a většinou docházelo k přesunům pěšky, případně povozem nebo hromadnou dopravou (např. Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Časová náročnost trasy by se tedy odvíjela od zvoleného dopravního prostředku a ve výsledku by byla větší, než při výpočtu s průměrným časovým údajem např. pro automobil. Výpočet kilometrů byl proveden v programu QGIS na podkladu dopravní mapy z roku 1920 (Hudeček 2016).

Tento výpočet byl zvolen jako jeden z dílčích k vytvoření syntetické mapy. Tu ve výsledku doplňuje o další rozměr migrace a tím je reálná vzdálenost, která byla osobami osídlovacími pohraničí urazit. Interpretace tohoto ukazatele je taková, že z čím větší dálky lidé přicházeli, tím rozdílnější měli sociokulturní zvyklosti a tím více přispěli k narušení kontinuity v daném okrese. Čím vyšší výsledek, tím více osob přicházelo z okresů s větší vzdáleností od cílového okresu. Korelace mezi hustotou silniční (případně železniční) sítě a počtem migrujících obyvatel není předmětem této práce, mohl by to být ale zajímavý podnět pro další výzkum.

e) Diverzita nových osídlenců

Posledním zvoleným ukazatelem je diverzita osob přicházejících z vnitrozemí. Diverzita zde kombinuje počet přicházejících osob a počet okresů, ze kterých přicházeli. Tento výpočet je také jedna z dílčích částí tvorby syntetické mapy. Vybrán byl z důvodu kombinace počtu osob přicházejících z okresů. Výsledek by měl přinést další rozměr k pochopení narušení kontinuity, tedy čím větší byla diverzita přicházejících osob, tím vyšší míra narušení. Na rozdíl od ukazatele b) je počet okresů vážený počtem obyvatel. Pro výpočet byl použitý vzorec pro vyjádření alfa

diverzity využívaný v biogeografii nebo ekologii pro stanovení druhové diverzity v ekosystému, nazývaný Shannon-Wienerův index. Ten se vypočítá, dle Culka a Divíška (2010), použitím následujícího vzorce,

$$H = \sum_{i=1}^s p_i \ln p_i$$
$$p_i = \frac{n_i}{N}$$

ve kterém je S celkový počet okresů, ze kterých pocházejí osídlenci, n_i celkový počet osídlenců přicházejících z i -tého okresu a N celkový počet migrujících obyvatel do cílového okresu (Culek, Divíšek 2010, přeformulováno pro potřeby práce). Využití tohoto vzorce je poněkud nestandardní pro potřeby historicko-geografické práce, nicméně výsledné číslo

Vzhledem k výzkumným otázkám 2 a 3 stanoveným v úvodu této práce, jejichž cílem je identifikovat okresy, z nichž (v případě VO č.2) a do nichž (VO č.3) migrovalo nejvíce osob, byla ke konstrukci významných toků použita metoda využívaná při tvorbě funkčních regionů v regionální taxonomii. Protože se nejedná o složité vazby založené na pravidelné interakci mezi regiony, postačí pouze jednoduchá metoda definovaná Holmesem a Haggettem (1977). Metoda spočívá v porovnání očekávaných hodnot s reálnými v n počtu cyklů hierarchicky seřazených hodnot (počet migrujících osob) od nejvyšších po nejnižší. Výslednou hodnotou je koeficient determinace dosahující hodnot od 0 do 1. Všechny toky se stoupající hodnotou koeficientu až do jeho maxima byly vyhodnoceny jako významné (Holmes & Haggett 1977).

4. Prostorové aspekty zpětného osídlení Pohraničí mezi lety 1945 a 1947

Soupis obyvatelstva v roce 1947 přinesl velmi cenné informace o pohybu obyvatelstva z vnitrozemí do Pohraničí mezi lety 1945 a 1947. Na základě těchto Soupisů je možné zpracovat analýzu poválečných migrací v rámci území České části Československa. Cílem této kapitoly je provést rekonstrukci nejvýznamnějších migračních toků obyvatelstva směrem do Pohraničí. Výstup této kapitoly je analýza dat z tabulek ze Soupisů uvedených v kapitole 4. Tato kapitola pracuje s územím, které bylo vymezeno v podkapitole 2.1.1 na obr. 1.

Z většiny knih, ze kterých tato práce čerpá, je možné v hrubých rysech zrekonstruovat směry osídlování. Vycházet lze především ze Spurného (2011), Wiedemanna (2016) a Čapky, Slezáka, Vaculíka (2005) a lokálních studií, např. Kastner (1996). Autoři lokálně zaměřených studií čerpali z místních archivů a tím přinesli možná přesnější údaje o migračních procesech, které další řešerši mohli doplnit o detaily příčin vybraných směrů migrací. Tato práce analyzuje celé území Čech, proto s ohledem na rozsah práce nemůže přinést natolik detailní popisy příčin směru všech migračních proudů. Smyslem této kapitoly zůstává hlavně rekonstrukce migrací a vysvětlení možných důvodů směrů migrace v základní rovině. Kapitola obsahuje hlavní výstupy práce. V důsledku této skutečnosti je v rámci této práce považována za nejdůležitější.

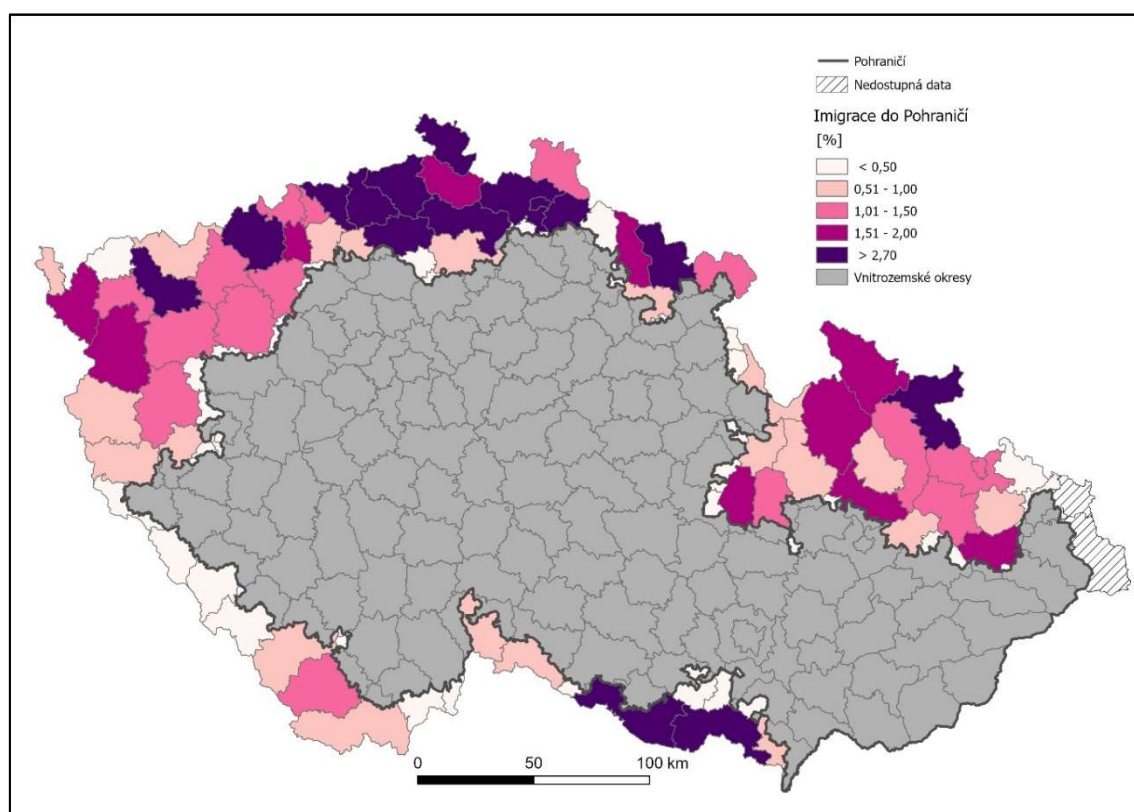
4.1 Pohraniční okresy podle množství nových osídlenců

Osídlence směřující do Pohraničí přes všechny rozdílnosti pojil jeden atribut – touha po novém a lepší životě. Rozdílnost osob cestujících do Pohraničí ale způsobila rozdílnost představ o podobě lepšího života. Podle Wiedemanna (2016) bylo osídlování ovlivňováno 4 faktory: a) situací v cílové oblasti, b) okamžiku migrace, c) podmínek migrace, d) vzdáleností výchozí oblasti (Wiedemann 2016). Na základě těchto faktorů lze usuzovat, že se migrantům jevily jako nejvíce přitažlivé ty oblasti, které a) v cílové oblasti probíhal v dostatečné míře odsun nepohodlného obyvatelstva, oblast nebyla příliš nebezpečná, měla dobrou dostupnost bydlení a byl zde příznivá topografická situace, b) měli možnost dostat se do Pohraničí co nejdříve po skončení války, a tak obsadit nejlukrativnější pozemky, c) měli možnost se dobrovolně rozhodnout a/nebo dopravit, d) byly blízko a byla zde možnost rychlého obsazení nemovitosti a zároveň případný návrat pro další majetek (Wiedemann 2016). S ohledem na dostupná data není možné v rámci této práce zkoumat vliv některých faktorů, např. podmínky migrace a okamžik migrace. Zbylé dva faktory, tedy bezpečnostní situaci v cílové oblasti alespoň v základní rovině a vzdálenosti výchozích oblastí, budou využity při hodnocení jednotlivých výsledků analýzy.

Zde je číselný údaj čerpán ze Soupisů, počítá s celkem 1 113 997 osobami (ČSÚ 1951). Např. Spurný (2011) uvádí 1 200 000 osob. Nepřesnosti mezi jednotlivými údaji mohly vzniknout

na základě čerpání autorů z různých dat, případně přičtením reemigrantů, repatriantů a dalších osob, které se do Československa navrátili až po květnu 1947.

Osídlování je obecně rozdělováno na tři kategorie – zemědělské, nezemědělské a repatriace, reemigrace. Z pohledu distribuce obyvatelstva do Pohraničí jsou zásadní preferenční směry zemědělských a nezemědělských osídlenců. Pravidla pro zemědělské osídlence spočívala v přesunu po skupině do lokality s podobnými výrobními podmínkami jako měla jejich výchozí oblast. Tzn. podobný úhrn srážek, půdní složení, délka vegetačního období a nadmořskou výšku. Přesun ve skupinách měl usnadnit asimilaci (Čapka, Slezák, Vaculík 2005).

Obr. 4: Celkový počet nově příchozího obyvatelstva do okresů Pohraničí mezi lety 1945 a 1947 (Zdroj: ČSÚ 1951, vlastní výpočty a zpracování)

K jasné identifikaci těchto okresů slouží tabulka 27 v Soupisech. Z výsledků (obr. 4) je možné pozorovat koncentraci okresů s nejvyššími počty nových osídlenců v severních a severozápadních Čechách, konkrétně v okresech Liberec, Rumburk, Děčín, Ústí nad Labem, Teplice, Karlovy Vary. Mimo tento shluk okresů putoval vysoký počet osob do jihomoravského Znojma. Podle Čapka, Slezáka, Vaculíka (2005) do severozápadních a severních okresů – např. Žatec, Most, Bílina, Litoměřice, Česká Lípa – směřovaly vysoké počty národních správců v době zemědělského osídlování, kteří obsadili většinu usedlostí. Jedním z důležitých faktorů při výběru těchto oblastí měla být skutečnost krátké vzdálenosti od Prahy, setrvání v tzv. vnitřním pohraničí

a možnost pěstování nejlukrativnějších plodin, např. obilí, chmel, cukrová řepa (Čapka, Slezák, Vaculík 2005).

Z geografické polohy okresů s nejvyšším počtem příchozích osob by bylo možné dospět k závěru, že nejvyšší počet osob migroval do severočeských okresů. Toto tvrzení podkládá Tab. 3. Do regionu Severozápadní Čechy přišlo 278 085 nových osídlenců, do regionu Severní a severovýchodní Čechy 258 167 (Tab. 3). I přes skutečnost, že jsou tyto hodnoty v rámci všech regionů nejvyšší, regiony Západní Čechy a Východní Čechy, severní Morava a Slezsko nemají nijak výrazně méně nově příchozích obyvatel. V rámci Západních Čech přibýlo 212 340 nových obyvatel a do Východních Čech, severní Moravy a Slezska 238 927 osob (Tab. 3). Celkové počty osob směřujících do regionů jsou s rozdíly v řádech desítek tisíc, v relativním zastoupení nejsou nijak extrémní. Výrazněji se od sebe liší ve způsobu rozdělení těchto osob do okresů v rámci regionů. V případě Severozápadních a Severovýchodních Čech jsou příchozí osoby koncentrovány do menšího počtu okresů s nižší rozlohou než v případě Východních Čech, severní Moravy a Slezska. Podobný je i případ Západních Čech. Ty nejsou tvořeny o tolik vyšším množstvím okresů (Obr. 4, Tab. 3).

Větší rozdíly jsou mezi výše zmíněnými regiony a zbývajících dvěma, Jižní Moravou se 75 887 novými obyvateli a Jižními Čechy s 57 126 obyvateli. V rámci regionu Jižní Moravy se noví osídlenci koncentrovali v okresech Znojmo a Mikulov. Z celkového počtu 75 887 do těchto dvou okresů směřovalo celkem 56 570 osob (Tab. 3). Tato skutečnost nastala z důvodu intenzivního hospodářství. O tyto okresy byl velký zájem mezi národními správci i přes nízkou výměru přidělené půdy (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). V rámci Jižních Čech byl největší zájem o obývání Českého Krumlova. Do ostatních okresů tohoto regionu směřovaly velmi nízké počty osob (Tab. 3).

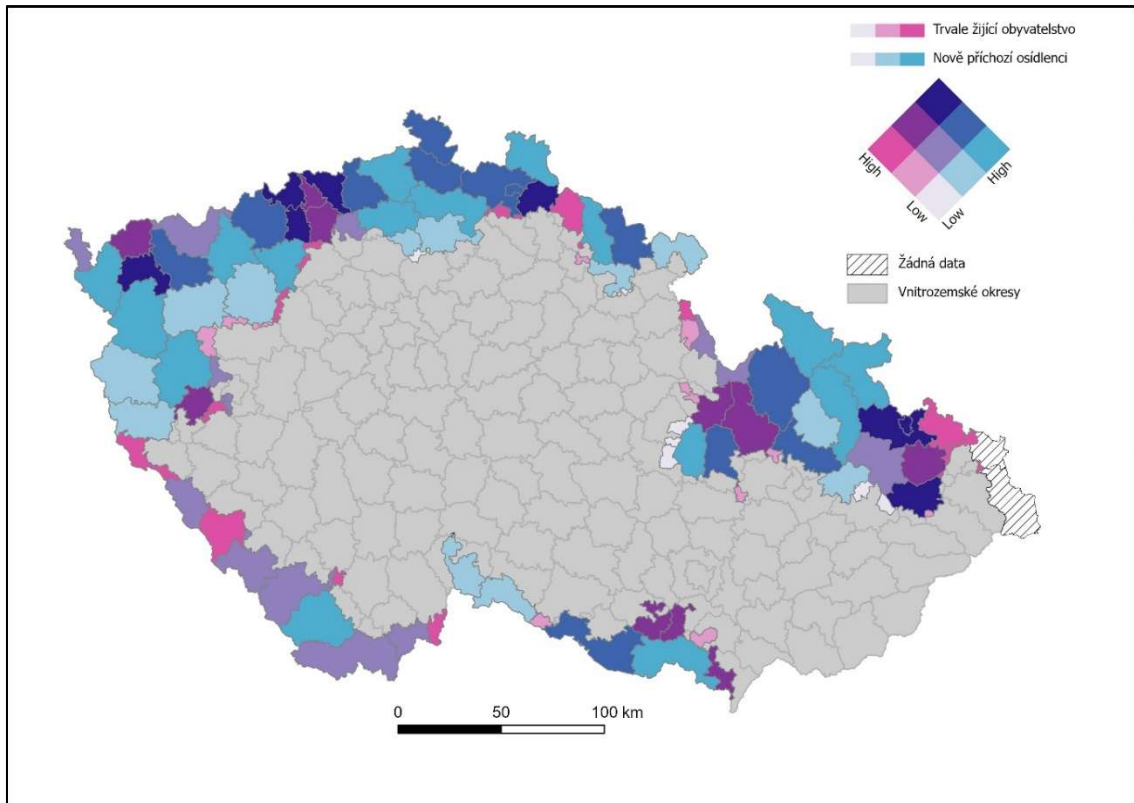
Prostorové rozdělení příchozích osob naznačuje vyšší zájem o dosídlení obou severočeských regionů (zde myšleno Severozápadní, Severní a severovýchodní Čechy jako jeden blok). Počet okresů spadající do zmíněných regionů se tolik neliší od Jižních Čech. Přes tuto skutečnost do jednotlivých severočeských regionů přišlo téměř čtyřikrát více osob než do Jižních Čech (Obr. 4, Tab. 3). Tento nízký zájem o region mohl být ovlivněn několika faktory. Jeden z nich, možný vysoký počet trvale žijícího obyvatelstva, je dále zkoumán v rámci této kapitoly (obr. 5).

Tab. 3: Celkové počty osob směřujících do okresů Pohraničí v letech 1945–1947, členěno dle jednotlivých regionů

Západní Čechy		Severozápadní Čechy		Severní a severovýchodní Čechy		Východní Čechy, severní Morava a Slezsko		Jižní Morava		Jižní Čechy	
Okres	Počet osob	Okres	Počet osob	Okres	Počet osob	Okres	Počet osob	Okres	Počet osob	Okres	Počet osob
Karlovy Vary	33 645	Ústí n. Labem	51 466	Liberec	58 588	Krnov	22 635	Znojmo	32 682	Český Krumlov	15 229
Cheb	19 678	Děčín	49 085	Rumburk	33 571	Jeseník	21 644	Mikulov	23 888	Jindřichův Hradec	8 336
Mariánské Lázně	19 046	Teplice	33 882	Česká Lípa	29 138	Šumperk	19 706	Břeclav	6 801	Kaplice	6 962
Sokolov	15 294	Chomutov	33 094	Jablonec nad Nisou	26 637	Svitavy	18 110	Moravský Krumlov	4 823	Prachatice	6 758
Stříbro	14 732	Litoměřice	27 336	Trutnov	23 015	Nový Jičín	17 997	Židlochovice	4 643	Dačice	6 499
Kadaň	14 148	Most	18 910	Nový Bor	20 100	Šternberk	17 421	Hustopeče	1 973	Vimperk	3 361
Podbořany	11 661	Litvínov	14 861	Vrchlabí	17 439	Bruntál	15 286	Moravské Budějovice	1 077	Trhové Sviny	3 301
Toužim	11 214	Žatec	13 978	Frydlant	14 199	Opava	14 438	Sušice		Sušice	3 180
Jáchymov	11 110	Duchcov	11 293	Broumov	12 994	Moravská Třebová	13 051	Třeboň		Třeboň	2 761
Stod	10 351	Bílina	10 681	Doksy	8 667	Vitkov	11 375	České Budějovice		České Budějovice	599
Tachov	10 226	Lovosice	8 282	Dvůr Králové n. Labem	7 830	Olomouc	11 050	Vodňany		Vodňany	89
Horšovský Týn	8 844	Roudnice nad Labem	4 536	Jilemnice	2 959	Rýmařov	9 793	Kamenice nad Lipou		Kamenice nad Lipou	51
Aš	7 653	Louny	681	Mělník	1 124	Lanský kroun	8 312				
Klatovy	5 527			Jaroměř	1 071	Zábřeh	8 235				
Pízeň	5 378			Nová Paka	863	Žamberk	6 334				
Kraslice	5 174			Dobruška	716	Bilovec	5 865				
Přestice	2 998			Turnov	576	Hranice	2 938				
Přácheň	2 256					Polička	2 721				
Domazlice	2 067					Hlučín	2 675				
Rakovník	1 338					Litomyšl	2 459				
						Ústí nad Orlicí	2 408				
						Ostrava	1 743				
						Litovel	1 647				
						Rychnov nad Kněžnou	667				
						Frenštát p. Radhoštěm	417				
Celkem	212 340		278 085		258 167		238 927		75 887		57 126

Zdroj: ČSÚ 1951; podle Srb, Andrlie 1987; vlastní zpracování

4.1.1 Okresy podle situace v cílové oblasti

Obr. 5: Poměr počtu trvale žijícího obyvatelstva a nově příchozího obyvatelstva v okresech Pohraničí v roce 1947
(Zdroj: ČSÚ 1951, vlastní výpočty a zpracování)

Z celkového rozložení nově příchozích do Pohraničí (obr. 4) lze odůvodnit vyšší zájem o okresy spadající do severních, severovýchodních a severozápadních Čech než do ostatních okresů.

Zde se nabízí otázka, v jakém množství se nově příchozí obyvatelé mísili s těmi trvale žijícími v daném okrese. Literatura nabízí jako jedno z možných vysvětlení nízkého zájmu o dosídlení určitých okresů nízkým počtem odsunutých Němců. Např. Čapka, Slezák, Vaculík (2005) hovoří o zabrání jihomoravských okresů ihned po vyhnání Němců do Rakouska. Jelikož nebyla v rámci Soutřisu obyvatelstva v roce 1947 zjišťována národnost, není možné bez lokálních archivních studií přesně zjistit, jaké procento populace v jednotlivých okresech Pohraničí tvořili němečtí starousedlíci v roce 1945 a po něm. Začátkem května 1945 mělo v celém Pohraničí žít 3 325 000 obyvatel, ze kterých měli tvořit 18 % obyvatelé české a jiné než německé národnosti a 82 % němečtí obyvatelé (Čapka, Slezák, Vaculík 2005, str. 22). Autoři studií vycházejí z údajů získaných v roce 1930, případně z některých německých sčítání z roku 1938, 1944 nebo ze součtu

potravinových lístků (např. Čapka, Slezák, Vaculík 2005, Kastner 1996). Analýzou míry přerušení kontinuity detailněji zabývá poslední kapitola, obr. 5 poslouží jako předběžný přehled statistického vztahu mezi novými osídlenci a starousedlíky.

V okresech s vyššími počty nových osídlenců nedochází nutně k nižšímu poklesu trvale žijícího obyvatelstva a naopak. Výjimku tvoří jihočeské okresy, ve kterých převažují starousedlíci, kromě okresu Český Krumlov, do kterého přichází i velké množství nových osídlenců.

Faktor d) Z dostupných údajů nelze zjistit přesnou bezpečnostní situaci v jednotlivých okresech. K tomuto účelu by byla potřeba samostatná studie založená na badatelské činnosti v archivech. Dalším prvkem byla uvedena dostupnost bydlení, kterou by bylo možné dohledat i z údajů ze Soutisů. Toto téma je mimo rozsah této práce, proto zde nebude zohledněn. Bezpečnostní situace se týkala i přítomného německy hovořícího obyvatelstva, kterého se nově příchozí obávali. Z údajů ze Soutisů není možné určit, jaké procento trvale žijícího obyvatelstva tvořilo Německy hovořící obyvatelstvo. Výše v této práci byla uvedena poznámka ke stavu odsunu v roce 1947. Ten byl ze strany velení americké okupační zóny pozastaven s odkazem na naplnění kapacit na straně okupační zóny. Při jižní hranici s Bavorskem, které se v roce 1947 nacházelo v americké okupační zóně, se nachází souvislý pás okresů (část Západních Čech a Jižní Čechy), ve kterém jsou vyrovnané poměry trvale žijícího obyvatelstva s nově příchozím (obr. 5). Západní hranici sousedící s touto spolkovou zemí naopak tvoří z větší části noví osídlenci. Mezi těmito okresy by bylo možné nalézt velké množství dalších rozdílů, jako např. blízkost hraničních přechodů do Německa, případně krajinný reliéf. Při jihočeské hranici se nachází vysoké pohoří Šumavy, které pro svoje specifické životní podmínky nebylo hlavním lákadlem pro novoosídlece. Srovnatelný reliéf se nachází v oblasti Krkonoš v severovýchodních Čechách (zde Severní a severovýchodní Čechy), kde naopak převažují okresy s vyšším počtem nových osídlenců. Výjimku tvoří okres Jilemnice s počtem trvale žijících obyvatel převyšující nově příchozí.

V případě regionu Východní Čechy, severní Morava a Slezsko můžeme vidět tři kontrastní regiony s rozdílnými poměry trvale žijícího a nově příchozího obyvatelstva. Na západním a východním cípu lze konstatovat vyšší koncentraci trvale žijícího obyvatelstva. V případě okresů Žamberk a Vítkov jsou poměry vyrovnané. Ve středu těchto pásů se nacházejí okresy s převažujícím počtem novoosídlenců. Vysoké počty starousedlíků se stejně vysokými počty nově příchozích je možné pozorovat v okresech Opava a Nový Jičín (obr. 5).

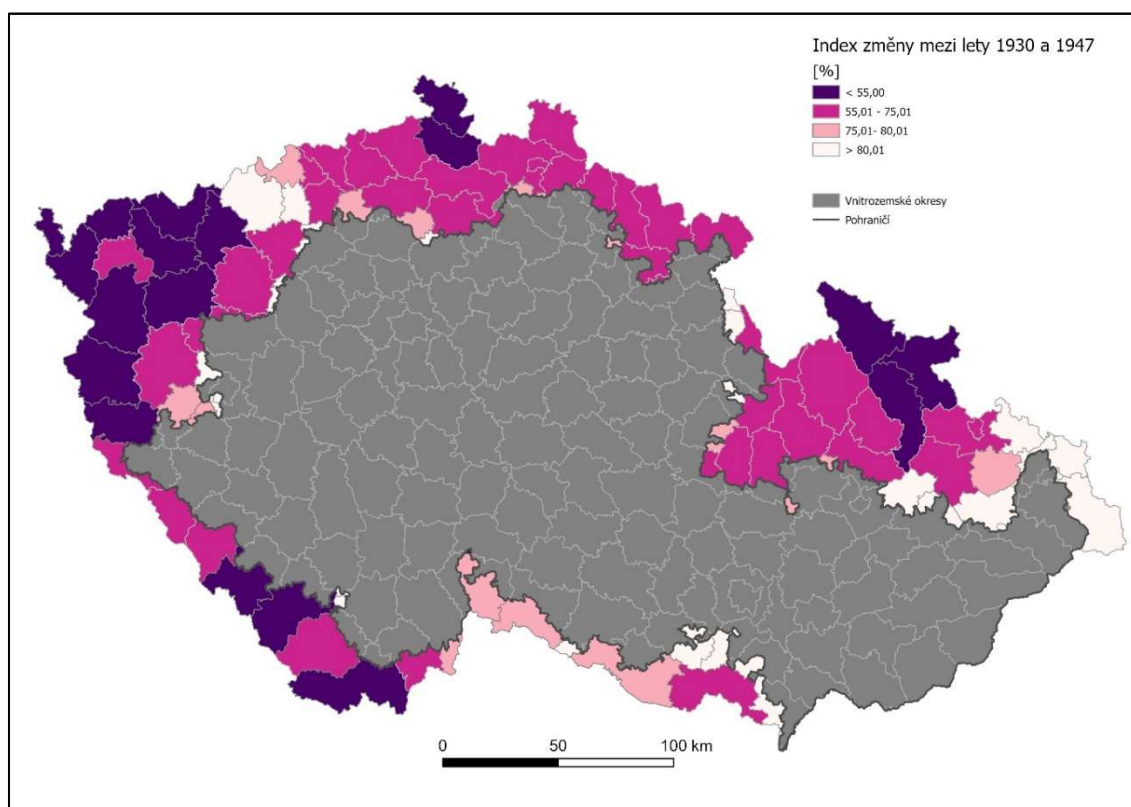
Nejnižších hodnot z hlediska populační dynamiky dosahují okresy Litomyšl a Polička, ve kterých jsou nízké počty starousedlíků a zároveň nízký počet nových osídlenců. K tomuto jevu dochází i v dalších případech okresů, ve kterých se nachází za pohraniční linií jen malá část území

dotčených okresů. Toto je možné vysvětlit skutečností nejasného vymezení hranice Pohraničí a důsledkem toho vyřazení částí okresů z osídlovacích plánů (Srb, Andrlé 1987, Čapka, Slezák, Vaculík 2005). V důsledku této skutečnosti se do zmíněných okresů stěhovalo méně osob, zatímco mnoho dlouhodobě žijících obyvatel odešlo nebo bylo vysídleno. Na druhé straně nejvyšších hodnot v poměru počtu trvalého a nového obyvatelstva dosáhly okresy Opava, Nový Jičín, Jablonec nad Nisou, Teplice, Litvínov, Bílina a Sokolov. I přes skutečnost, že tyto okresy nevykazovaly v příchodech osob nijak vysokých hodnot (s výjimkou okresu Litvínov), poměr příchozích a trvale sídlících byl velmi vysoký (obr. 5).

Zde se nabízí zhodnotit, zda je vhodné dávat do paralely trvale žijící obyvatelstvo s nevysídlenými Němci. V případech některých okresů by tato interpretace poskytovala vysvětlení pro nižší zájem nových osídlenců o život v daném okrese. Stálá přítomnost nevysídleného německého obyvatelstva mohla budit rozpaky v osídlencích a ti se raději rozhodli začít život v okresech, ve kterých již původní obyvatelstvo téměř nebylo přítomno. To by mělo za výsledek i lepší dostupnost bydlení než v místech, kde setrvalo větší množství trvale žijících obyvatel. Obr. 5 může poskytovat přehled o „úspěšnosti“ vysídlení některých okresů tím, že počty nově příchozích obyvatel převyšují počty trvale žijících. K jasnějšímu závěru by bylo možné dospět na základě analýzy národností, případně legitimací specialisty, osob setravajících v Pohraničí. V Soupisech obyvatelstva v roce 1947, které analyzuje tato práce, žádná taková data nejsou (ČSÚ 1951). V rámci této práce na základě zmíněných argumentů je možné pouze usuzovat v obecné rovině trend vyššího zájmu o oblasti s menším množstvím trvale žijícího obyvatelstva. Tuto skutečnost je možné vysvětlit vyšším počtem volných nemovitostí k usídlení, případně větším množstvím volných pracovních pozic (Wiedemann 2016, Spurný 2011, Čapka, Slezák, Vaculík 2005).

Cílem celé dosídlovací akce bylo doplnit ztráty osob v Pohraničí způsobené válečným stavem nebo poválečnými přesuny obyvatelstva alespoň na 75 % původní hodnoty (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). V Pohraničí sídlily průmyslové závody, které byly důležitou součástí předválečné ekonomiky, např. sklářské, báňské, textilní, keramické (Čapka, Slezák, Vaculík 2005, Wiedemann 2016). Pro představu o rozložení národnostních sil v jednotlivých odvětvích průmyslu byly ke konci roku 1945 následující: keramický průmysl 74,6 % Němců, sklářský 68,6 %, textilní 65,6 %, papírenský 57,3 % (Čapka, Slezák, Vaculík 2005, str.118). Důležité byly také podkrušnohorské doly, které se staly středem zájmu obrody Československa (Glassheim 2019). Prioritou bylo zajistit obyvatelstvu potravu, proto bylo upřednostněno osídlování zemědělské (Čapka, Slezák, Vaculík, 2005). Jedním z ukazatelů úspěšnosti zpětného osídlení, je index změny. Ten udává změnu v počtu obyvatel mezi lety 1930 a 1947. Využití údajů ze sčítání osob v roce 1930 může být sporné. Je to jediný nejbližší předválečný údaj o počtu obyvatel v Českých zemích, ale jeho relevance k využití při výpočtech po r. 1945 klesá. Stav obyvatelstva se během těch 15

let velmi dynamicky proměňoval. Navzdory této skutečnosti někteří autoři údaje z r. 1930 ve svých statistických výstupech používali, např. Kastner (1996) a Čapka, Slezák, Vaculík (2005). V této práci je také údaj započítán do statistik, do výpočtů indexu změny a změny hustoty obyvatelstva, ve kterých je při správné interpretaci relevantní. Výsledky indexu změny obyvatelstva vypovídají o změně počtu obyvatel, která nastala po válce vzhledem k předválečnému stavu. Je tedy jedním z měřítek úspěšnosti osídlení Pohraničí. V této kapitole je uveden pro lepší přehled o změně v jednotlivých okresech.

Obr. 6: Index změny obyvatelstva v okresech pohraničí mezi lety 1930 a 1947
(Zdroj: ČSÚ 1951, vlastní výpočty a zpracování)

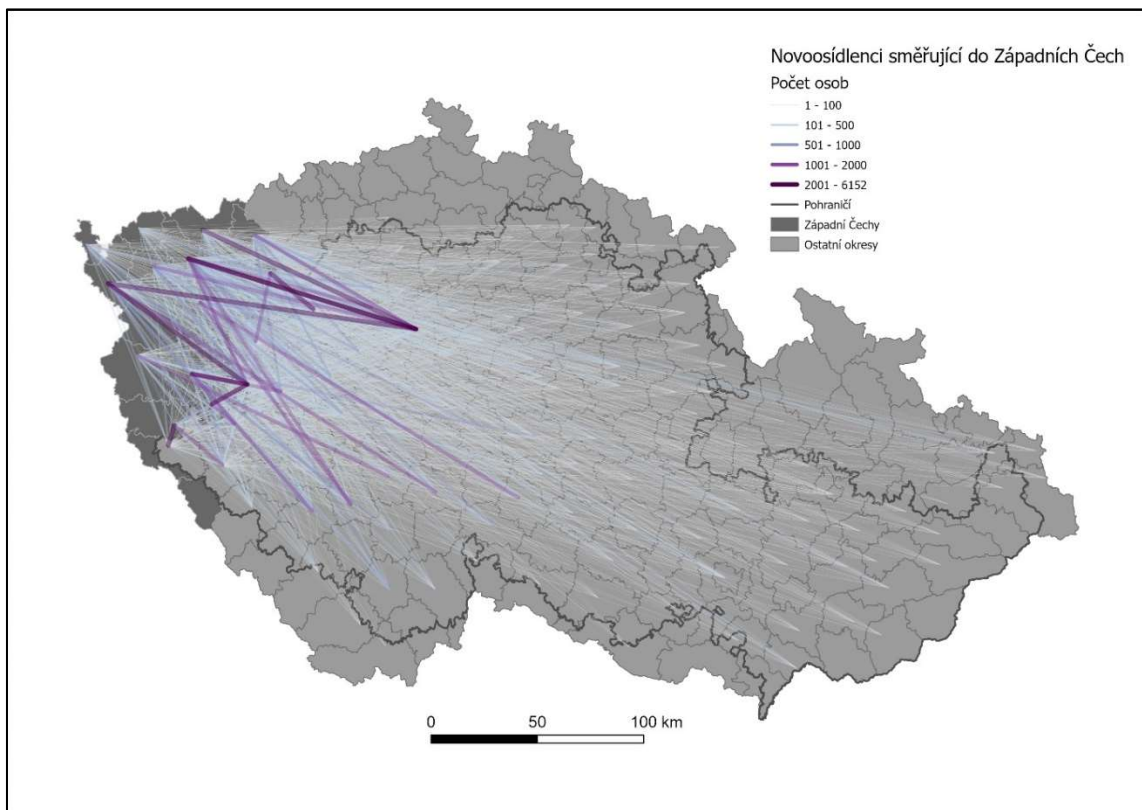
Ve všech okresech Pohraničí došlo mezi lety 1930 a 1947 k celkovému úbytku obyvatelstva. Na obr. 6 je možné pozorovat okresy, ve kterých byl úbytek nejvyšší. Dotčené jsou okresy s indexem pod 55 %. Toto znamená, že počet obyvatel v roce 1947 dosahuje hodnot nižších než 55 % hodnoty z roku 1930. Z obr. 6 pozorujeme nejvyšší úbytek hlavně v oblasti západních Čech, kde do nejnižší kategorie spadá většina okresů. Velký rozdíl v počtech obyvatelstva je možné pozorovat také v jižních Čechách a na severní Moravě a ve Slezsku. Mapa na obr. 6 může být uvažována jako průběžné hodnocení výsledků dosídlovací akce. Podrobnější výsledky se nacházejí v poslední kapitole. Zde je na místě představit alespoň v základní rovině „úspěšnost“ osídlení. Za „úspěšné“ jsou považovány okresy, ve kterých se podařilo přiblížit původnímu stavu obyvatelstva, alespoň na 75 % původního stavu z r. 1930 (Čapka, Slezák,

Vaculík 2005, str. 101). Tohoto bylo dosaženo v okresech Turnov, Roudnice nad Labem, Mělník, Lovosice, Chomutov, Litvínov, Most, Stod, Plzeň, Jindřichův Hradec, Dačice, Moravské Budějovice, Znojmo, Moravský Krumlov, Židlochovice, Břeclav, Český Těšín, Karviná, Hlučín, Ostrava, Nový Jičín, Hranice, Litomyšl, Ústí nad Orlicí, Olomouc, Žamberk, Dobruška a Nová Paka. Lze si povšimnout skutečnosti, že k tomuto docházelo především v okresech, které by dle Kastnera (1996) spadaly do tzv. Vnitřního pohraničí. S výjimkou jižních Čech a části severozápadních Čech. Tyto „vnitřní“ okresy byly dosídlovány pouze z části, migrace proto probíhala také v rámci okresu. Toto je více diskutováno v následujících podkapitolách.

4.1.2 Vzdálenost okresů Pohraničí od zdrojových okresů

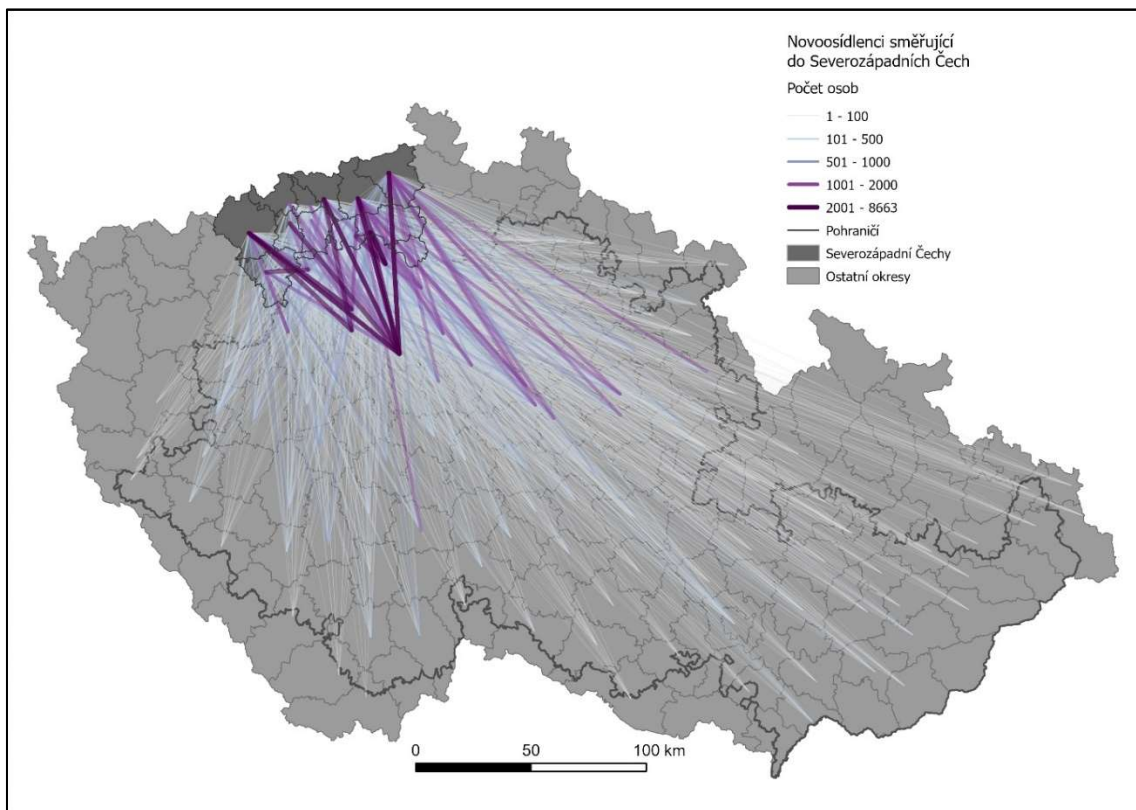
Posledním z faktorů, které Wiedemann (2016) zmiňuje, je vzdálenost výchozích okresů od pohraničních. Výsledky se nachází na obr. 7–12. Z těchto map není jasně rozlišitelné, ze kterých okresů osídlenci přesně přicházeli. To je předmětem následující podkapitoly. Cílem této je zhodnocení směru v základní rovině a ověření faktu o kratších vzdálenostech mezi zdrojovými a cílovými okresy. O podobném trendu hovoří i Čapka, Slezák, Vaculík (2005), kteří hodnotí časový postup osídlování. Nejdříve byly zabrány okresy tzv. vnitřního pohraničí (Kastner 1996) národními správci. Cílové okresy se na mapách nacházejí vždy v tmavě zbarvené části. Další skutečnost pozorovatelná z obr. 7–12 je, do kterých okresů v rámci jednotlivých regionů Pohraničí směřovaly nejsilnější přesuny ze zdrojových okresů. O zmíněných obrázcích je tedy možné uvažovat jako o grafickém doplnění tab. 3.

V této práci byly dosud za zdrojové okresy považovány pouze ty vnitrozemské. Ty jsou zastoupeny v naprosté většině, nejedná se však výlučně o ně. V některých případech se na dosídlování podílely také okresy nacházející se v Pohraničí. Dosud lze byly chápány jako pouze vnitrozemské, někteří osídlenci se však pohybovali i v rámci Pohraničí. Nejvíce patrná je tato skutečnost při osídlování Západních, Severozápadních a Severních a Severovýchodních Čech. Téměř do všech regionů směřovali osadníci z Karviné a Českého Těšína.

Obr. 7: Hlavní směry osídlenců směřujících do Západních Čech mezi lety 1945 a 1947
(Zdroj: ČSÚ 1951; vlastní zpracování)

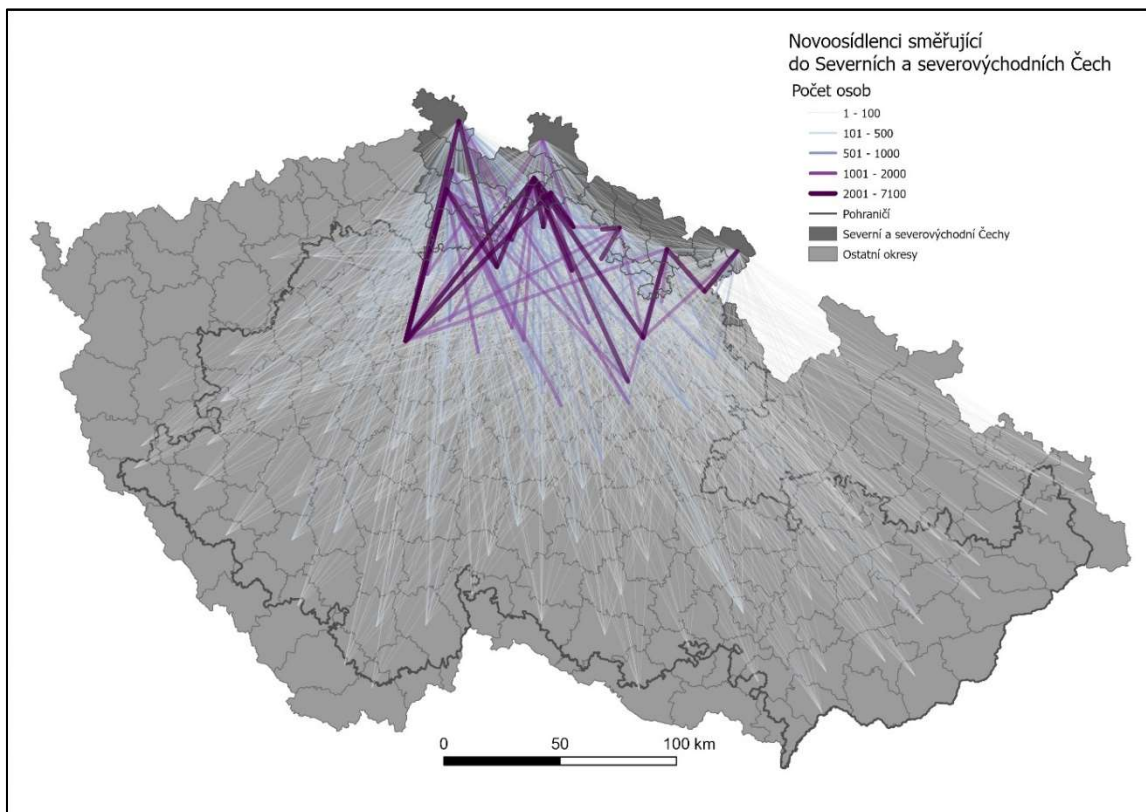
Například v rámci přesunů do Západních Čech docházelo hlavně k migraci osob z Prahy a Plzně. Zatímco imigranti původem z Prahy volili „Vnější“ pohraničí, osídlenci z Plzně volili část Pohraničí blíž ke zdrojovému okresu. Při hodnocení nelze zanedbat počty osob přicházejících z Jižních Čech, ačkoliv z různých okresů. Dochází zde k zajímavé situaci v případě okresů Klatovy a Domažlice. Do Pohraničí spadá pouze část těchto okresů, hlavní linie ale vedou do a z lokace centrálního města daného okresu. Oba tyto okresy lze považovat za zdrojové a cílové zároveň. Většina osídlenců z těchto okresů odešla do okresu Horšovský Týn, který sousedí s okresem Domažlice (obr. 7).

Obr. 8: Hlavní směry osídlenců směřujících do Severozápadních Čech mezi lety 1945 a 1947
(Zdroj: ČSÚ 1951; vlastní zpracování)

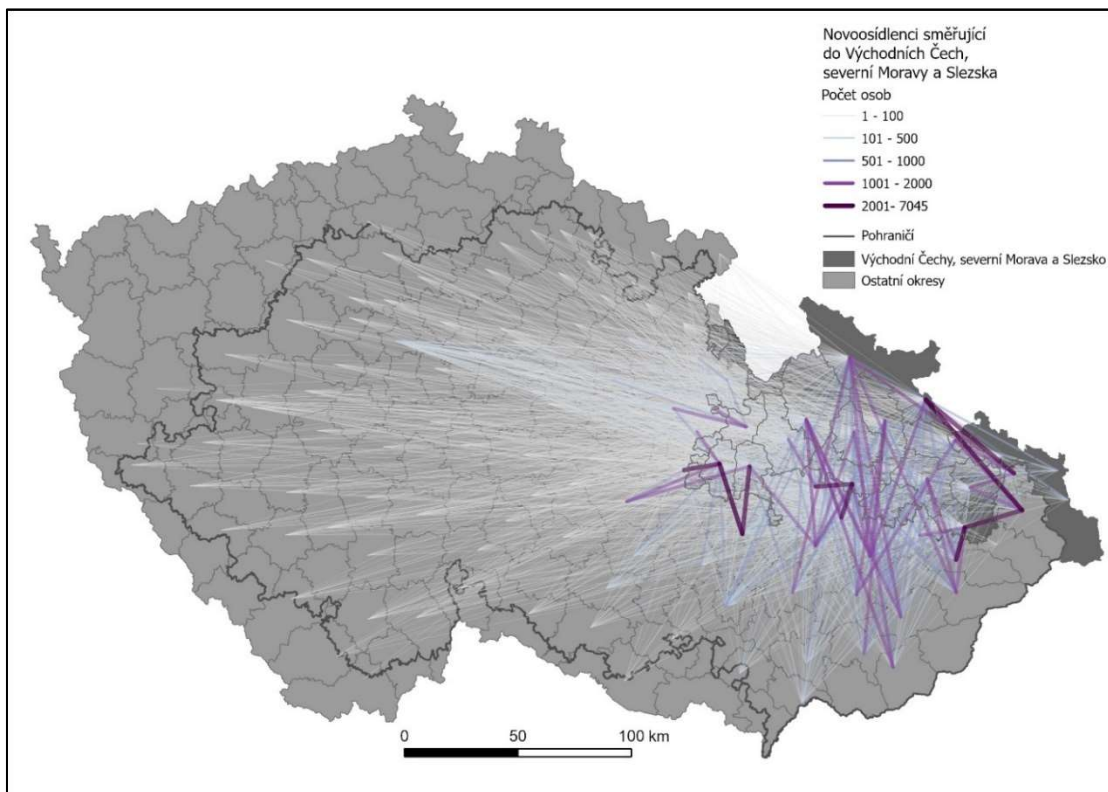
V rámci Severozápadních Čech se opět jeví jako silný zdrojový region Praha. Ostatní zdrojové okresy jsou více koncentrované v podobné lokaci, severozápadním směrem od Prahy. Přibývá zde i hodně osob migrujících ze středních a východních Čech. Dochází k migracím i v rámci Pohraničí, např. ze Stříbra, Horšovského Týna nebo z Broumova. Dochází zde i k podobnému jevu jako v případě Západních Čech ve způsobu distribuce příchozího obyvatelstva. Do vnějšího Pohraničí směřuje větší množství osob ze vzdálenějších okresů. Např. všechny silné linky z Prahy vedou do Děčína, Ústí nad Labem, Teplic a Chomutova, zatímco např. Žatec je osídlován ze sousedících okresů (Obr. 8).

V případě Severních a severovýchodních Čech je tento „sousedský“ jev v osídlování ještě znatelnější. Zatímco se distribuce původu obyvatelstva z obr. 4 a 5 jeví v rámci Čech rovnoměrněji rozmístěná, na obr. 9 je pozorovatelná vyšší koncentrace migračních proudů v omezeném rozsahu vzdálenosti od hranic. Z obr. 9 je možné vyčíst nejvyšší koncentraci přesunů ze středních, případně východních Čech. Největší počty osob směřovaly do okresu Liberec, případně do Šluknovského výběžku. O dosídlení okresů ve východním Pohraničí byl menší zájem než o okresy v severní části. Tento nižší zájem byl pravděpodobně ovlivněn jinými faktory než těmi, které byly dosud pozorovány.

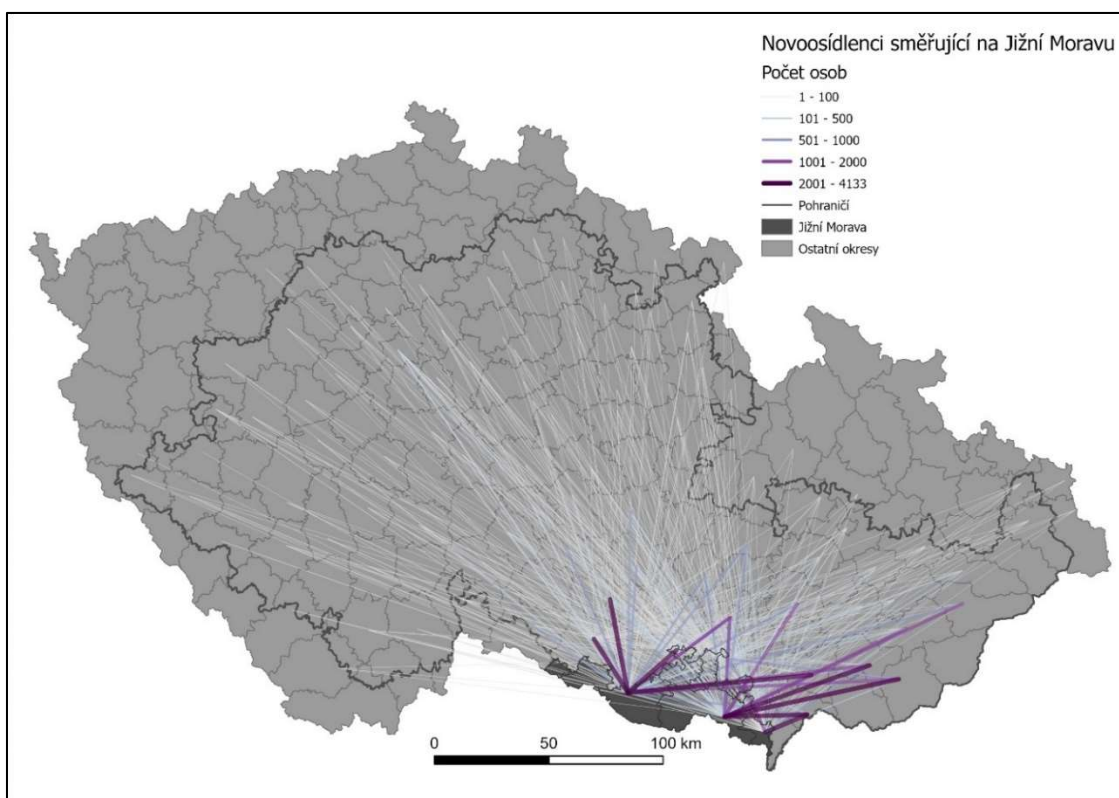

Obr. 9: Hlavní směry osídlenců směřujících do Severovýchodních a východních Čech mezi lety 1945 a 1947
(Zdroj: ČSÚ 1951; vlastní zpracování)

V regionu Východní Čechy, Severní Morava a Slezsko se nachází v rámci Pohraničí nejvyšší počet okresů podílejících se na dosídlení. Kromě velké koncentrace zdrojových regionů ve východních Čechách a na střední Moravě, je pozorovatelný zájem novoosídlenců z Prahy. Přes skutečnost, že tyto migrační proudy svým množstvím spadají do druhé nejnižší kategorie, z obr. 10 je znatelná participace Prahy na dosídlení většího množství okresů. Tato skutečnost je zajímavá z toho důvodu, že žádný jiný region z Moravy nebo ze Slezska se na dosídlení jiného okresu z Čech nepodílel podobně vysokým množstvím osob. Dosud převažovaly pouze velmi blízké vzdálenosti mezi zdrojovými a cílovými okresy, které probíhaly převážně v rámci české části. V případě dosídlování východních Čech, severní Moravy a Slezska, jsou jiné vazby velmi lokální. Podobně jako ve všech uvedených případech, se na dosídlování podílí většina okresů. Opět je možné si povšimnout, že čím vzdálenější je zdrojový okres, tím se zvyšuje pravděpodobnost, že se cílový okres nachází ve vnějším Pohraničí, tzn. blíž u hranic s okolními státy. Stejně jako v případě ostatních regionů, dominují i zde lokální přesuny mezi sousedícími okresy (obr. 9).

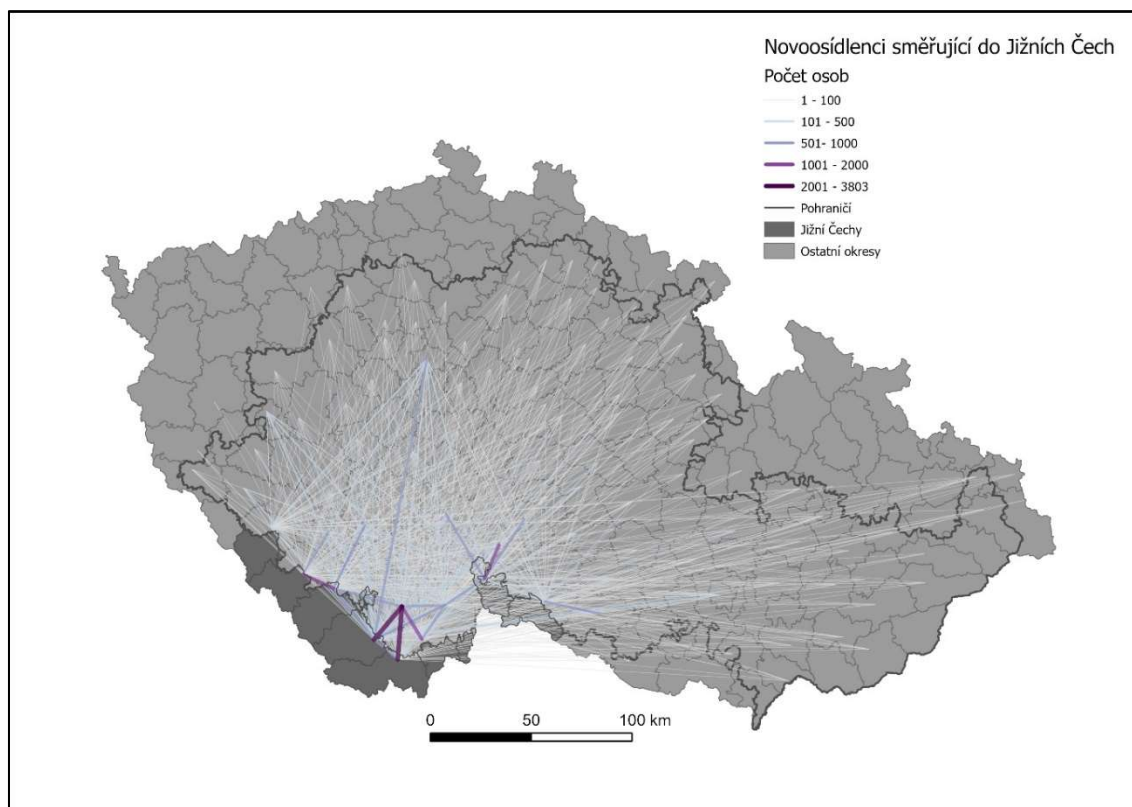

Obr. 10: Hlavní směry osídlenců směřujících do Východních Čech, severní Moravy a Slezska mezi lety 1945 a 1947
(Zdroj: ČSÚ 1951; vlastní zpracování)

Obr. 11: Hlavní směry osídlenců směřujících na Jižní Moravu mezi lety 1945 a 1947
(Zdroj: ČSÚ 1951; vlastní zpracování)

V případě regionů s nejmenším počtem dosídlenců, Jižní Moravou a Jižními Čechami, docházelo hlavně k lokálnímu osídlování (obr. 11). V tomto ohledu se neliší od ostatních, intenzivněji osídlovaných. U obou regionů je však možné pozorovat velké rozdíly v prostorovém rozmístění zdrojových okresů. V případě Jižní Moravy jsou dosídlovací linie koncentrovány v bezprostřední blízkosti, z čehož je možné uvažovat převahu moravských okresů při dosídlování za velmi nízké participace českých vnitrozemských regionů. U Jižních Čech jsou linie také koncentrovány v blízkosti linie, rozdíl od moravského jihu spočívá v silnějším zastoupení vzdálenějších okresů. Jižní Morava byla, podobně jako severní, osídlována pomocí silně lokálních přesunů obyvatelstva. V případě Jižních Čech je možné pozorovat silné přesuny i ze vzdálenějších okresů např. z Prahy nebo z Brna (obr. 12).

Obr. 12: Hlavní směry osídlenců směřujících do Jižních Čech mezi lety 1945 a 1947
(Zdroj: ČSÚ 1951; vlastní zpracování)

4.2 Identifikace okresů původu nových osídlenců

Z předchozí podkapitoly 4.1 lze v základní rovině pozorovat směry osídlení. Na základě dosud získaných poznatků lze konstatovat skutečnost, že se noví osídlenci pohybovali převážně lokálně, ve skupinách, do okresů s vysokým počtem vysídlených německy hovořících obyvatel a uplatněním v některém z hospodářských odvětví. Tím byla zodpovězena první výzkumná otázka, která se týkala preferencí nových osídlenců při výběru okresů. Tato kapitola se věnuje druhé výzkumné otázce. Zaměřuje se na okresy původu nových osídlenců. Cílem této podkapitoly je analyzovat okresy, ze kterých přicházelo do okresů v Pohraničí největší množství osob.

Pokud není uvedeno jinak, veškeré číselné údaje v této kapitole pocházejí ze Soupisu osob v Československu v letech 1946 a 1947, tabulka č.27 (ČSÚ 1951).

4.2.1 Migrace v rámci jednoho okresu

Nejkratší cesta do Pohraničí za obsazením opuštěných nemovitostí a usedlostí, vedla často přes Pohraniční linii rozdělující okres na dvě části. Všechny tyto případy se nachází v tab. 4. V obecné rovině lze konstatovat skutečnost, že v západních až severovýchodních Čechách byli lidé migrující v rámci jednoho okresu zastoupeni velmi málo vzhledem k celkovému počtu nových obyvatel směřujících do regionů. I přes tuto skutečnost v některých okresech tvořili více než 50 % všech příchozích. V rámci regionů západních až severovýchodních měli nově příchozí osídlenci možnost obsadit usedlosti ve vedlejších okresech, které se řadí mezi tzv. Vnitřní pohraničí (tab. 4, Kastner 1996). To je v kontrastu s regiony Jižní Morava a Jižní Čechy, ve kterých dotčené okresy sdílí hranice s okolními státy. Podíl osob migrujících v rámci jednoho okresu tvoří na Jižní Moravě 9,33 % a v Jižních Čechách téměř 23 % všech příchozích osob (tab.4). V případě Severních, severovýchodních a východních Čech, severní Moravy a Slezska tvořily okresy s migrací uvnitř okresu přibližně polovinu ze všech okresů Pohraničí spadajících do daného regionu. S výjimkou severozápadních okresů dosahovala významná část z nich hodnot více než 50 % všech nově příchozích obyvatel v Pohraničí přicházelo ze stejného okresu.

Ve zmíněných ohledech významná je oblast Východních Čech, severní Moravy a Slezska. Ke zpětnému osídlení bylo určeno 25 okresů, 12 z nich bylo osídleno vnitřní migrací. V 6 z těchto okresů dosahovala míra vnitřní migrace alespoň 50 % ze nových osídlenců (tab.4). Toto bylo zapříčiněno, podobně jako v případě Jižní Moravy, vysokým zájmem o zemědělské plochy. V případě Jižních Čech uvádí Čapka, Slezák, Vaculík (2005) jako jeden z faktorů vysokého zájmu o dosídlení skutečnost, že většina německého obyvatelstva byla vyhnána do sousedního Rakouska (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). V případě severní Moravy se mohlo pravděpodobně jednat čistě o zájem obhospodařování úrodné půdy.

Vnitrookresní migrace je výrazně zastoupena u Pohraničních okresů, které svým územím spadají do Pohraničí částečně a zároveň se v nich nachází krajské město. Toto se týká měst Plzeň (téměř 66 % příchozího obyvatelstva pochází z okresu Plzeň) a Ostrava (48 %) (tab. 4). Olomouc i přes skutečnost, že do této kategorie také spadá, nevykazuje nijak vysoké procento přistěhovalců s místem původu uvnitř okresu. Část okresu Olomouc, která spadá do Pohraničí, je podstatně menší než v případě okresů Plzeň a Ostrava.

Tab. 4: Počet osob migrujících v rámci jednoho okresu Pohraničí vzhledem k celkovému počtu migrujících osob do Pohraničí mezi lety 1945 a 1947

Západní Čechy			Severozápadní Čechy			Severní a severovýchodní Čechy		
	Počet osob	[%]*		Počet osob	[%]*		Počet osob	[%]*
Klatovy	3 552	64,43	Litoměřice	1 107	4,08	Trutnov	3 234	14,13
Plzeň	3 519	65,86	Roudnice nad Labem	645	14,25	Broumov	1 859	14,34
Přeštice	1 293	47,07	Louny	314	46,24	Jilemnice	743	25,48
Horšovský Týn	1 093	12,47	Žatec	70	0,50	Jaroměř	642	60,17
Rakovník	863	64,69				Mělník	565	50,49
Stříbro	43	0,29				Nová Paka	559	64,77
						Turnov	309	54,02
						Dobruška	138	19,27
Celkem	10 363	4,92		2 136	0,77		7 043	2,73
Východní Čechy, severní Morava a Slezsko			Jižní Morava			Jižní Čechy		
	Počet osob	[%]*		Počet osob	[%]*		Počet osob	[%]*
Moravská Třebová	2 346	18,08	Znojmo	3 690	11,33	Dačice	3 146	48,56
Žamberk	2 338	37,06	Moravský Krumlov	2 414	50,40	Český Krumlov	2 408	15,87
Nový Jičín	1 908	10,73	Moravské Budějovice	674	62,58	Prachatice	2 344	36,83
Olomouc	1 762	15,94	Hustopeče	277	14,07	Jindřichův Hradec	2 178	26,26
Hranice	1 657	56,46				Sušice	1 798	56,67
Litomyšl	1 585	64,75				Třeboň	874	31,75
Šternberk	1 416	8,20				České Budějovice	223	37,42
Polička	1 409	51,95				Kamenice nad Lipou	38	74,51
Ústí nad Orlicí	1 283	53,53				Kaplice	3	0,04
Zábřeh	1 058	12,97						
Litovel	1 005	61,13						
Ostrava	834	47,85						
Rychnov nad Kněžnou	375	56,82						
Lanškroun	245	2,96						
Celkem	19 221	8,10		7 055	9,33		13 012	22,99

* % jsou uvedena z celkového počtu nových osídlenců v daném okrese

Zdroj: ČSÚ 1951

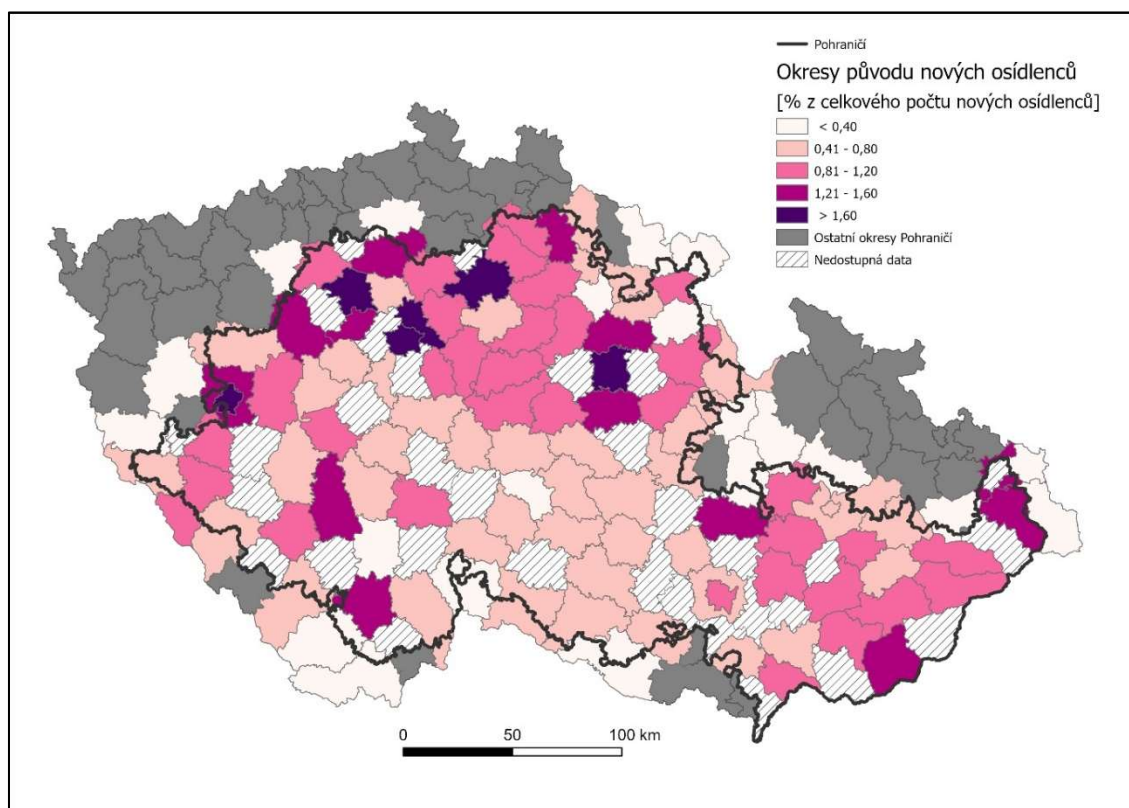
4.2.2 Okresy s nejvyšším podílem obyvatelstva na zpětném osídlení

V podkapitole 5.1.2 byly analyzovány migrační trasy osob přicházejících do Pohraničí. Z těchto tras bylo již možné pozorovat okresy původu nových osídlenců. Cílem zmíněné podkapitoly bylo pouze určit trasy v základní rovině a pozorovat, do kterých okresů přicházelo největší množství osob a odkud tyto osoby pocházely. Z předchozí podkapitoly je zřejmé, že v některých okresech jasně dominovaly vnitrookresní trasy (tab. 4). Z podkapitoly 4.1.2 je znatelná převaha regionálních přesunů. Z dosídlovacích okresů se zatím jeví jako nejvíce dominantní hlavní město Praha, která byla silným zdrojem nových osídlenců pro českou část Pohraničí (obr. 7,8,9,12), ale projevila se také při dosídlování severní Moravy a Slezska (obr. 10). Na obr. 7–12 není znatelný jiný okres, který by byl takto viditelně dominantní při osídlování Pohraničí. Zde je nutné poznamenat, že hlavní město Praha byla pro účely vyhotovení map na obr. 7–12 spojena do jedné entity, tj. hlavní město Praha, Praha-venkov-jih a Praha-venkov-sever byly uvažovány jako Pražské. Na obr. 13 je viditelný důvod, proč k tomuto došlo. Pro okresy Praha–východ a Praha–západ nejsou dostupná data, proto jsou zde zobrazena šrafovaně. Z dostupných dat nebylo možné zrekonstruovat přesný původ osídlenců spadajících do těchto a přilehlých okresů, proto bylo nutné spojit je z Prahou. Stejný postup byl uplatňován také pro ostatní krajská města, ze zdrojových okresů např. Brno a Brno-venkov a z cílových okresů např. Liberec a okres Liberec. K tomuto kroku vedla skutečnost neexistence jiné jádrové obce pro dané okresy než zmíněná hlavní města. V případě Pohraničí nebyla města od okresů oddělena, jelikož nejsou oddělena ani v Soupisech. Spojení Prahy bylo provedeno na základě dvou skutečností. První z nich je jiné administrativní členění v dostupných podkladech pro tvorbu map a v Soupisech. Druhá souvisí s poměrem počtu odcházejících osob z jednotlivých částí a jejich směru. To znamená, že z Prahy a okolí odcházeli noví osídlenci podobnými směry, ale přímo z hlavního města odcházelo větší množství osob. Pro porovnání – z Prahy dle Soupisů odešlo do Pohraničí 94 301 osob, z Prahy-venkov-severu 20 855 a z Prahy-venkov-jihu 10 182. Celkem z Prahy a okolí odešlo 125 338 osob. Ve výběru cílových okresů nebyly nalezeny téměř žádné rozdíly v preferencích. Ty, které nalezeny byly, byly v souladu s poměrem celkem zúčastněných osob z daného okresu.

Celkem se mezi lety 1945–1947 mezi okresy do Pohraničí přemístilo 1 113 997 osob. Nejnižší počet osob (377) emigrovalo z okresu Lanškroun ve Východních Čechách. Tento okres spadá velkou částí svého území do Pohraničí, podobně jako další okresy, ze kterých odcházely malé počty osob, např. Žatec (391 osob), Kaplice (423 os.) a Stříbro (756 os.). Nejvyšší počet osob odešel do Pohraničí z Prahy, jak už bylo výše zmíněno. V porovnání s ostatními hodnotami z Prahy odešlo 8,5 % všech zúčastněných osob. Počet osob odcházející z Prahy je 4,5x vyšší než počet osob odcházejících z v pořadí druhého okresu, Slaný, ze kterého odešlo celkem 20 922 osob, tvořící celkem 1,88 % všech zúčastněných. Procentuální zastoupení je nízké z důvodu

velkého množství podílejících se okresů. Ze 187 se jich na zpětném osídlení podílelo 113, což je 60 % všech okresů dle administrativního členění platného k 1.2.1949. Ostatní okresy jsou ve statistickém souboru rovnoměrněji rozloženy s mediánovou hodnotou 7 996,5 osoby, prvním kvantilem 5 353 a třetím 12 432,5.

Procentuální zastoupení okresů, ve kterých noví osídlenci žili před rokem a v roce 1945 se nachází na obr. 13. Kromě Prahy a Slaného byly za nejčastější okresy původu označeny Praha-venkov-sever (zde nepřirazeno k Praze, je tedy možné, že někteří osídlenci z tohoto okresu pocházeli z okresu Praha-Západ), odkud pocházelo 20 855 obyvatel (1,82 %), Mladá Boleslav 19 444 (1,75 %), Plzeň-město 19 062 (1,71 %) a Pardubice 18 663 (1,68 %) obyvatel. Všechny tyto zmíněné okresy se nachází v české části. Z té Moravské je hned pod hranicí 1,6 % Frýdek-Místek podílející se 17 475 obyvateli na osídlení. Z moravské části další okresy s vysokým podílem osob Boskovice se 14 347 (1,29 %) a Uherské Hradiště se 13 308 (1,19 %). Z jižních Čech jsou nejčastějším místem původu České Budějovice s 16 767 obyvateli (1,5 %) a Písek s 13 472 obyvateli (1,2 %).

Obr. 13: Původní bydliště osob směřujících do Pohraničí mezi lety 1945–1947
(Zdroj: ČSÚ 1951; vlastní zpracování)

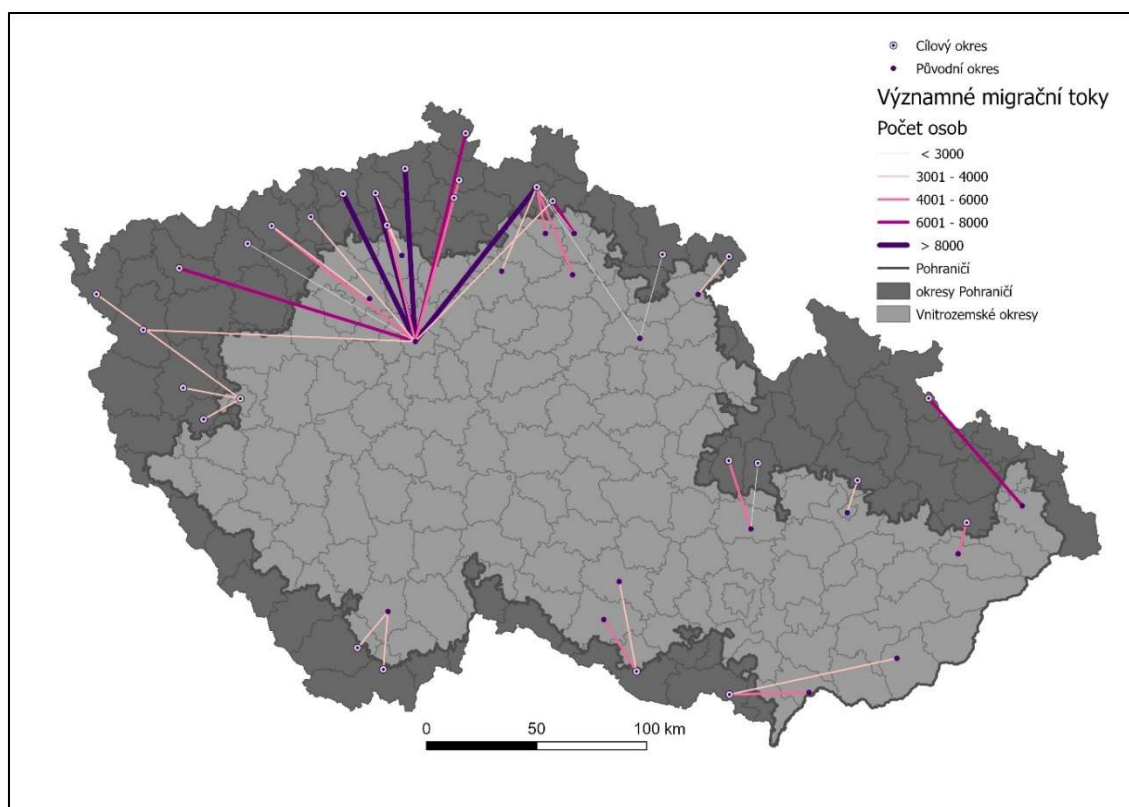
V obecné rovině lze okresy s nejvyšším množstvím odchozích osob lokalizovat v blízkosti hranic s Pohraničím. V intervalu od 0,81 % do 1,2 % z celkového počtu nových

osídlenců se pohybují téměř všechny okresy v severní části středních Čech. Tento interval je vyzdvihován z důvodu jeho konzistentnější rozšířenosti než zbývající dva intervaly. Z této části odcházeli lidé do Severních a Severozápadních Čech, které byly v rámci Pohraničí nejvíce dosídlované (obr. 4). Podobná situace nastává na Moravě, ve které se ve zmíněném intervalu pohybují téměř všechny okresy ležící ve střední Moravě. Z obr. 10 je pozorovatelná skutečnost, že většina migrací na Moravě probíhala ve směru střední Morava – severní Morava. Nejmenší zájem o nový život v Pohraničí měli obyvatelé dnešní Vysočiny a většiny území Jižních Čech. Zde je množné se domnívat, že největší faktor ovlivňující tuto skutečnost byla vzdálenost. Zde mohla být vzdálenost dvojího smyslu. První je ta geografická, kdy většina okresů je velmi vzdálena od Pohraničí. Druhá je ta kulturní, ve které je stále možnost chování jistého odporu nebo strachu z okresů, ve kterých před válkou převažovali Němci. Dva zmíněné faktory jsou vybrané z mnoha dalších, které ovlivňovaly průběh dosídlení. Další možností je špatné dopravní spojení ze středních Čech do Pohraničí. Pro potvrzení této domněnky by byla potřeba další práce zabývající se podrobněji analýzou dopravní sítě, která je nad rámec této práce. Za účelem této práce byly počítány pouze osobokilometry, nikoliv dopravní dostupnost.

Dalšími okresy s nízkým zastoupením migrujících osob jsou ty, které svojí částí leží v Pohraničí. Z obr. 13 je možné pozorovat poměrně vysoké množství Pohraničních okresů zastoupených i mezi zdrojovými regiony. Detailní údaje již byly diskutovány v předchozí podkapitole na základě tab. 4. Na obr. 13 je pozorovatelné, že při srovnání s ostatními okresy řadí do spodních dvou kategorií. Výjimku tvoří Klatovy s 11 639 přesunutými obyvateli.

4.2.3 Významné směry osídlení Pohraničí

K výpočtu významných toků byl použit vzorec, který porovnal jednotlivé migrační toky mezi sebou a na základě proměnlivé hladiny významnosti vyhodnotil, které z nich jsou v daném souboru statisticky významné. Výsledky se nacházejí na obr. 14.

Obr. 14: Významné směry osídlení Pohraničí v letech 1945–1947
(Zdroj: ČSÚ 1951; vlastní zpracování)

Významné migrační toky na obr. 14 ve většině případů souvisí s vyznačenými největšími dosídlujícími okresy na obr. 13. Na základě této mapy lze potvrdit skutečnost převahy lokálních migračních toků. Potvrzena je také dominance Prahy (zde je zahrnuta i Praha-venkov-sever a Praha-venkov-jih) v dosídlování Severozápadních a Severních Čech. Zajímavá je významná participace Prahy na osídlení okresů Mariánské Lázně a Karlovy Vary i přes skutečnost, že v Západních Čechách platí za hlavní zdroj osídlenců Plzeň.

Z obr. 14 jsou pozorovatelné 4 dominantní toky osob směrem z Prahy. Nejvíce osob odešlo z Prahy do okresu Děčín (11 802), dále do okresu Ústí nad Labem (10 199), okresu Teplice (8 761) a okresu Liberec (8 753) osob. Zároveň se jedná o největší toky v rámci celého souboru. Ve směru do Pohraničí se potvrzuje převaha počtu osob směřujících do okresu a města Liberec. Ty byly pro potřeby tohoto výstupu spojeny v jeden celek, stejně jako v případě výstupů v podkapitole 4.1.1.

Většina významných interakcí je umístěna v Čechách. V případě Moravy a Slezska je nejvýznamnějším přesun mezi okresy Frýdek-Místek a Krnov, v rámci kterého, se přesunulo 7 045 osob. Ostatní toky vedou ve většině případů mezi bezprostředně sousedícími okresy, např. z Boskovic do okresů Svitavy (4 952) a Moravská Třebová (2 773 osob), dále z Olomouce do

okresu Šternberk (3 169 osob) a z Valašského Meziříčí do Nového Jičína (4 866 osob). Stejná situace nastává i v Jižních Čechách, kde jsou významné pouze dva směry – z okresu České Budějovice do sousedních okresů Český Krumlov a Kaplice. Na Jižní Moravě nejvýznamnější toky vedou do okresů Znojmo a Mikulov. Do Znojma ze sousedního okresu Moravské Budějovice (4 059) a okresu Třebíč (3 262 osob). Mikulov byl stejně jako Znojmo osídlen dvěma okresy, ty ale s Mikulovem nesdílely hranice. Z bližšího Hodonínského přišlo 4 133 osob a ze vzdálenějšího okresu Uherské Hradiště 3 306 osob.

Při porovnání obr. 13 a obr. 14 je viditelná souvislost v rozmístění hlavních zdrojových okresů, tedy těch, ze kterých původně pocházeli noví osídlenci. Kromě koncentrace těchto okresů poblíž Pohraničí, je z obr. 14 patrnější „vakuum“ zdrojových okresů ve vnitrozemí. Potvrzují se také závěry z předešlých podkapitol, které se shodují na skutečnosti, že větší množství interakcí mezi okresy bylo na území Čech než na Moravě a ve Slezsku.

4.3 Okresy Pohraničí podle míry interrupce kontinuity sociokulturního vývoje

Z předchozích kapitol by mělo být zřejmé, do kterých okresů směřovalo největší množství nových osídlenců a ze kterých okresů pocházeli. Tato závěrečná kapitola analyzuje okresy, u kterých došlo k největšímu narušení (interrupci) sociokulturního vývoje v důsledku osídlování Pohraničí. Cílem je poskytnout odpověď na výzkumnou otázku č. 3.

Vstupními daty pro určení míry narušení kontinuity byly indexy změny obyvatelstva a hustoty zalidnění, dále počet trvale žijících obyvatel, participujících okresů a počet příchozích obyvatel vztažených ke vzdálenosti, kterou museli při osídlení urazit (osobokilometry) a počtem okresů, ze kterých pocházeli (diverzita osídlenců). Výsledné okresy byly rozděleny do kategorií dvěma způsoby – první na základě kvantilů a druhé na základě směrodatné odchylky. Druhé vyhodnocení bylo přidáno z důvodu dalšího upřesnění výsledků a k přesnější identifikaci okresů s nejvyšší mírou narušení kontinuity. V případě rozdělení podle kvantilů byly výsledky rozděleny do čtyř kategorií. Kategorie „Nízká“ a „Velmi nízká“ označují okresy nacházející se v Pohraničí, které sice utrpěly narušením kontinuity vývoje, ale při porovnání s ostatními okresy byly zasaženy podprůměrně. Ve statistickém souboru se tyto hodnoty nacházejí pod hodnotou prvního a druhého kvartilu. K nadprůměrnému zásahu do kontinuity vývoje došlo v okresech v kategoriích „Vysoká“ a „Velmi vysoká“ míra interrupce kontinuity. Obě tyto kategorie se nacházejí nad hodnotou druhého kvartilu statistického souboru, tedy nad mediánem. Ve výsledcích byly zohledněny pouze okresy, ve kterých bylo možné provést výpočty všech zmíněných faktorů.

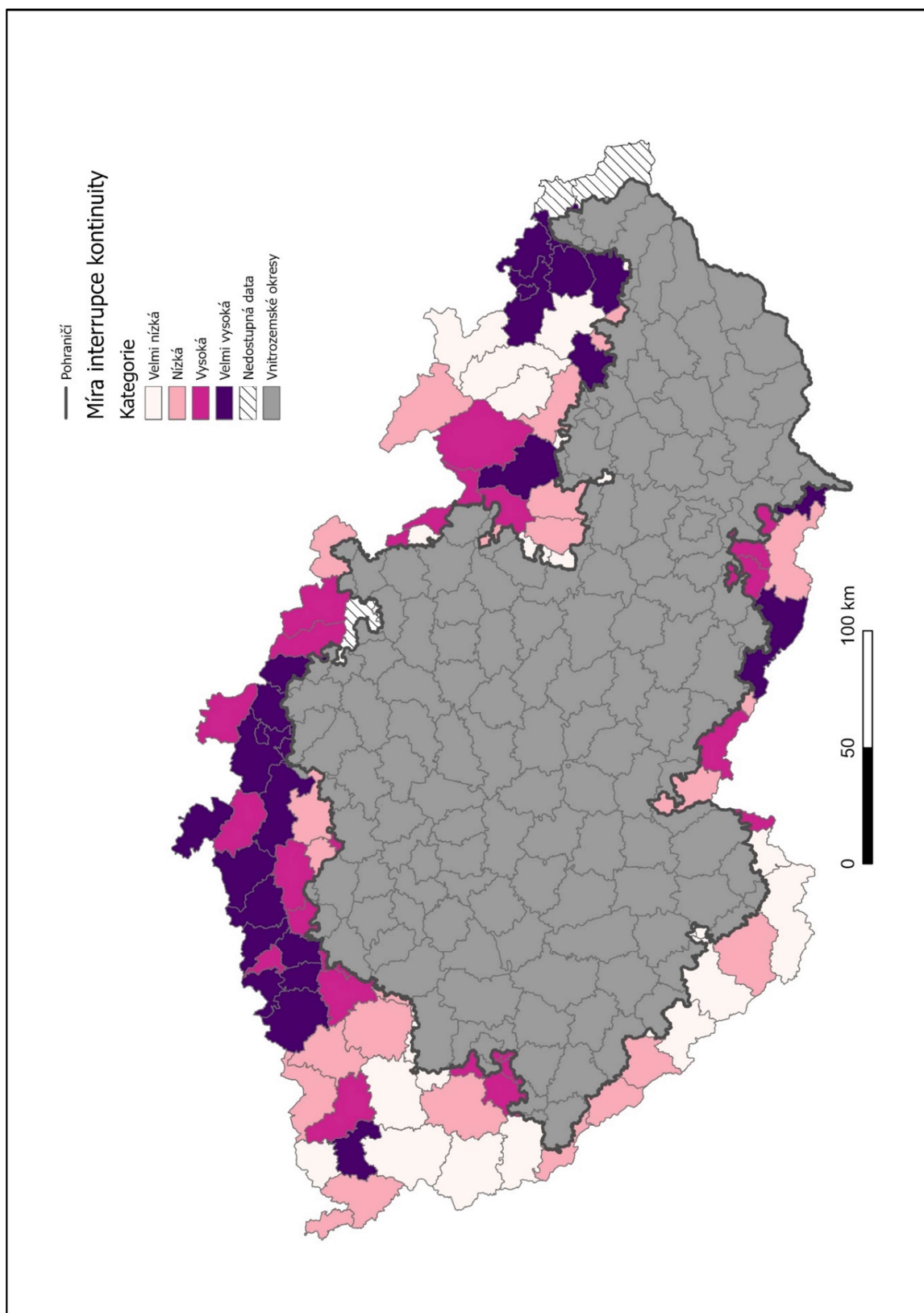
Nebylo to možné pro okresy Český Těšín, Karviná, Dvůr Králové nad Labem a Rychnov nad Kněžnou (obr. 15).

Při pohledu na obr. 13, na kterém se zmíněné kategorie nacházejí, lze konstatovat skutečnost, že do dvou nejvyšších kategorií spadají okresy v Severozápadních, Severních a severovýchodních Čechách, na severní i jižní Moravě a ve Slezsku. V obecné rovině lze konstatovat, že naopak do nízkých kategorií spadá převážná část okresů Jižních a Západních Čech. Nalezneme zde pouze výjimky spadající do vyšší než střední kategorie a těmi jsou okresy Karlovy Vary, Sokolov a Stod v Západních Čechách. Do kategorie nízké až velmi nízké míry narušení kontinuity spadá celý výběžek severní Moravy a Slezska. Tato skutečnost je poměrně překvapivá vzhledem k vysokému množství přichozích obyvatel (obr. 4). Jelikož se ale jedná o okresy, ve kterých převládalo lokální osídlování s velmi omezeným počtem participujících regionů, lze se domnívat, že toto může být důvodem pro nízké hodnoty v těchto okresech.

Nízká míra narušení kontinuity může být vnímána dvěma způsoby. První z nich je skutečnost, že okresy neutrpěly v takové míře z důvodu heterogenity sociálních skupin obyvatelstva a z ní plynoucími negativními jevy, z tohoto důvodu může být vnímána pozitivně. Druhý způsob je negativní ve smyslu nízké atraktivity okresů pro nové osídlence, přišlo do nich jen omezené množství osob z blízkých okresů. V důsledku uvedených skutečností byly okresy osídleny nedostatečně (což se mj. vyskytuje i na obr. 6) a tato skutečnost následně mohla vést k podobně negativním dopadům, jaké utrpěly okresy s vysokou mírou poškození kontinuity vývoje. Na základě uvedených skutečností je možné uvažovat okresy s nízkou a velmi nízkou mírou narušení kontinuity sociokulturního vývoje za podobně extrémní zásah do narušení kontinuity vývoje, ale jiné než sociokulturní. Zde je nutné poznamenat, že Pohraničí neutrpělo škody pouze po stránce sociokulturní, kterou se zabývá tato práce, ale také po stránce socioekonomické a environmentální. Tato myšlenka bude dále rozvíjena v rámci diskuse.

K nejvyšší míře narušení sociokulturní diskontinuity vývoje dochází téměř ve všech regionech Severozápadních, Severních a severovýchodních Čech. Okresy s velmi vysokou mírou interrupce tvoří téměř souvislý pás od Chomutova v Západních Čechách až po Jilemnici ve Východních. Pás je přerušen pouze na třech místech, okresy Duchcov, Nový Bor a Frýdlantským výběžkem, které spadají pouze o kategorii níže. Řadí se tedy stále mezi okresy s vysokou mírou interrupce kontinuity. V rámci severočeských regionů lze v základní rovině konstatovat nižší míru interrupce ve vnějším Pohraničí, v tomto případě v okresech Žatec, Louny, Roudnice nad Labem, Mělník, Litoměřice a Doksy. V Severovýchodních Čechách dochází k mírnému poklesu míry interrupce mezi okresy Vrchlabí a Broumov. Okresy Žamberk a Dobruška se opět řadí mezi okresy s vysokou mírou interrupce kontinuity.

Kromě Severozápadních Čech lze pozorovat shluky okresů s velmi vysokou mírou narušení vývoje ve Slezsku a na Moravě. Ve Slezsku se jedná o shluk okresů Opava, Hlučín, Bílovec a Nový Jičín. Dalšími shluky jsou okresy na severní Moravě Lanškroun, Zábřeh, Šumperk a Žamberk a na jižní Moravě Dačice, Znojmo, Moravský Krumlov, Židlochovice, Hustopeče a Břeclav. Podobně jako v případě Severozápadních Čech lze v případě těchto shluků hovořit o narušení kontinuity celého regionu. Jedná se o soubor sousedních okresů, které byly všechny zasaženy vysokou až velmi vysokou mírou narušení sociokulturního vývoje a v důsledku této skutečnosti utrpěly celé oblasti. Okresy nejsou uzavřené entity, dochází mezi nimi k interakcím. V případě Slezska dochází v tomto ohledu zajímavému jevu, kde v sousedství se shlukem okresů s velmi vysokou mírou interrupce kontinuity se nachází shluk okresů s velmi nízkou interrupcí.

Obr. 15: Rozdělení okresů do regionů podle míry narušení míry sociokulturní kontinuity vývoje
(Zdroj: ČSÚ 1951; vlastní zpracování)

Kromě regionu Severozápadních Čech lze pozorovat rozdíly mezi osídlováním vnitřního a vnějšího Pohraničí. Nejlépe je tato skutečnost pozorovatelná v regionu Západní Čechy a Východní Čechy, Severní Morava a Slezsko. V Západních Čechách se nachází souvislý pás okresů s velmi nízkou mírou interrupce vedoucí od okresu Kadaň do okresu Horšovský Týn. Ten od sebe odděluje dva pásy Pohraničí – vnitřní a vnější – spadající do vyšších kategorií. V případě regionu severní Moravy lze pozorovat okresy s mírou interrupce spadající do vyšších kategorií. V menší míře je tato skutečnost pozorovatelná i v Severních a severozápadních Čechách v případě výběžků spadajících do nižší kategorie než okresy blíž vnitrozemí.

Mapa na obr. 15 rozděluje okresy v Pohraničí do čtyř kategorií v závislosti na jejich poloze ve statistickém souboru. Tyto výsledky poskytují představu o míře poškození kontinuity v obecné rovině. Podrobnější výsledky jsou zobrazeny na obr. 16. Zde je viditelná větší fragmentace celků z obr. 15. To poskytuje lepší představu o rozložení okresů podle míry interrupce sociokulturní kontinuity. Jsou zde viditelné rozdíly i v rámci prostorových shluků okresů.

Nejvýraznější změny nastaly v kategoriích s vysokou mírou interrupce. V nejvyšší kategorii se signifikantně vysokou mírou se nacházejí okresy Hlučín, Ústí nad Labem a Chomutov. Všechny tři okresy se od sebe odlišují už jen polohou – okres Ústí nad Labem a Chomutov se nachází při hranicích s Německem, okres Hlučín při hranicích s Polskem. V obou případech se však jedná o průmyslové okresy. Okres Hlučín byl k Československu připojen až v roce 1920 na základě dohody ve Versailles. Zájem o tuto oblast mělo Německo i Polsko. V obou případech se jedná o okresy s vysokým zastoupením německy hovořícího obyvatelstva. Okres Hlučín v dnešní době neexistuje. Jeho území bylo rozděleno mezi okresy Opava a Ostrava. V kategorii okresů s velmi vysokou mírou narušení kontinuity (obr. 16) se nachází tři okresy – Most, Liberec a Ostrava. Opět se jedná o okresy, které jsou součástí shluků okresů s velmi vysokou mírou narušení kontinuity na obr. 13. Další okresy, které se na obr. 15 nacházejí v některém ze zmíněných shluků, zůstávají i na obr. 14 v kategorii s vysokou mírou narušení kontinuity.

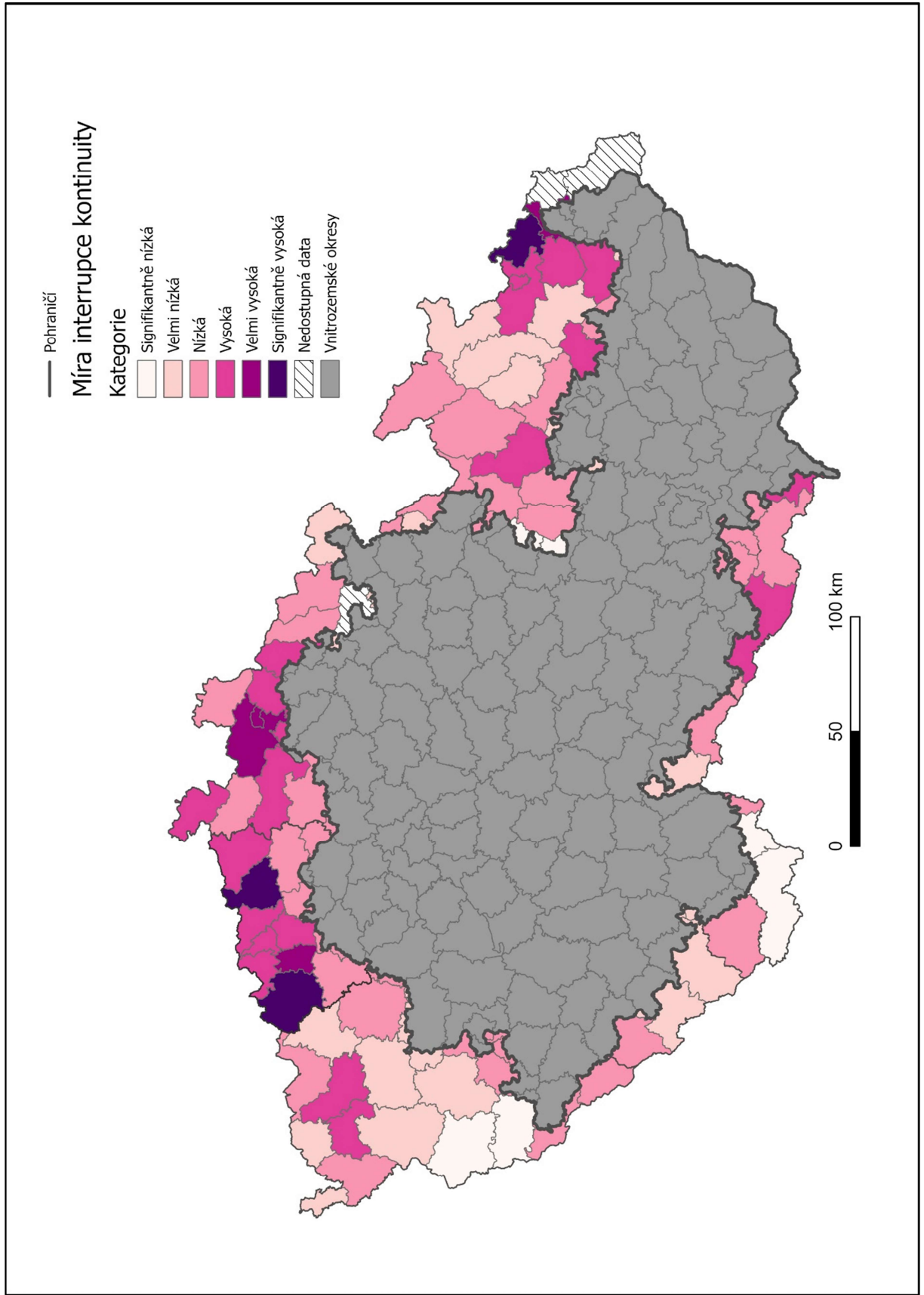
I v kategoriích s nízkou mírou narušení docházelo k větší fragmentaci okresů do kategorií. Okresy se signifikantně nejnižší mírou jsou Tachov a Horšovský Týn v Západních Čechách, Kaplice a Trhové Sviny v Jižních Čechách, Litomyšl a Polička ve Východních Čechách, Severní Moravě a Slezsku. V regionech Severozápadních až Severovýchodních Čech a na Jižní Moravě se tedy nenachází žádný okres se signifikantně nízkou mírou narušení kontinuity. Dále se v těchto regionech nachází pouze jeden okres v kategorii s velmi nízkou mírou interrupce – Broumov (obr. 16).

Tyto skutečnosti jsou vysvětlitelné na základě teoretických poznatků z literatury i na praktických výsledcích dosud uvedené v této práci. Tyto regiony jsou velmi rozlišné v odvětví hospodářství. V obecné rovině lze uvažovat severočeské regiony jako spíše průmyslové při mezistátní hranici v tzv. vnějším Pohraničí a s množstvím zemědělské půdy vhodné k hospodaření ve vnitřním Pohraničí. V případě Jižní Moravy se jedná o oblasti s vysokým podílem půdy vhodné k zemědělskému hospodaření. Čapka, Slezák a Vaculík (2005) rozdělují v případě zemědělského osídlování Pohraničí do tří oblastí: **a)** Produkčně nejbohatší kraje s intenzivně provozovanou zemědělskou výrobou, **b)** Oblasti s půdou průměrné kvality, **c)** Podhorské a horské okresy s malým množstvím orné půdy. Do kategorie a) se řadí okresy Žatec, Louny, Litoměřice z České části, dále Znojmo, Moravský Krumlov, Mikulov a Nový Jičín na Moravě. Do skupiny b) se řadí okresy Stříbro, Frýdlant, Karlovy Vary z České části a Moravská Třebová, Šumperk a Olomouc z Moravské části. Do oblasti c) patří všechny okresy nacházející se v oblasti Šumavy, Krušných hor, Krkonoš a Slezska (Čapka, Slezák, Vaculík 2005, str. 84-85). Na základě tohoto dělení v kombinaci s obr. 13 a 14 lze pozorovat okresy spadající do skupin a) a b) nacházet se na obr. 15 a 16 v kategoriích s vysokou mírou narušení kontinuity. V případě Jižní Moravy jsou v Čapka, Slezák, Vaculík (2005) jmenovány téměř všechny okresy v kategorii s velmi vysokou mírou. Podobná situace nastává i u všech ostatních jmenovaných okresů.

V případě okresů nacházejících se v oblastech uvedené skupiny d) lze na obr. 15 a 16 pozorovat vysokou míru narušení kontinuity v okresech oblasti Krušných hor a Slezska. V obou případech se jedná o industriální zóny s vysokým potenciálem dalšího rozvoje průmyslu. Výzkumem Podkrušnohoří se zaměřením na Mostecko se zabýval Glassheim (2019). Ve své knize hodnotí tuto oblast jako výsledek experimentu „sociálního inženýrství“ komunistické strany, která zde nejen budovala ochranný pás proti možnému vniknutí Němců (např. Spurný 2011, Wiedemann 2016), ale představovala i možnost reorganizace národního hospodářství a převzetí kontroly nad podniky původně patřící Němcům občany se slovanským původem (Glassheim 2019). K podobnému případu došlo pravděpodobně i v dalších částech Pohraničí s oblastmi s převahou textilního, sklářského, hutnického průmyslu. Čapka, Slezák, Vaculík (2005) v případě severozápadních Čech udávají jako hlavní podnět pro přesun do těchto oblastí volná místa v chemickém průmyslu, Glassheim (2019) hovoří o těžebním průmyslu jako dominantě. Glassheim (2019) se zaměřuje na environmentální devastaci Severozápadních Čech, která je viditelnější v podobě vyhloubených dolů než v případě znečištěného ovzduší z továren na chemii. O těch se také Glassheim (2019) zmiňuje s ohledem na zhoršený zdravotní stav obyvatelstva v těchto oblastech. I přes skutečnost, že nebyla autorkou nalezena podobná studie jako Glassheim (2019) pro oblast Slezska, lze se domnívat, že situace zde byla podobná té v Severozápadních Čechách s nižším důrazem na vybudování silné slovanské komunity. Toto je

ovšem předmětem spekulace a bylo by nutné provést podobnou regionální analýzu na vyvození relevantního tvrzení.

Jižní Čechy sice spadají do kategorie **c**) na základě dělení Čapky, Slezáka a Vaculíka (2005), ale zde je důležité zmínit souvislost neobsazení těchto okresů s osídlovacím plánem. Podle Spurného (2011) měly oblasti Českého lesa, Šumavy a větší část jihočeského pohraničí zůstat neobsazeny, jelikož se mělo jednat o „strategickou hranici 1. řádu“ (Spurný 2011). Na mapách na obr. 15 a 16 se okresy spadající v těchto oblastech řadí do kategorií s nižší mírou narušení kontinuity.

Obr. 16. Identifikace okresů podle míry narušení míry sociokulturní kontinuity vývoje
(Zdroj: ČSÚ 1951; vlastní zpracování)

5. Diskuse

Výsledková část této práce vychází z čistě číselných analýz, lehce prostoupenými studovanou literaturou. Výsledky dílčích analýz jasně vymezují okresy s vysokou, až signifikantně vysokou a nízkou až signifikantně nízkou mírou narušení sociokulturního vývoje. Na základě těchto skutečností by bylo možné dospět k závěru, že vysoce poškozené okresy utrpěly v důsledku interrupce kontinuity a ty s nízkou mírou tolik poškozené nebyly. Toto tvrzení by bylo nepravdivé. Výsledky analýz pouze zobrazují míru, kterou utrpěly okresy Pohraničí vzhledem k ostatním pohraničním okresům. Jakýkoliv zásah, i když je zde označen jako „signifikantně nízký“, znamenal pro okres velkou výzvu pro další rozvoj. Zde je potřeba zmínit skutečnost, že tyto okresy byly z majoritní části německé a po válce se tato dynamika rázně změnila k české straně. V rámci výsledků této práce jsou jako okresy se signifikantně nízkou mírou interrupce považovány ty okresy, které dosahovaly podprůměrných hodnot v indexech změny a změny hustoty obyvatelstva, byly zpětně osídlovány osobami z menšího počtu okresů, které byly umístěny v kratší vzdálenosti od cílového okresu. Zároveň pravděpodobně dosahovaly nižších počtů trvale žijícího obyvatelstva. To znamená obyvatelstva, které bylo přítomno na stejném místě i v roce 1945.

S tímto souvisí také reemigranti a repatrianti, kteří jsou krátce zmíněni v podkapitole 3.2.3. Důvodem jejich krátkého zmínění je skutečnost, že tato práce se zabývá primárně hodnocením dat ze Soupisů obyvatelstva v roce 1947. Ačkoliv by osoby, které se po skončení války navrátily zpátky do vlasti měly být započítány do Soupisů, ve skutečnosti započítány nebyly. Do května roku 1947 už měli být v Pohraničí přítomni dále např. Volyňští Češi, Romové a Maďaři ze Slovenska, němečtí Židé a další (např. Gerlach 2010, Wiedemann 2016). Ve sledovaných tabulkách tyto osoby zavedeny nebyly i přesto, že v rámci Soupisů měly být sečteny veškeré přítomné osoby. V dostupných zdrojích nebylo možné, jak byly údaje o navrátilcích sbírány. Někteří autoři uvádějí, kam tyto skupiny obyvatel směřovaly (např. Wiedemann 2016, Spurný 2011, Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Skutečnost, že se tomuto Soupisy také nevěnují, může být považováno za slabé místo v sesbíraných datech. Cílem této poznámky je zdůraznit skutečnost, že se tato práce orientuje pouze na analýzu osídlování Pohraničí z Českého vnitrozemí. Nemápuje tedy trasy reemigrantů, repatriantů, ani zájemců ze Slovenska. Tato práce je koncipovaná jako analýza míry narušení kontinuity za předpokladu účasti pouze československých občanů z českého a moravského vnitrozemí, bez účasti ostatních skupin obyvatelstva. Kvůli této skutečnosti však neztrácí na relevanci. Důvodem je většinové zastoupení migrantů s původem v českém nebo moravském vnitrozemí (např. Čapka, Slezák, Vaculík 2005, Spurný 2011). Tento fakt potvrzuje kapitola 5, ve které je jedním z možných závěrů právě skutečnost dosídlovací interakce mezi dvěma polohově blízkými okresy.

V rámci regionů s nejvíce narušenou kontinuitou vývoje by započtení i osob pocházejících mimo české a moravské vnitrozemí žádné jiné výsledky nepřineslo. Jediným možným dalším efektem započítání osob s původem mimo české a moravské vnitrozemí, by byl ještě vyšší nárůst míry interrupce v důsledku větší diverzifikace příchozího obyvatelstva.

Zpětným osídlováním Pohraničí osobami z vnitrozemí nebyl pouze dobrovolný akt z pozice dosídlovatele, ale také koordinovaný jev z pozice vládních zmocněnců. Jejich přirozená touha zaplnit prázdná místa po německy hovořících obyvatelích vedla k celonárodní propagandě života v Pohraničí jako života v ráji (např. Glassheim 2019, Spurný 2011). Přesun osob z vnitrozemí do Pohraničí ale znamená vysídlení oněch částí, ze kterých osídlenci pocházeli. Ti za sebou pravděpodobně zanechali také nějaký majetek (pokud nějaký měli). Vysídlování vnitrozemí byl důsledek touhy po zaplnění Pohraničí. Tento fenomén je nad rámec této práce, jedná se ovšem za málo prozkoumanou oblast poválečných migrací.

Podobná situace často nastávala v Pohraničí, kdy německy hovořící obyvatelé neodešli nebo nebyli odejiti před příchodem osídlenců a v důsledku tohoto mohly vzniknout konflikty týkající se obsazenosti pracovních pozic nebo situace s bydlením. Dostupnost bydlení a základní infrastruktury v Pohraničí, např. českých škol, obchodů a poskytovaných zdravotních služeb, jsou také nepochybně důležité faktory, které nebyly v ukazatelích započítány. Příčinou této skutečnosti je fakt, že pro hodnocení těchto faktorů neexistují, nebo autorkou této práce nebyla nalezena, relevantní a volně přístupná data.

Na druhé straně skutečnost, že nedostatečná dostupnost bydlení nebyla problémem při osídlování některých okresů uvádí např. Spurný (2011). Při hodnocení průběhu osídlování uvádí okresy Tachov, Horšovský Týn, Domažlice, Klatovy, Sušice, Prachatice, Český Krumlov a Kaplice jako těžce osídlitelné navzdory skutečnosti, že zde byly téměř tři čtvrtiny volných obytných domů. Na základě této skutečnosti lze usoudit, že problém s dostupností bydlení se vyskytoval spíše v oblastech, kde docházelo k příchodu vyššího počtu nových osídlenců.

Na základě těchto dat nelze určit i další měkké faktory, jako např. výskyt kriminality, strach nebo spokojenost, kterou zažívali nově příchozí do Pohraničí. Mnoho z nich také odešlo (Čapka, Slezák, Vaculík 2005, Wiedemann 2016).

Závěr

České pohraničí si prošlo spoustou změn. Nejen fluktuací obyvatelstva, sociální stratifikace, kulturní, ekonomickou, ale také lingvistickou. Jasně pojmenování nebo vymezení zájmové oblasti je dodnes náročné. Cílem poválečné vlády bylo vyliďněné pohraničí co nejdříve a nejrychleji zpět osídlit, připojit ke zbytku Československa a dál rozvíjet republiku jako celek. Pohraniční regiony nikdy neprošly celým procesem institucionalizace regionu. Staly se nástrojem „sociálního inženýrství“ (Glassheim 2019, Spurný 2011) vládnoucí vrstvy. Snaha o slovanizaci pohraničních okresů vedla ke snaze heterogenizovat společnost, která byla homogenní ve všech možných sociálních aspektech (Wiedemann 2016).

Čapka, Slezák, Vaculík (2005) uvádí přibližný počet 3 325 000 osob přítomných v Pohraničí v květnu 1945, z toho 2 725 000 (82 %) Němců (Čapka, Slezák, Vaculík 2005, str. 187). Do konce března roku 1947 se počet snížil na 2 496 836 obyvatel, z toho 161 848 osob německé národnosti (Čapka, Slezák, Vaculík 2005, str. 188). Z těchto údajů lze vyvodit razantní přeměnu obyvatelstva z německé majority na českou. Z údajů v této práci vyplývá, že se na zpětném osídlení podílelo alespoň 1 113 997 osob. Ty byly přítomny v pohraničních okresech k 22. květnu 1947, kdy byl uskutečněn Soutis obyvatelstva v Československu. Nejednalo se o klasické sčítání osob. To bylo naplánováno na rok 1951 (např. Sekera 1948). Zpětné osídlování probíhalo nejprve nekoordinovaně, poté dostalo podobu koordinované akce. Cílem bylo nahradit původní německou většinu za většinu slovanského původu do 75 % hodnoty z roku 1930 (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). To však platilo pouze pro některé okresy, jiné byly záměrně osídlovány méně (Spurný 2001).

Obměna obyvatelstva vedla k interrupci sociokulturního vývoje, která ztížila další rozvoj pro regiony, ve kterých se projevila v nejvyšší míře. Na základě analýz provedených v této práci se podařilo zasažené okresy rozdělit do kategorií, mezi kterými je možné je dále srovnávat. Analýzy kombinovaly změnu počtu obyvatel mezi lety 1930 a 1947, změnu hustoty zalidnění mezi lety 1930 a 1947, počet trvale žijících obyvatel v pohraničních okresech, diverzitu příchozích obyvatel, počet zdrojových okresů participujících na dosídlení jednoho okresu a celkový počet osobokilometrů. Pomocí těchto analýz byly hledány odpovědi na tři výzkumné otázky definované v úvodu této práce.

První výzkumná otázka se týkala atraktivity oblastí pro nové osídlence. Jak již bylo ve výzkumné části i v diskusi naznačeno, nebylo možné měřit některé měkké faktory, které mohly mít na zpětné osídlení také vliv. Analýzy byly provedeny na základě faktorů ovlivňujících úspěšné osídlení podle Wiedemanna (2016). Na základě dostupných dat bylo možné vyhodnotit pouze dva z nich. V obecné rovině by se dala konstatovat skutečnost, že nejatraktivnější byly okresy, které byly polohou blízko regionu původu nových osídlenců. Toto tvrzení dokládají linie

směrů zpětného osídlení v podkapitole 4.1. Dalším faktorem atraktivity byly okresy s vyhlídkou hospodářského uplatnění. Pro zemědělce byly atraktivní okresy s půdou vhodnou pro zemědělskou činnost, např. celý region Jižní Moravy, Olomoucko, Nový Jičín, Žatecko, Českolipsko. Pro zájemce pro uplatnění v průmyslu, průmyslové regiony, např. Severozápadní a Severní Čechy a východní Slezsko. V obecné rovině lze také konstatovat skutečnost, že největší množství osídlenců směřovalo do okresů, ve kterých se nacházelo město vyšší úrovně. Např. v rámci severočeských regionů směřovalo nejvíce osob do okresů Ústí nad Labem a Liberec. V případě Západních Čech směřovalo nejvíce osob do Karlových Varů. Výjimku tvoří Krnov ve Slezsku. Důvod přesunu tak vysokého počtu obyvatel do Krnova se nepodařilo autorce této práce dohledat. Zkoumaný byl také vztah nově příchozího obyvatelstva vzhledem k trvale žijícímu obyvatelstvu. Převaha nově příchozích obyvatel značí skutečnost, že bylo vysídlení německy hovořícího obyvatelstva z pohledu vlády „úspěšné“. V důsledku uvedené skutečnosti byly okresy snáze zpětně „osídlitelné“. Okresy, ve kterých se nacházel podobný počet trvale žijícího a nově příchozího obyvatelstva, jsou považovány za problematictější z důvodu kolize obyvatelstva (obr. 5). K žádným platným závěrům nebylo v tomto ohledu v rámci této práce dosaženo, byl by potřeba další výzkum na toto téma.

Druhá výzkumná otázka byla zaměřená na původ nových osídlenců. Na základě výsledků z obr. 7–12 lze pozorovat skutečnost, že přesuny se často odehrávaly mezi sousedními okresy, případně mezi okresy blízkými. Regionalita, popř. lokálnost migrací je pozorovatelná i v rámci částí vnitrozemí. Migrační toky v jihočeských, západočeských, severočeských a východočeských okresech mají většinou původ v české části vnitrozemí, stejně jako regiony Jižní Moravy, Severní Moravy a Slezska mají původ v moravském vnitrozemí. Výjimku tvoří hlavní město Praha, ze kterého migroval větší počet osob na severní Moravu a do Slezska. Významné jsou i přesuny uvnitř okresů, ve kterých osídlenci pocházející ze stejného okresu Klatovy, Plzeň, Rakovník, Jaroměř, Nová Paka, Litomyšl, Litovel, Moravské Budějovice tvoří více než 60 % všech příchozích osídlenců. V okrese Kamenice nad Lípou dokonce téměř 75 %. Výsledek této analýzy je hodnocení, že v okresech blíže hranici se sousední zemí roste diverzita. Toto tvrzení vyplývá na základě analýzy obr. 7–12 a tab. 4, ve které všechny uvedené okresy s vnitrookresní migrací nad 60 % leží na hranici Pohraničí a vnitrozemí. Na obr. 7–12 je pozorovatelný vztah mezi vzdáleností cílového a zdrojového okresu a množstvím osob, které do daného okresu směřují. Nejnižší počty osob pochází z oblasti dnešní Vysočiny, jižní a západní části Středních Čech. V obecné rovině by se dalo konstatovat, že s narůstající vzdáleností okresu od Pohraničí klesá počet nových osídlenců původem z těchto okresů (obr. 7–12).

Poslední výzkumná otázka byla mířena přímo na podstatu vzniku této práce a tou je hodnocení míry interrupce narušení sociokulturního vývoje. Výsledkem se staly dvě mapy na obr. 15 a 16. Dvě vznikly z důvodu rozdílného dělení do kategorií. V případě mapy na obr. 15 je

možné pozorovat shluky okresů v rámci regionů, na obr. 16 je dělení do kategorií jemnější. V případě obr. 15 došlo k rozdělení do kvartilů, kdy se hodnoty Vysoká až Velmi vysoká nacházejí nad mediánem souboru a zbylé dvě se nacházejí pod ním. V případě obr. 16 byly kategorie vymezeny na základě z-skórů (Hunter, Hamilton 2006). V rámci tohoto srovnání vynikají okresy s nejvyšší a nejnižší mírou narušení kontinuity. V obecné rovině lze uvažovat severočeské okresy od západu na východ s nejvyšší mírou narušení kontinuity. Dále okresy Opava, Ostrava, Hlučín a Nový Jičín. Dalším shlukem okresů s vysokou mírou narušení kontinuity je Zábřeh, Lanškroun a Šumperk a Jižní Morava s výjimkou Mikulova. V těchto oblastech se nachází tři okresy se signifikantně vysokou mírou narušení kontinuity – Hlučín, Chomutov a Ústí nad Labem, v tomto pořadí. Velmi vysoké narušení kontinuity nastalo v okresech Liberec, Ostrava a Most. Naopak regiony s nejnižší mírou narušení kontinuity se nacházejí v regionech Západní Čechy, Jižní Čechy a na Severní Moravě a ve Slezsku. Vysvětlení pro nízké narušení míry kontinuity v Západních a Jižních Čechách přináší Spurný (2011) s tvrzením o záměrném neosídlování těchto oblastí. V Západních Čechách tvoří výjimky okresy Sokolov, Karlovy Vary a Plzeň, které se nacházejí v kategoriích s vysokou až velmi vysokou mírou narušení kontinuity. Karlovy Vary a Plzeň jsou okresy s výskytem města s vyšším regionálním významem. Tato skutečnost nejvíce pravděpodobně zapříčinila vysoké umístění těchto okresů v rámci statistického souboru.

Všech těchto výsledků bylo docíleno pouze za využití Soupisů obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947. V roce 1947 pro Českou část Československa. O těchto datech existuje pouze omezené množství informací, včetně článků o jejich využití. Ačkoliv mají tato data limity, např. není sbírán údaj o národnosti obyvatel, jedná se o jedinečný zdroj informací o poválečných přesunech obyvatelstva. Hlavním cílem této práce bylo analyzovat tato data a doplnit historicko-geografický výzkum na úrovni narušení socio-kulturní kontinuity vývoje. Tato práce přispívá do této problematiky novými výsledky, které by mohly být využity při dalších výzkumech. Zajímavým výstupem by byl např. atlas, který by ve větším detailu zachycoval migrační toky zde vyjádřené na obr. 7–12.

Summary

This thesis provides information about the change in population of Czechoslovakia borderlands after World War II. Three main topics are researched. First topic is attractiveness level of regions located in borderlands for incoming settlers. Second topic aims to investigate regions of origin of incoming settlers. Third and main topic evaluates the disruption of socio-cultural development continuity. Regions affected with socio-cultural continuity disruption often meet with more challenges in future development.

Regions with the highest levels of disruption are identified on the basis of spatial analysis. The analysis is result of calculations based on statistical records provided by Czech Statistical Bureau in 1947. This source of information is unique, because it contains information about migration fluxes immediately after World War II (1945–1947). Method used is to calculate six factors from statistical data, transform them to standardized score and summarize. Calculated factors are population change index and population density change index between years 1930 and 1947, total number of permanent residents (citizens with the same residency in both years 1945 and 1947), number of regions of origin participating on settlement of the studied regions, the diversity index and distance traveled by settlers.

Results of spatial analysis show that most of the fluxes were mainly local. In some of the districts more than 60% of settlers came from the same region. The regions with most disrupted continuity were Hlučín, Chomutov and Ústí nad Labem. Industrial potential was seen by the government at the time for mentioned districts. The lowest disruption took place in regions of Southern and Western Bohemia. These locations were looked upon as strategic by government at the time.

Research questions were answered in the most possible way. Most of the fluxes happened locally so the most attractive regions were the closest ones to place of the origin of settlers. Distance takes relevance also for second researched topic. Further from the borderland, less likely were people to move and settle. Third and main topic was also answered and the results were displayed in the form of a map. (obr. 15, obr. 16)

This thesis brings more insight on the historical-geographical research of the dynamics in czech borderland after World War II. It also brings up the attention to the source of the data which is *Soupis obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947*. It was not used in its entirety and it can provide more useful data. Author hopes that research will continue. It is important to understand the past for developing the future.

Seznam literatury

ARBURG, A. von (2003). Tak či onak Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích, *Soudobé dějiny*, 2003, X/3, s. 253-292

ARBURG, A. von, staněk, T. (Eds.). (2011). Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: dokumenty z českých archivů (Díl II., svazek 1, Duben–srpen–září 1945: "Divoký odsun" a počátky osídlování). Zdeněk Susa.

BERROVÁ, P. (2007). Kanskripce a sčítání lidu na našem území v kontextu zjišťování národnosti obyvatelstva a se zohledněním nálezů Nejvyššího správního soudu. In: *Historická demografie*, 31. Praha: Sociologický ústav ČSAV.s. 147-210, 3 tab., 11 příl

BERROVÁ, P. (2008). Poválečné soupisy obyvatelstva a sčítání lidu 1950 v Československu v kontextu zjišťování národnosti obyvatel a se zohledněním nálezů Nejvyššího správního soudu. In: *Historická demografie* 32. Praha: Sociologický ústav AV ČR. – s. 151-174.

BÍLEK, J., LUPTÁK, E. (2014). Československo 1945–1948: Příklad hybridního režimu?. *Středoevropské politické studie*, 16(2–3), 188–213. DOI: <https://doi.org/10.5817/CEPSR.2014.23.188>

DIVÍŠEK, J., M. CULEK a M. JIROUŠEK (2010). *Biogeografie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2010. Elportál. ISSN 1802-128X.

ČAPKA, F., L. SLEZÁK a J. VACULÍK (2005): *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno: Akademické nakladatelství CERM. ISBN 80-7204-419-2.

ČAPKA, F. (2015): To the Process of Resettlement of the Czech Border Areas after the World War II. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica. *Resettlement and extermination of the populations*. Praha: Historický ústav. s. 483-496 [cit. 2021-4-29]. ISBN 978-80-7286-260-3.

ČSÚ (1951): *Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946-1947*. Praha, SÚS 1951. 38, 561 s. Čs. statistika, sv. 184 (řada IV., seš. 15)

ČSÚ (2018): *Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 20.10. – 21.10.2017*. [online]. Dostupné z: <https://www.volby.cz/cz/ps2017.htm> [cit. 2021-4-29].

ČSÚ (2020a): *Soupis obyvatelstva v letech 1946 a 1947* [online]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/soupis_obyvatelstva_v letech_1946_a_1947 [cit. 2021-4-29].

ČSÚ (2020b): *Obsah sčítání lidu* [online]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/obsah_scitani_lidu_1950 [cit. 2021-4-29].

GERLACH, D. (2010) Beyond Expulsion: The Emergence of "Unwanted Elements" in the Postwar Czech Borderlands, 1945-1950. SAGE Publications, 2010, 24(2), 269-293.

GERLACH, D. (2017). The Economy of Ethnic Cleansing: The Transformation of the German-Czech Borderlands after World War II. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781108164559

GLASSHEIM, E. (2006): Ethnic Cleansing, Communism, and Environmental Devastation in Czechoslovakia's Borderlands, 1945–1989. The Journal of Modern History [online]., 78(1), 65-92 [cit. 2020-3-4]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/499795>

GLASSHEIM, E. Očista československého pohraničí: migrace, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech. Praha: Academia, 2019. ISBN 978-80-200-3045-0.

HOLMES, J. H., HAGGETT, P. (1977): Graph theory interpretation of flow matrices: a note on maximization procedures for identifying significant links. Geographical Analysis, 9(4): 388–399.

HUDEČEK, T. (2016): Atlas dopravní dostupnosti v České republice. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-4982-1.

HUNTER, J., HAMILTON, M. (2006): The Advantages of Using Standardized Scores in Causal Analysis. Human Communication Research. 28. 552-561. DOI 10.1111/j.1468-2958.2002.tb00823.x. [online]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/230293215_The_Advantages_of_Using_Standardized_Scores_in_Causal_Analysis [cit. 28.04.2021]

CHROMÝ, P. (2000): Historickogeografické aspekty vymezení pohraničí a jeho geografické analýzy. Geografie, 105, č. 1, s. 63–76.

CHROMÝ, P. (2003): Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): Geografie na cestách poznání. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 163–178. ISBN 80-86561-10-0

CHROMÝ, P., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2009). Regional identity, contemporary and historical regions and the issue of relict borders – the case of Czechia. Region and Regionalism. 9. 9-19.

CHROMÝ, P., SEMIAN, M., KUČERA, Z. (2014): Regionální vědomí a regionální identita v Česku: případová studie Českého ráje. Geografie, 119, č. 3, s. 259–277.

- JEŘÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. a kol. (2004): České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, 296 s.
- KASTNER, Q. K. B. (1996). Osidlování českého pohraničí od května 1945: historická analýza doplněná kvalitativní sociologickou sondou. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Working Papers. ISBN 80-85950-19-7.
- KASTNER, Q. K. B. (1999). Osidlování českého pohraničí od května 1945: historická analýza doplněná kvalitativní sociologickou sondou, II. Přepracované a rozšířené vydání. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Working Papers. ISBN 80-85950-59-6.
- KUČERA, M. (1987): Poválečná sčítání lidu, domů a bytů v Československu (1946/47–1950–1961–1970–1980). In: Historická demografie Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV (1987). – S. 207-234 11, 1987, s. 209-211
- KUČERA, M. (1994). Populace České republiky 1918-1991. Praha: Česká demografická společnost a Sociologický ústav AV ČR, 1994. 198 s. (Acta Demographica. Roč. 11.). [online] Dostupné z: <https://www.czechdemography.cz/res/archive/001/000177.pdf?seek=1466618243>
- KLUFOVÁ, R., POLÁKOVÁ, Z. (2010). Demografické metody a analýzy: demografie české a slovenské populace. 1. vyd., Praha : Wolters Kluwer ČR. 306 s. ISBN 978-80-7357-546-5
- MACEK, J. (1950) Czechoslovakia: Lesson for Democracy. JSTOR [online], 5(3), 246-254 [cit. 2020-3-4]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/40197481>
- MAŇÁK, J. (1967). Početnost a struktura české inteligence v letech 1945—1948. Sociologický Časopis / Czech Sociological Review, 3(4), 398-409. [online] [05-12-2020] dostupné z: www.jstor.org/stable/41128341
- NEDOMOVÁ, A. (1995). V blízkosti hranic: Identifikace obyvatel dosídlených po 2. světové válce do českého pohraničí a jejich potomků s místem současného bydliště na příkladu Českého Krumlova a Teplic. Sociologický Časopis, 31(4), 501-515. [online] [05-12-2020] dostupné z: www.jstor.org/stable/41131203
- NOSKOVÁ, H. (2015): Post-War Migrations in the Borderland and Dispersion of the "Untrustworthy" Population due to Political Pressure. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica. Resettlement and extermination of the populations. Praha: Historický ústav, s. 473-482 [cit. 2021-4-29]. ISBN 978-80-7286-260-3.
- Spatial Techniques <https://www.ian-ko.com/>

- SEKERA, V. (1948). Soupis obyvatelstva 1947. Statistický obzor, 1948, XXVIII, s. 12–27.
- SPURNÝ, M. (2011): Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960). Praha: Antikomplex. ISBN 978-80-904421-3-9.
- SRB, V. (1983). Změny národnosti obyvatelstva ČSSR v letech 1950—1980. Český Lid, 70(2), 66-76. [online] [04-12-2020], dostupné z: www.jstor.org/stable/42702925
- SRB, V., ANDRLE, A. (1989): Populační, ekonomický a národnostní vývoj pohraničních okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010. Praha: Terplan.
- STANĚK, T. (1991): Odsun Němců z Československa 1945-1947. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2
- ŠERÝ, M., ŠIMÁČEK, P. (2013): Vnímání hranic obyvatelstvem regionů s rozdílnou kontinuitou socio-historického vývoje jako dílčí aspekt jejich regionální identity. Geografie, 118, č. 4, s. 392–414.
- ŠERÝ, M., KLEMENTOVÁ V. (2018): The regional identity of the inhabitants of regions which have experienced an interrupted continuity in their socio-historical development. A case study of Czech regions that were resettled after World War II. Geografie. 123(4), 437-459. Dostupné z: doi: <https://doi.org/10.37040/geografie2018123040437>
- PAASI, A. (1986): The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. Fennia, 164, č. 1, s. 105–146.
- VAISHAR, A., DVOŘÁK, P., H. NOSKOVÁ a J. ZAPLETALOVÁ (2017): Present consequences of the post-war migration in the Czech borderland for regional development [online]. Quaestiones Geographicae, 36(4), 5-15. doi: <https://doi.org/10.1515/quageo-2017-0032>. Dostupné z: <https://content.sciendo.com/view/journals/quageo/36/4/article-p5.xml> [cit. 2020-04-14]
- VOŽENÍLEK, V. (2011): Metody tematické kartografie: vizualizace prostorových jevů. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci pro katedru geoinformatiky, 2011. 216 s.
- WIEDEMANN, A. (2016): "Pojď s námi budovat pohraničí!": osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-1952. Přeložil Petr DVOŘÁČEK. Praha: Obzor (Prostor). ISBN 978-80-7260-337-4.
- ZUZOVÁ-LEŠKOVÁ, Z. (2015) Resettlement and extermination of the populations: a syndrome of modern history. Prague: Historický ústav. The work of Institute of History, Czech Academy of Sciences, volumen - 60. ISBN 978-80-7286-260-3.

Dekrety a vládní nařízení

Dekret č. 5/1945 Sb.: Dekret presidenta republiky o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organisací a ústavů. In: ročník 5, číslo 1945. [online], Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-5> [cit. 28-04-2021]

Dekret č. 12/1945 Sb.: Dekret presidenta republiky o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa. In: ročník 12, číslo 1945. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-12> [cit. 28-04-2021]

Dekret č. 27/1945 Sb.: Dekret presidenta republiky o jednotném řízení vnitřního osídlení. In: ročník 27, číslo 1945. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-27> [cit. 28-04-2021]

Dekret č. 33/1945 Sb.: Ústavní dekret presidenta republiky o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. In: ročník 33, číslo 1945. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-33> [cit. 28-04-2021]

Nařízení vlády č. 3/1949 Sb.: Vládní nařízení o územní organisaci okresů v českých zemích. In: ročník 3, číslo 1949. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1949-3> [cit. 28-04-2021]